T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ÜRETİM VE YENİDEN ÜRETİM SÜRECİNDE TOPLUMSAL MEKÂNIN YENİDEN ÖRGÜTLENMESİ: BEYKOZ PAŞABAHÇE ÖRNEĞİ

EYLEM YAĞIZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA ANABİLİM DALI
KENTSEL DÖNÜŞÜM VE PLANLAMA PROGRAMI

DANIŞMAN
PROF. DR. ZEYNEP ENLİL

İSTANBUL, 2018

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ÜRETİM VE YENİDEN ÜRETİM SÜRECİNDE TOPLUMSAL MEKÂNIN YENİDEN ÖRGÜTLENMESİ: BEYKOZ PAŞABAHÇE ÖRNEĞİ

EYLEM YAĞIZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA ANABİLİM DALI
KENTSEL DÖNÜŞÜM VE PLANLAMA PROGRAMI

DANIŞMAN
PROF. DR. ZEYNEP ENLİL

İSTANBUL, 2018

T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ÜRETİM BE YENİDEN ÜRETİM SÜRECİNDE TOPLUMSAL MEKÂNIN YENİDEN ÖRGÜTLENMESİ: BEYKOZ PAŞABAHÇE ÖRNEĞİ

Eylem YAĞIZ tarafından hazırlanan tez çalışması 25.12.2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Zeynep ENLİL

Yıldız Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Zeynep ENLİL

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Prof. Dr. Asuman TÜRKÜN

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Yrd. Doç. Dr. Emrah ALTINOK

Bilgi Üniversitesi _____

ÖNSÖZ

"Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Toplumsal Mekânın Yeniden Örgütlenmesi: Beykoz Paşabahçe Örneği" konulu tez çalışma sürecinin büyük çoğunluğu, Hakkâri ve İstanbul arasındaki uzun yolda geçmiş olsa da ve bu süreçte ülkenin iki ucunda yer alan şehirlerin arasında gidip gelmenin verdiği fiziksel ve ruhsal yorgunluk olsa da, sürecin sağlıklı bir şekilde tamamlanması bana ve beni seven arkadaşlarıma, aileme mutluluk veren bir sonuç oldu. Bu süre içerisinde arkadaşlarım, ailem ve danışman hocam Zeynep ENLİL'in bana verdikleri her türlü destek için minnettarım ve teşekkür borçlu olduğumu düşünüyorum.

Bilgi ve tecrübeleriyle beni yönlendirerek çalışmamın her aşamasında desteklerini esirgemeyen ve yaşadığım sorunlarımı hep dinleyen Zeynep hocama çok teşekkür ederim. Yüksek lisansa başlamam için destek veren ve bitireceğime inanan Yavuz Bey, 2017 yılında dostlukları ile hep yanımda olan Pınar (prensesimiz), Gülüstan (iki ü'lü kız) ve Melek'e (en küçüğümüz olduğu için her türlü işkenceye maruz kalan kız) çok teşekkür ederim. Benim gibi tez yazma sürecinde olmasına rağmen yardımlarını esirgemeyen Selin ve Tuğba arkadaşlarıma da çok minnettarım ve teşekkürlerimi sunarım.

Tez yazarken bana manevi desteğini hiç esirgemeyen, yemeğimi ve çayımı her seferinde hazırlayan biricik sevgilim Yusuf BEKEN'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan anneme (sultaniye kara üzüm iki gözüm benim), babama (şekerim) ve kardeşlerim Ruken ve Şiyar'a sonsuz sayıda teşekkür ederim.

Ocak, 2018

Eylem YAĞIZ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ iii

İÇİNDEKİLER iv

ŞEKİL LİSTESİ vi

ÇİZELGE LİSTESİ vii

ÖZET viii

ABSTRACT x

BÖLÜM 1

GİRİŞ 1

1.1 Literatür Özeti 1
1.2 Tezin Amacı 4
1.3 Hipotez 6

BÖLÜM 2

TARİHSEL VE TOPLUMSAL BİR ÜRÜN OLARAK KAPİTALİST KENTLEŞME VE TOPLUMSAL SINIF KAVRAMI 8

2.1 Tarihsel Süreç İçerisinde Değişen Mekân ve Sınıf Kavramları 8
2.2 Kırsal ve Kentsel Mekânların Üretimi 13
2.3 Kapitalist Kentleşme ve Toplumsal Sınıfların Üretimi 17
2.4 Kapitalist Toplumsal Sınıfların Kentsel Mekândaki Konumları ve İlişkileri 19
2.5 Kuramsal Çalışmalarda Kapitalist Kentleşme ve Toplumsal Sınıflar 22
2.5.1 Marx' ın Sınıf Teorisi 22
2.5.2 Neo- Marksit Kuramcılar 26
2.5.2.1 Lefebvre; Toplumsal Sınıflar ve Mekân Üretimi 26
2.5.2.2 Castells; Toplumsal Sınıflar ve Kentsel Hareketler 30
2.5.2.3 Harvey; Toplumsal Sınıflar ve Kapitalizm Döngüleri 32

2.6 Sonuç 35

BÖLÜM 3

KAPİTALİST KENTLEŞME VE TOPLUMSAL SINIF ÜRETİMİ DENEYİMİ ÜZERİNE 39

3.1 İngiltere'de Kapitalist Kentleşme ve Sınıf Deneyimi 39
3.2 Fransa' da Kapitalist Kentleşme ve Sınıf Deneyimi 41
3.3 Türkiye'de Kapitalist Kentleşme ve Sınıf Deneyimi 44
3.3.1 Osmanlı Döneminin Toplumsal ve Mekânsal Yapısı 45
3.3.2 1923-1950 Dönemi; Kapitalist Kentleşme ve Sınıfların Oluşmasına İlişkin İlk Adımlar 47
3.3.3 1950-1980 Dönemi; Emek Gücünün Kentleşmesi ve Gecekondulaşma Süreci…. 49
3.3.4 1980 Yılı Sonrası Dönemi; Kapitalist Sermayenin Kentsel Mekânı ve Toplumu Yeniden Üretimi Süreci 51
3.4 Sonuç 55

BÖLÜM 4

BEYKOZ PAŞABAHÇE ŞİŞE-CAM FABRİKASI VE ÇEVRESİNİN KAPİTALİST KENTLEŞME VE TOPLUMSAL SINIF DENEYİMİ 58

4.1 Şişe- Cam Fabrikası Kuruluşu Öncesinde Toplumsal ve Mekânsal Örgütlenme 67
4.2 1935-1950 Dönemi; Fabrikanın Kuruluşu ve Şişe Cam İşçi Sınıfının Oluşum Süreci 71
4.3 1950-1980 Dönemi; Üretim ve Yeniden Üretim Alanında Sınıf Mücadelesi 78
4.4 1980 Sonrası Dönem; Şişe-Cam İşçi Sınıfının Çözülme Süreci 90
4.5 Sonuç 111

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER 130

KAYNAKLAR 157

EK-A

1984 YILINDA ONAYLANAN NAZIM İMAR PLANI 139

EK-B

BEYKOZ'UN DOĞAL SİT ALANI KARARI 141

ÖZGEÇMİŞ 142

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 Kırsal ve kentsel mekânın üretim süreci 15
Şekil 2.2 Kapitalist toplum ve mekân üretim süreci 17
Şekil 2.3 Lefevbre' nin kentleşme süreci 27
Şekil 4.1 Cam eşya üretim süreci 59
Şekil 4.2 Cam sektöründe üretim üretim süreci 60
Şekil 4.3 Üretim sürecinin goble bölümü 62
Şekil 4.4 Üretimde makineleşme süreci 63
Şekil 4.5 Beykoz ve Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın konumu 64
Şekil 4.6 Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın konumu 66
Şekil 4.7 Beykoz'un üretim alanı olarak seçilme süreci 68
Şekil 4.8 Beykoz'un 1909 yılındaki görünümü 70
Şekil 4.9 PaşabahçeŞişe-Cam Fabrikası' nın 1935 yılı görünümü 73
Şekil 4.10 PaşabahçeŞişe-Cam Fabrikası'nın açılışı 74
Şekil 4.11 Beykoz'un 1946 yılı görünümü 77
Şekil 4.12 Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası' nın makineleşme süreci 80
Şekil 4.13 PaşabahçeŞişe-Cam Fabrikası' nın goble işçileri 81
Şekil 4.14 Cam işçilerinin 1966 grevi 84
Şekil 4.15 Cam işçileri Taksim Anıtı'nda 86
Şekil 4.16 1971 yılı grevi 87
Şekil 4.17 Beykoz'un 1966 yılı görünümü 88
Şekil 4.18 Cam işçilerinin 1991 grevi 93
Şekil 4.19 Beykoz'un 1982 yılı görünümü 103
Şekil 4.20 Beykoz Boğaziçi alanı içerisindeki konumu 105
Şekil 4.21 İstanbul İl'in 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı 107
Şekil 4.22 Beykoz'un 2002 yılı görünümü 109
Şekil 4.23 Fabrikanın arkasında yer alan gecekondu alanı 117
Şekil 4.24 Beykoz'da yer alan gecekondu mahalleleri 118
Şekil 4.25 Beykoz nüfus verileri ile tarihsel sürecin karşılaştırılması 124
Şekil 4.26 Beykoz'un mevcut görünümü 126
Şekil 4.27 Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın güncel görünümü 126
Şekil 4.28 Beykoz'da yapılması planlanan projeler ve yerleri 129

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 4. 1 1966 grevi ile 1971 grevine ilişkin temel bilgiler 83
Çizelge 4. 2 1980 grevi ile 1991 grevine ilişkin temel bilgiler 95
Çizelge 4. 3 2002 grevine ilişkin temel bilgiler 97
Çizelge 4. 4 Beykoz Paşabahçe Fabrikası'ndan nakillerin tahmini yerleri 101
Çizelge 4. 5 Fabrikanın ve çevresinin toplumsal ve mekansal deneyimleri 112
Çizelge 4. 6 Paşabahçe Fabrikası'nda gerçekleşen grevlere ilişkin temel bilgiler 119
Çizelge 4.7 Paşabahçe Fabrikası'nın yıllara göre işçi sayısı..... 121
Çizelge 4. 8 Beykoz'un nüfus verileri ve fabrikanın işçi sayısı 122
Çizelge 4. 9 Beykoz nüfus verileri 123
Çizelge 4. 10 Paşabahçe Fabrikası için önemli tarihler..... 125

ÖZET

ÜRETİM VE YENİDEN ÜRETİM SÜRECİNDE TOPLUMSAL MEKÂNIN YENİDEN ÖRGÜTLENMESİ: BEYKOZ PAŞABAHÇE ÖRNEĞİ

Eylem YAĞIZ

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeynep ENLİL

Mekânın tarihi, insanın doğayı şekillendirmeye başladığı zaman dilimi ile ortaya çıkmıştır. Bu cümlede bahsedilen mekân tarihi, toplumsal ilişkileri kapsayan mekân tarihidir. Tam da bu noktada mekân ve toplum arasında tarihsel ve etkileşimli bir ilişki bulunduğunu ve aynı zamanda bu ilişkinin karmaşık bir yapıda olduğunu belirtmek gerekir. Marx'ın tanımladığı üretim biçimlerinin her biri (komünizm, kölecilik, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm) farklı toplum ve mekânsal örüntülere sahiptir. Kuramcıların, mekânın toplum ile olan ilişkisini tanımlaması ise kapitalist üretim biçimin ortaya çıktığı döneme denk gelmektedir. Mekân ve toplum konusu, kapitalist üretim biçimde merkezi nokta da yer almaktadır. Başka bir deyişle Marx'ın tarihsel süreç tanımlamalarından olan kapitalizm, kendinden önce gelen feodalizmin toplum ve mekânından keskin bir şekilde ayrılan sosyo-mekânsal örüntüsünü üretmiştir. Kapitalist sosyo- mekânsal örüntünün temelinde yer alan mekân kentsel mekân olup, toplumsal yapılanma ise sermaye-emek ilişkisi üzerine kuruludur.

Kapitalist sermaye, önce kırsal (feodal) mekânı çözerek, kentsel mekânın ihtiyacı olan emek gücünün kente gelmesini sağlamıştır. Kırsalda feodal beylere hizmet eden köylüler, artık kentsel mekânda belli bir ücret karşılığında emeğini satan işçi sınıfı olarak tanımlanmaktadır. İşçinin üretim ve yeniden üretim alanı kentsel mekândır.

Bu çalışmanın amacı, kapitalist üretim biçiminin toplumsal yapılarının oluşum süreci ile kapitalist kentleşme arasındaki ilişki ortaya koymak ve Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam

Fabrikası ve çevresinde bu ilişkileri gözlemlemektir. Ayrıca Kapitalist üretim biçimin tarihsel süreç içerisinde değişen veya farklılaşan politikaları ile toplumsal sınıfların yeniden üretim alanlarına ilişkin yer seçimlerin nasıl değiştiğini incelemektir

Çalışma kapsamında, Marx ve Neo-Marksist olarak tanımlanan Lefebvre, Castells ve Harvey'in kapitalist kentleşme ve toplumsal sınıflara ilişkin yaklaşımları ele alınacaktır. Marx çalışmalarında, sınıf oluşum sürecini, sınıf ilişkileri ele alınırken, toplumsal sınıfların kentsel mekân ile olan ilişkileri sistematik olarak ele almamıştır. Lefebvre, Castells ve Harvey ise, kentsel mekâna duyarlı Marksistler oldukları için, tez konusu kapsamında ele alınmıştır.

Çalışma kapsamında İstanbul İli, Beykoz İlçesi, Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası ve çevresinin seçilmesinin nedeni ise, Beykoz'un Türkiye işçi sınıfı tarihindeki önemidir. Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası ve çevresinin işçi sınıfının üretim ve yeniden üretim alanındaki hareketlerini ve yer değiştirme örüntülerini incelemeye, kapitalist sınıf ile olan ilişkilerini kuramsal yaklaşımlar ile karşılaştırarak değerlendirmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalist Üretim Biçimi, Kapitalist Kentleşme, Toplumsal Sınıflar.

ABSTRACT

REORGANIZATION OF SOCIAL SPACE IN PRODUCTION AND REPRODUCTION PROCESS

Eylem YAĞIZ

Department of City and Reigonal Planning

MSc. Thesis

Adviser: Prof. Dr. Zeynep ENLİL

It can say that space history arise in the time that poeple shape the nature. The space history thar refer inthis sentence is the space history that contain scoial relations. There is a historical and interactive relation is copmlicated. Each of the modes of production that Marx defines (communism, slavery, feoadaalism, capitalism, socialism) have defetent social and spacital patterns. The way the theorists define the relation of space with society is the turning point of the emergence of capitalist mode of production. the topic of space and society is the centralpoint in the mode of capitalist production. In other words, capitalism which one of Marx' s definition of historical process shaply distinction social-spacital pattern from feudalism society and space. Space located in capitalism's center is urban space and the social structure of capital is based on capital and labor.

Firstly, capital have solved rural space and let labor power of the neeed for space come to urban. the villagers who servet o the feudal lords in the urban space turnt to working class who sells his labor for a certain wage. the production and reproduction area of the worker is the urban space.

The purpose of this thesis reveal the realitionship between capitalist urbanization and the process of formation of social structures of capitalist production mode. the other of purpose is observing these relations in Beykoz Paşabahçe district (Paşabahçe Şişe-

Cam Factory and its environmental). Furthermore, it is examine chancing policies in the historical process of capitalist mode of production and how the location election fort pense he reproduction areas of social classes changed.

In this work, it will be evaluated Marx and Neo-Marxist Lefebvre, Castells and Harvey' s approaches to capitalist urbanization and social class. Marx studies class formation process, class realitions, but he has not systematically adressed the rlation of social classes to urban space.

The reason fort he election os İstanbul Beykoz Paşabahçe district within the scope of the study, Beykoz is importance in the Turkish working class history. It is tried to evaluate that comparing with theorical approaches and the movement of the working class in the field of production and reproduction, the spatial effect of displacement patterns and the relations with the capitalist class of workers.

Keywords: the Mode of Capitalist Production, Capitalist Space and Capitalist Social Class

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1 Literatür Özeti

Bu çalışmanın konusu, üretim ve yeniden üretim sürecinde toplumsal mekânın yeniden örgütlenmesi olarak belirlenmiştir. Kuramsal çalışmanın ampirik tabanda izlerini görebilmek ve değerlendirebilmek için de Beykoz Paşabahçe örneği seçilmiştir. Paşabahçe Fabrikası, kapitalist üretim biçiminin üretim alanıdır. Çalışma kapsamında fabrikanın açılması ve kapanması ile Beykoz'un mekânsal ve toplumsal yapısının nasıl değiştiği ele alınacaktır.

Kapitalist üretim biçimi, mekân ve toplumsal yapıda görülmemiş bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Sanayileşme ile toplumda ve mekânda ilk birikim süreci yaşanmıştır. İlk birikim sürecinde üretim kentsel mekâna kaydırılmış ve işçi sınıfı ile kapitalist sınıf ortaya çıkmıştır. Türkiye'de bu süreç farklı deneyimler ile gerçekleşmiş ve sanayi kentsel mekâna taşınmıştır. Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın açılması ile Beykoz'da radikal dönüşümler yaşanmıştır. Beykoz, bu fabrika ve açılan diğer fabrikalar ile bir işçi semti olma kimliğini kazanmıştır. Üretim alanının kentsel mekândan tasfiyesi ile Beykoz işçi semti olma kimliğini kaybetmiştir. Farklı ülkelerde farklı sınıf oluşum deneyimleri oluşmuştur. Farklı sınıf oluşum süreçleri ile birlikte mekânda farklı yerleşim desenleri, farklı konut politikaları, farklı sanayileşme politikaları ortaya çıkmıştır. Paşabahçe örneği ile Beykoz semtinin deneyimi süreç analizi yöntemi ile betimleyici bir araştırma yapılmıştır.

Çalışmanın konusu belirlendikten sonra kaynak belirleme aşamasına geçildi. Konuya ilişkin kaynak taraması iki aşamalı olarak yapılmıştır. İlk aşamada çalışmanın kuramsal boyutunu oluşturacak kaynaklar belirlenmiştir. Kent sosyolojisinin bir disiplin olduğu yıllardan bugüne kadar geçen süreçte mekân ve toplum üzerine kurulu pek çok çalışma olması nedeniyle çok fazla kaynağa erişim sağlanmıştır. Bu yüzden önce hangi kuramsal çalışmaların ele alınacağı belirlenmiş; çalışmanın kuramsal ve kavramsal bölümü, Marx ve Neo-Marksist olarak değerlendirilen Lefebvre, Castells ve Harvey'in çalışmalarına temellendirilmesi kararı alınmıştır. Tez için ana kaynaklar olarak Marx, Lefebvre, Castells ve Harvey'in tez konusuna ile ilişkin kitapları tespit edildikten sonra ikincil kaynaklar olarak tez konusuna ilişkin makalelerin ve Marx, Lefebvre, Castells ve Harvey'in çalışmalarını destekleyici kitapların tespiti yapılmıştır. Marx'ın sınıf teorisin ele alınmasının yanı sıra Lefebvre, Castells ve Harvey'in ele alınmasının nedeni Marksist düşünceye duyarlı kuramları üretmeleri ve Marksist düşünceyi mekânsallaştırma istekleridir. Kaynak taramasında ikinci aşamada çalışmanın ampirik kısmına ilişkin kaynaklar tespit edilmiştir.

Çalışma için elde edilen kaynaklar incelendikten sonra araştırma soruları belirlenmiştir ve sonrasında Paşabahçe örneği ile ilişkilendirmiştir. Araştırma sorusu ise; Kapitalizmin üretim alanı olarak Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası açıldığında ve kapandığında Beykoz'un toplumsal ve mekânsal yapısını nasıl etkilemiştir? Kaynaklar incelendikten sonra yapılan diğer işlem ise tezin ana bölümleri tespit edilmiştir. Çalışma, toplam beş bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde tezin amacı ve kapsamı değerlendirilerek tez okurlarına genel bir bakış açısı verilmek istenmiştir. Tezin ikinci bölümü "Tarihsel ve Toplumsal Bir Ürün Olarak Kapitalist Kentleşme ve Toplumsal Sınıf Kavramı" olarak tanımlanmış ve ilk aşamada mekân ve sınıf kavramları değerlendirilmiş ve ikinci aşamada kapitalizmden önce var olan mekân ve toplumlara bakılmıştır. Çalışmaya bu şekilde bir giriş yapılmasının nedeni ise önemli bir başlangıç noktası yaratılma isteğidir. Ayrıca bu bölümler, kentsel mekânın nasıl ortaya çıktığını anlatır. Kapitalist üretim biçiminden önce var olan mekân ve toplumsal örgütlenme incelendikten sonra sanayinin üretim alanı olarak kenti seçmesi ile oluşan toplum ve mekân ele alınmıştır. Çalışmanın kavramsal bölümünde süreç analizi ile kentsel mekânın ortaya çıkması, sonrasında

kentsel mekânda ve toplumda yapılan değişim ve dönüşümler ele alınmıştır. Sonrasında ise; Marx, Lefebvre, Castells, Harvey'in kapitalist kentleşme ve sınıf teorilerine ilişkin çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü kapitalist kentleşme ve toplumsal sınıf üretimi konularını daha anlaşılır kılmak için İngiltere, Fransa ve Türkiye örneklerine yer verilmiştir. Dördüncü bölüm ise ampirik çalışmayı kapsamaktır. Bu bölümde Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası ve çevre yerleşimi olarak İncirköy, Paşabahçe, Gümüşsuyu, Soğuksu ve Çiğdem Mahalleleri'nin kapitalist kentleşme ve toplumsal sınıf deneyimi incelenmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde ise kapitalist kentleşme ve toplumsal sınıf deyimi üzerine kurulu olan Marx, Lefebvre, Castells, Harvey kuramları ile Beykoz'un Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikasının açılması ve kapanması ile birlikte yaşadığı toplumsal ve mekânsal pratikleri karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır.

Araştırmanın yöntemi ise şu şekildedir: Çalışmanın ikinci bölümü olan kuramsal ve kavramsal bölümü ile üçüncü bölümü literatür taramasına dayanmaktadır. Ancak mekân ve toplum kavramının gelişimi, İngiltere, Fransa ve Özellikle Türkiye'nin kapitalist kentleşme ve sınıf deneyimi tarih ile ilişkilendirerek ele alınmıştır. Bu bölümler süreç analizi yapılarak ele alınmış ve gerçekleşen olay ve kavramların gelişimi ayrıntılı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezin dördüncü bölümü olan alan çalışması "Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası ve Çevresinin Kapitalist Kentleşme ve Toplumsal Sınıf Deneyimi" şeklinde özetlendi. Bu bölümde iki aşamalı bir yöntem belirlenmiştir. Literatür taraması, süreç analizine başvurularak değerlendirilmiştir. Süreç analizi ile Beykoz'da fabrikanın açılması ve kapanmasının ürettiği mekânsal ve toplumsal pratikler değerlendirilmiştir. Beykoz'un işçi semti olma özelliğini kazanması ve kaybetmesinin nedenlerini anlamak için büyük ölçekte literatür taraması yapmayı ve farklı dönemlerde yaşanan toplumsal ve mekansal örgütlenmelere bakmayı gerektirmiştir. Beykoz'un, bu anlamda dört döneme ayırarak ele alınmıştır:

- Şişe-Cam Fabrikasının kuruluşu öncesinde toplumsal ve mekânsal örgütlenme,
- 1935-1950 dönemi; fabrikanın kuruluşu ve şişe cam işçi sınıfının oluşum süreci,
- 1950-1980 dönem; üretim ve yeniden üretim alanında sınıf mücadelesi,
- 1980 sonrası dönem; şişe-cam işçi sınıfının çözülme süreci.

Alan çalışmasını kapsayan ve tezin dördüncü başlığını oluşturan bölümünde mülakatlar yapılmıştır. Mülakatlar yarı yapılaşmış görüşme tekniklerini kapsamakta olup mülakatlarının gerçekleştirilmesinin nedeni çalışmayı destekleyecek sonuçlar çıkartmaktır. Mülakat yapılırken görüşülen kişilerin özellikle fabrika açık durumda iken Beykoz'da yaşayıp yaşamadığı sorgulanmıştır. Bu sürece tanık olan kişiler ile mülakat yapılmıştır. Mülakatta odaklanan konu ise, fabrika kapanmadan önce ve kapandıktan sonra fabrikanın çevresinde gerçekleşen mekânsal ve toplumsal dönüşümleri anlamaktır. Mülakat çalışması, tezin destekleyici bölümünü oluşturmaktadır.

Çalışmanın beşinci bölümünde ise literatür taraması ile elde edilen kavramsal, kuramsal bölüm ile Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikasının çevresinde gerçekleşen mekânsal ve toplumsal pratikler karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünün amacı; kapitalist üretim alanı olarak şişe cam fabrikasının mekânsal desen üzerindeki etkisini ortaya koymak ile mekân ve toplum üzerine kurulan kavramsal kuramsal yaklaşımlar, Beykoz Paşabahçe örneği üzerinden değerlendirilmiştir. Bir başka örnekte farklı sonuçlar ortaya çıkabileceğini veya çıkacağını unutmamak gerektiği de belirtilmelidir.

1.2 Tezin Amacı

Bu çalışmanın amacı, kapitalizmin üretim ve yeniden üretim sürecinde toplumsal mekânın yeniden örgütlenmesi anlamak; Beykoz Paşabahçe örneğinde bu süreçlerin mekânı ve toplumu nasıl etki ettiğini anlamak ve anlatmaktır. Kapitalist üretim biçimi sanayileşme ile birlikte üretimi kırsal mekândan kentse mekâna tasfiye etmiş, toplumu ve mekânı dönüştürmüştür. Böylece kendi mekânını ve toplumu üretmiştir: kent ve toplumsal sınıflar. Ancak bu süreç her toplum için farklı deneyimleri getirmiştir. Her ülke için farklı sınıf oluşum sürecini, farklı konut politikalarını, farklı mekânsal desenlerini beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin kapitalist üretim biçimine eklemlenme süreci, diğer ülkelerden farklı gerçekleşmiştir. Çalışmanın bir diğer amacı da, Türkiye'nin sınıf oluşum sürecini ve mekânla ilişkisini Beykoz Paşabahçe örneğinden ele almaktadır.

Bu çalışma "Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Toplumsal Mekânın Yeniden Örgütlenmesi: Beykoz Paşabahçe Örneği " başlığı ile özetlenmiştir. Yukarıda çalışmanın amacı belirtilmiş olsa da tezin kuramsal ve ampirik olmasının nedeninin de açıklanması

gerekmektedir. Harvey, Kent Deneyimi kitabında kuramsal araştırmalarının amacını açıklamıştır. Teorilerin, karmaşık ve değişken bir ortamda yolumuzu bulmamızı sağlayacak bilişsel haritalar sunacağını belirtmiştir. Çalışmanın ampirik bölümü olan Beykoz Paşabahçe örneğinde, kuramsal boyutta incelenen sınıf oluşum süreci ve kent ile olan ilişkisini ele alınmıştır.

Mekânı belirli kavramlara indirgeyerek açıklamak yeterli olamaz. Mekânı anlamak için tüm parçalara (cinsiyet, toplum, gelir, coğrafya, sınıf ve benzeri) başvurmak gerekir. Kuramcılar, çalışmalarında tüm parçaları bir araya getirebildiği takdirde mekân ve toplumu oluşturan genel tabloya ulaşılabilir. Ancak çalışma mekânı oluşturan tüm parçaları ele alınamayacağı için Marx ve Marksist düşünce kapsamında ele alınması planlanmıştır. Ayrıca Harvey, Marksist düşünce biçiminin, parçaları bütünlerle, bütünleri parçalar ile ilişkilendirerek tutarlı bir metot oluşturduğu belirtmiştir. Bu yüzden çalışmada Marx ve Marksist düşünce biçime duyarlı olan Lefebvre, Harvey ve Castells'in kapitalist kentleşme ve sınıf kuramları değerlendirilmiştir. Ayrıca Lefebvre, Harvey ve Castells, mekâna tek bir bilim üzerinden yaklaşılamayacağını kabul eden ve çalışmalarında bu kabullerini dikkate alan kuramcılardır. Kuramcıların kapitalist kentleşme ve sınıf teorilerini okumak, bizlere geçmiş ve bugünün mekânını ve toplumu (kapitalist kentleşme ve toplumsal sınıfları) anlamamızı yardımcı olacaktır ve gelecekteki mekân ve toplum için ipucu verecektir.

Çalışma kapsamında, kuramcıların kapitalist kentleşme ve toplumların oluşum sürecine yaklaşımları, bu sürece ilişkin ürettikleri kavramsal çerçeveleri incelenmiştir. Sonrasında İngiltere, Fransa ve Türkiye'de kapitalist kentleşme ve toplumsal yapının oluşum süreçleri incelenmiştir. Böylece çalışmanın kuramsal bölümü oluşturulmuş ve İngiltere, Fransa ve Türkiye örnekleri ele alınarak, tek bir modelden bahsedilemeyeceği ve her ülkenin farklı süreçlere ve sonuçlara sahip olduğu anlaşılmıştır. Beykoz Paşabahçe örneği de bu doğrultuda ele alınacak ve sonuç bölümünde kuramsal olan ile ampirik olan karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır.

Paşabahçe Fabrikası'nda kapitalizmin ilk birikim ve yeniden üretim sürecinde yaşanmıştır. Beykoz Paşabahçe Fabrikası, kapitalizmin üretim alanıdır. Beykoz'un sanayi alanı olarak seçilmesi ile toplumda ve mekânda radikal dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Paşabahçe Fabrikası kurulmadan önce cam işçilerden ve işverenlerden, cam

işçilerinin yeniden üretim alanı olan gecekondulardan bahsedilemez. Paşabahçe Fabrikasının açılması ile sanayi üretimi için gerekli olan emek gücü Beykoz'a çekilmiştir. Bu emek gücü üretim alanını çevresinde konut alanlarını inşa etmiştir. Böylece Beykoz'da, kapitalist üretim biçimin ilk birikim süreci tamamlanmış olur. İlk birikim sürecinde kapitalizmin üretim alanı kentsel mekân iken kapitalizmin içine girdiği krizleri aşmak için kentsel mekâna yönelmiş ve sanayi üretimini kentsel mekândan tasfiye etmiştir. Kapitalizm yeniden üretim sürecine girmiş ve beraberinde yeni bir mekân ve toplumu getirmiştir. Aynı süreç Paşabahçe Fabrikası ve çevre yerleşimi içinde geçerli olmuş ve 1980 yılı sonrasında Boğaziçi Kanununun yürürlüğe girmesi ile sanayi alanlarının tavsiyesi kararı alınmıştır. Paşabahçe Fabrikası ve çevresi, 1990'lı yıllarının başlarından itibaren yeniden üretim sürecine girmiş ve üretimdeki konumu kademe kademe küçülmüş ve 2002 yılında fabrika kapanmıştır. Beykoz, Paşabahçe Fabrikası'nın açılması ile bir işçi semtine dönüşmüş ve kapanması ile birlikte bu kimliğini kaybetmiştir. Beykoz Paşabahçe Fabrikası'nın seçilme nedeni ise, sınıf oluşum süreci, sınıf mücadelesi, örgütlenme ve yerleşim desenin oluşum deseni bakımından Türkiye emek tarihinde önemli bir örnek olmasıdır.

1.3 Hipotez

Bu çalışma kapsamında, "Kapitalizmin üretim alanı olarak Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası açıldığında ve kapandığında Beykoz'un toplumsal ve mekânsal yapısını nasıl etkilemiştir?" araştırma sorusu belirlenmiştir. Araştırma sorusu belirlendikten sonra, varsayımlar tespit edilmiştir;

- Sanayinin kentsel mekânda yer alması ile birlikte mekân ve toplumda radikal dönüşümler yaşanırken iken kentten tasfiyesinin gerçekleşmesi ile mekân ve toplum yeniden örgütlenmiştir. Paşabahçe Fabrikası'nın, Beykoz'da yer alması ve Beykoz'dan tasfiye edilmesi ile birlikte, aynı süreci farklı deneyimler ile birlikte yaşanmıştır.

- İstanbul İli, Beykoz İlçesinde 1935 yılında kurulan Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası kurulması ile Beykoz'un mekânsal ve toplumsal yapısında dönüşümler gerçekleşmiştir. Beykoz işçi semti olmuştur. Fabrikanın kapanması ile Beykoz'un karakterini oluşturan

işçilerin büyük çoğunluğu semti terk etmiş ve şirketin yeni üretim alanlarına gitmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Beykoz'un işçi semti olma özelliğini kaybetmesine neden olmuştur.

- Üretim alanın kırdan kente aktarılması ile kapitalist sınıf ve işçi sınıfı ortaya çıkmış, önceki kentsel mekânda bu sınıfların varlığından bahsedilemez. Paşabahçe kurulmadan önce cam işçilerinden ve Paşabahçe işverenlerinden bahsedilemez.

- Üretim ve yeniden üretim alanının birlikteliği işçi sınıflarını her iki alanda yakınlaştırır ve örgütlenmeyi kolaylaştırır. Sınıf mücadelelerinin üretim alanını aşıp yeniden üretim alanına taşınması ve burada gerçekleşen örgütlenme, işçi sınıfı için ciddi başarıları beraberinde getirir. Beykoz Paşabahçe örneğinde de işçiler hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında örgütlenmiştir.

BÖLÜM 2

TARİHSEL VE TOPLUMSAL BİR ÜRÜN OLARAK KAPİTALİST KENTLEŞME VE TOPLUMSAL SINIF KAVRAMI

2.1 Tarihsel Süreç İçerisinde Değişen Mekân ve Sınıf Kavramları

Çalışmanın konusu, üretim ve yeniden üretim sürecinde toplumsal mekânın yeniden organizasyonu olup Beykoz Paşabahçe örneğinde bu iki sürecin nasıl gerçekleştiği, mekân ve toplumu nasıl etkilediği ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, mekân ve sınıf kavramları toplumsal süreçlerden ayrı ele alınacaktır. Ancak mekân, toplumsal süreçler ile birlikte ele alınması gerekir. İlk aşamada mekân kavramı tek başına ele alınmış olsa da ikinci aşamada kapitalizmin getirdiği toplumsal süreçler ile birlikte ele alınmıştır. Bunun nedeni ise, mekânın soyut bir kavramdan çok daha fazlası olduğu gerçeğini anlatmaktır. Ayrıca bu yapay ayrım, yaşanan toplumsal değişimlerin kavramsal çerçevemizi nasıl etkilediğini de gösterecektir.

Tarihsel süreç içerisinde değişen mekân ve sınıf kavramlarına ilişkin çalışmamız üç aşamalı olarak ilerleyecektir. Birinci aşamada; mekân kavramı tek başına ele alınarak, kavramın tarihsel süreç içerisinde nasıl tanımlandığının ortaya koyulması hedeflenmektedir. İkinci aşamada; sınıf kavramı, mekân kavramı gibi tek başına ele alınacaktır. Üçüncü aşamada ise; tarihsel bir ürün olarak mekân ve sınıf kavramları arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Mekân nedir? Mekân kavramı, tek başına bizlere bir şeyler anlatabilir mi? Kuramsal çalışmalarda, mekân kavramının değişimi nasıldır? Lefebvre, “Mekânın Üretimi” kitabında bizlere mekân kavramının yaşadığı dönüşümleri ortaya koymaktadır. Lefebvre,

mekânın önceleri geometrik ve boş bir ortam kavramı olarak açıklandığı ve Öklidçi, izotrop, sonsuz ve benzeri kelimeler ile birlikte ele alındığını belirtmektedir. Mekân kavramı, matematik bilimine ait olarak görülmektedir [1].

Mekân kavramında, Descartes bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Aristotelesçi gelenekte, mekân ve zaman, hissedilebilir olguları adlandırmayı ve sınıflandırmayı sağlamakta, mekân ve zamanın kategorilerin parçası olduğu savunulmaktadır. Descartes'ten sonra gelen filozoflar ise, mekanı özne karşısında bir nesne, duyuları ve bedeni içerdiği için hakim olarak görmekteydi [1]. Lefebvre, matematikçilerin mekânı, kendi alanları yaptığını ve matematiksel olmayan mekanları açıklamak için Öklidçi olmayan mekânlar, konfigürasyon mekânları, soyut mekânlar, topoloji ve benzeri şeklinde açıklamaktadır. Ancak bu tür bir açıklamanın, mekânı yalnızca sınıflandırdığını ve mekânın, toplumsal ve fiziksel gerçekliğini yeterince yansıtmadığını da belirtmektedir. Ortaya çıkan sorun, matematikçilerin mekânı filozoflara devretmesi ile sonuçlandı ve sonuç ürün ise "zihinsel mekân" kavramıdır [1].

Lefebvre, zihinsel mekânın yeterince açıklanmadığı, konuyu ele alana bağlı olarak zihinsel mekân kavramının içeriğinin birbirine karıştığını belirtmektedir. Ayrıca Lefebvre, zihinsel mekânın ideolojik mekânlar, düş mekânı, edebi mekân şeklinde tanımlandığı ve bu kavramlarda, hem insanın hem de mekânın kendisinin yer almadığını da ileri sürmektedir. Zihinsel mekân kavramı, zihinsel, fiziksel ve toplumsal gerçekler arasındaki uçurumu artmasına neden olmaktadır. Mekân üzerine kurulu araştırmalar, tanımlamalara veya mekânın parçalanmasına ve kopmasına neden olmaktadır. Ayrıca mekân çalışmaları mekânın özünü açıklamadığı gibi, sonsuz sayıda mekân (coğrafi, ekonomik, demografik, sosyolojik, ekolojik, politik, ticari, boş, çalışma, oyun, ulaşım ve benzeri mekan) kavramını da ortaya çıkarmaktadır. Lefebvre, mekân kavramına karşı güvensizliğe neden olduğunu belirtmektedir [1].

Lefebvre, mekânsal analizi yaparken, mekân ve tarih arasındaki ilişkiyi birlikte ele alır. Mekânın analizinde, ne mekân ne de tarih göz ardı edilemeyeceğini savunmaktadır. Ayrıca Lefebvre, mekân ve zamanı, günlük hayatın zorunlu koordinatları olarak görülmektedir [2]. Lefebvre, mekânın politik olduğunu, mücadelenin bir aracı ve nihai yeri olduğunu savunmaktadır. İnsanlar mekânı keşfeder, işgal eder ve toplumsal

süreçlere bağlı olarak mekânı yeniden üretir. Bu politik süreçler, mekânın tarihsel analizini zorunlu kılmaktadır. Çünkü mekânın (toplumsal) tarihi, toplumsal olarak nasıl üretildiği ve kullanıldığını anlaşılır kılmaktadır. Bu tarihsel analiz, bizlere mekânın toplumsal bir ürün ve toplumsal olayların ortamı olduğunu kanıtlamaktadır [2].

Harvey, Lefebvre gibi mekânsal çalışmalarda, mekân ve toplumsal süreçleri beraber ele alınması gerektiği savunmaktadır. Harvey, bu ilişkiyi kapitalist üretim biçimleri ile açıklamaktadır. Toplumsal süreçler ve mekânsal biçim arasındaki ayrımın gerçek olmadığını, her zaman yapay bir ayrım olduğunu belirtmektedir. Harvey, mekânsal biçimleri, içinde toplumsal süreçlerin oluştuğu cansız nesneler olarak değil, tarihsel süreçlerdeki insan pratiklerini bir ürünü olduğunu savunmaktadır [3].

Harvey, mekânı mutlak bir kavram olarak görürsek, maddeden bağımsız bir nesne haline geleceğini savunmaktadır. Ayrıca Harvey, mekânın uygun kavramsallaştırılması, insan pratikleri ile birlikte olacağını söylemektedir. Bu yüzden "Mekân nedir?" sorusu değiştirilip, "Farklı insan pratikleri nasıl farklı mekân kavramsallaştırmaları yaratıp kullanıyor?" olmalısı gerektiğini belirtmektedir [3].

Toplum ve mekân arasındaki etkileşimli ilişki, tarih ile aydınlatılabilir. Belli bir tarihsel andaki toplum, başka bir tarihsel andaki toplumun aynısı olamaz. Çünkü tarih ilerledikçe toplumda ilerlemektedir. Toplumsal örgütlenmede yaşanan değişimler toplumları ve bu toplumların kullandığı mekânı farklılaştırır. Tarihselci bakışta mekân, somut ilişkilerin, olguların mekânı olarak görülür. Mekân, toplumsal örgütlenme ile anlam kazanır. Toplumsuz bir mekân, geometri ile tanımlanan bir alandan başka bir şey olamaz. Mekân, insan davranışlarının bir ürünü olarak görülmelidir [4].

Urry, "Mekânları Tüketmek" kitabında, toplumsal pratiklerin mekânsal olarak üretildiğini ve mekânın, toplumsal pratikleri etkilediğini söyler. Ancak sosyolojinin bu olguya, yetersiz bir ilgi gösterdiğini de ileri sürmektedir. Toplumsal etkileşimlerin zamansal düzenindeki değişimler, genellikle mekânsal örüntülerin değişimleri gerektirir. Gündelik yaşamın yenilenmesi hem zamansal hem de mekânsal düzenlemeleri kapsamaktadır. Urry'e göre, zamanın ve mekânın ilişkisinin yetersiz çözümlenmesine iki temel eksiklik neden olmaktadır. Birincisi, toplumların değişiminin sadece zamansal olduğu düşüncesidir. Burada zamanda değişim toplumsal değişim ile özdeşleştirilmektedir.

İkincisi ise, toplumlarda bir değişim söz konusu olmadığında, zaman dışı olarak tanımlanmalarıdır. Urry, tüm bilimlerin zaman ve mekân içindeki insan hareketliliğine eşit oranda ilgi göstermesi gerektiğini söyler [5].

Yukarıda yazılan her şey, Lefebvre, Harvey, Urry, Gottdiener ve daha pek çoğu, mekân üzerine yapılan çalışmalarda, mekânının toplumsal tarih eşliğinde değerlendirilmesini gerektiğini savunur. Mekân, tek başına ele alındığında veya yanına matematiksel, felsefi kelimeler getirilerek açıklanmaya çalışıldığında mekânın içeriğini ve mekânın nasıl, hangi güçlerin etkisi ile üretildiği anlaşılmamaktır. Mekânlar, insanlar gibidir; bulunduğu tarihin toplumsal süreçleri tarafından etkilenerek bir kimlik kazanır ve bu kimlikler ile kendini ve toplumu yeniden üretme yoluna götürür.

Sınıf kavramı, toplumda yaşanan değişim ve dönüşümlerin sonucu sosyolojinin tartışma konularından biri haline gelmiştir. Bu dönüşümler, kapitalist üretim biçimin getirdiği dönüşümlerdir. Kapitalist sermayenin üretim alanı ilk süreçte sanayidir. Sanayi kentsel mekânda yer alması ile yeni bir toplumsal örgütlenmeye neden olmuştur. Sanayi üretiminde gerçekleşen işbölümü toplumsal sınıfların konumunu belirlemektedir. Toplumsal örgütlenme modeli ile kapitalist üretim biçiminin tarihsel bir dönüm noktası olarak görülür [6].

Sınıf kelimesi, Latince classis kelimesinden türetilmiştir. Antik Roma Döneminde, Kral Servius Tullius, özellikle ordunun altındaki insanları vergilendirmek için sınıflara bölmüştür. 1600'lü yıllarda Fransa, 1650'li yıllarda İngiltere sınıf sözcüğünü kullanmaya başlamıştır [7]. Dilbilimci olan Thomas Blount, 1656 yılında sınıf kelimesini tanımlamıştır; sınıf insanların çeşitli hiyerarşik derecelere göre dağılımını ya da sıralaması olarak tanımlamıştır [6].

Sınıf kavramı, kapitalist üretim biçimi ile farklılaşmıştır. Kapitalist toplumsal örgütlenmede yaş, cinsiyet, din, etnik köken, renk gibi toplumsal ayrımlar ikinci plana atılmıştır. Kapitalist toplumsal örgütleme, insanların üretim sürecindeki rolleri ile ilişkilendirilerek tanımlanmıştır. Sınıf kavramını, toplumsal yapıdaki dönüşümler ile ilişkilendirilir. Bu dönüşümler sanayi devrimi ile başlamış olup, toplumda radikal dönüşümleri beraberinde getirmiştir; kapitalist sınıf, işçi sınıfı olarak adlandıran toplumsal sınıflar oluşmuştur. Sanayileşme süreci ile kırsal mekânda çözülmeler

gerçekleşmiştir. Köylü kırsal mekânı terk etmiş ve kentsel mekâna göç etmiştir. Köylü kentte, emek gücünü satan işçi sınıfına dönüşmüştür [8].

Sanayileşme süreci ile birlikte toplumsal örgütlenme, emek ve sermaye arasındaki ilişki doğrultusunda biçimlenmektedir. Emek ve sermaye kapitalist sınıf ve işçi sınıfının kentsel mekândaki rollerini tanımlamaktadır.

Friedrich Engels, "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" çalışmasında sanayileşmenin en önemli sonucunun işçi sınıfı olduğunu belirtmektedir. Saniyeleşme sürecinin getirdiği dönüşüm, toplumsal çalışmalarda sınıf çalışmaların merkezi noktada yer alması ile sonuçlanmaktadır. Sınıf çalışmaları, Weberyen ve Marksist temelli olmak üzere iki farklı kanatta ilerlemektedir. Marx, sınıfsal yapılanmaları tarihsel ve toplumsal bir ürün olarak ele alırken, Weber tabakalaşma kuramı göre sınıfları gelir, sosyal statü ya da meslek ölçütlerine göre ele almaktadır. Ancak bu çalışma, Marksist temelli sınıf analizi üzerine kurulu olacaktır [9].

Marx, toplumsal sınıf konusunu bütünlüklü bir model çerçevesinde ele almaktadır. Ancak Marx'ın tüm çalışmaları sınıf konusu üzerine kurulmaktadır. Kapitalist toplumu, sınıf konusu üzerine anlatmasının nedeni toplumsal sınıfların tarihsel bir oluşum olmasıdır. Sınıf konusu, kentsel mekânda yer alan sınıf mücadeleleri ile ilişkilendirildiği takdirde çözümleneceğini savunmaktadır [6]. Ayrıca sınıf kavramını, bütünlüklü ve sistematik bir model kapsamında ele almamış olmasına rağmen sınıf kavramı, Marx'ın çalışmalarında en önemli kavram olmaktadır [10].

Marx, sınıf ilişkilerini kendinde sınıf ve kendi için sınıf olmak üzere iki kavramsal çerçevede inceleme yapar. Kendinde sınıf ve kendi için sınıf arasında, hem karşıtlık hem de diyalektik bir ilişki vardır. Kendinde sınıf, sınıfların üretim sürecinde rollerini tanımlanır ve sınıf oluşum süreci, kendinde sınıf formasyonun bir aşaması olarak görülür. Kendi için sınıf ise, sınıf bilincinin oluşması ile tanımlanabilir. Bu da sınıf mücadelesi ile gerçekleşebilir [6].

Thompson, sınıf kavramını üretim ilişkileri doğrultusunda tanımlayan bir diğer kuramcıdır. Üretim süreci içinde, çıkarlarının bilinci doğrultusunda bir araya gelen ve ortak deneyimi paylaşan insanların, üretim ve yeniden üretim alanında sınıf bilinci ile baktığı takdirde sınıf kavramından bahsedebileceğimizi söyler. Sınıf oluşumu için

insanların hem üretim alanında (fabrikalarda) hem de yeniden üretim alanında (yaşam alanında) bir araya gelmesi gerekir. Her iki alanda da, ortak çıkarları için sınıf bilinci ile mücadele etmesi zorunludur [11]. Sınıf oluşum deneyimi, üretim ve yeniden üretim arasındaki etkileşimsel ilişki içinde şekillenir. Bu deneyim toplumların kültürünü de biçimlendirir [12].

Yukarıda açıklanan sınıf kavramlarının yanı sıra, Bourdieu'nin de sınıf kavramını da ele alınabilir. Bourdieu, sınıf kavramının temelini habitus kavramı bulunmaktadır. Habitus kavramı, toplumsal yapılar ve toplumsal eylem arasındaki bağı oluşturmaktadır. Ayrıca, habitus kavramı, toplumların kazandığı düşünce, davranış ve beğeni kalıpları için de kullanılmaktadır[13].

Yukarıda yer alan yazımlar, çalışmanın mekân ve sınıf kavramlarını birbirinden ayrı değerlendirilerek tarihsel süreç içinde nasıl bir değişim geçirdiğini ve kapitalist üretim biçimi ile olan ilişkileri ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çalışmayı yalnızca sınıf kavramı üzerine temellendirmek, mekândan soyutlanan bir çalışma ile karşılaşmamıza neden olması ile sonuçlanabilir. Ayrıca sınıf kavramını, mekân ile ilişkilendirmek kavramın daha anlaşılır kılacaktır.

2.2 Kırsal ve Kentsel Mekânların Üretimi

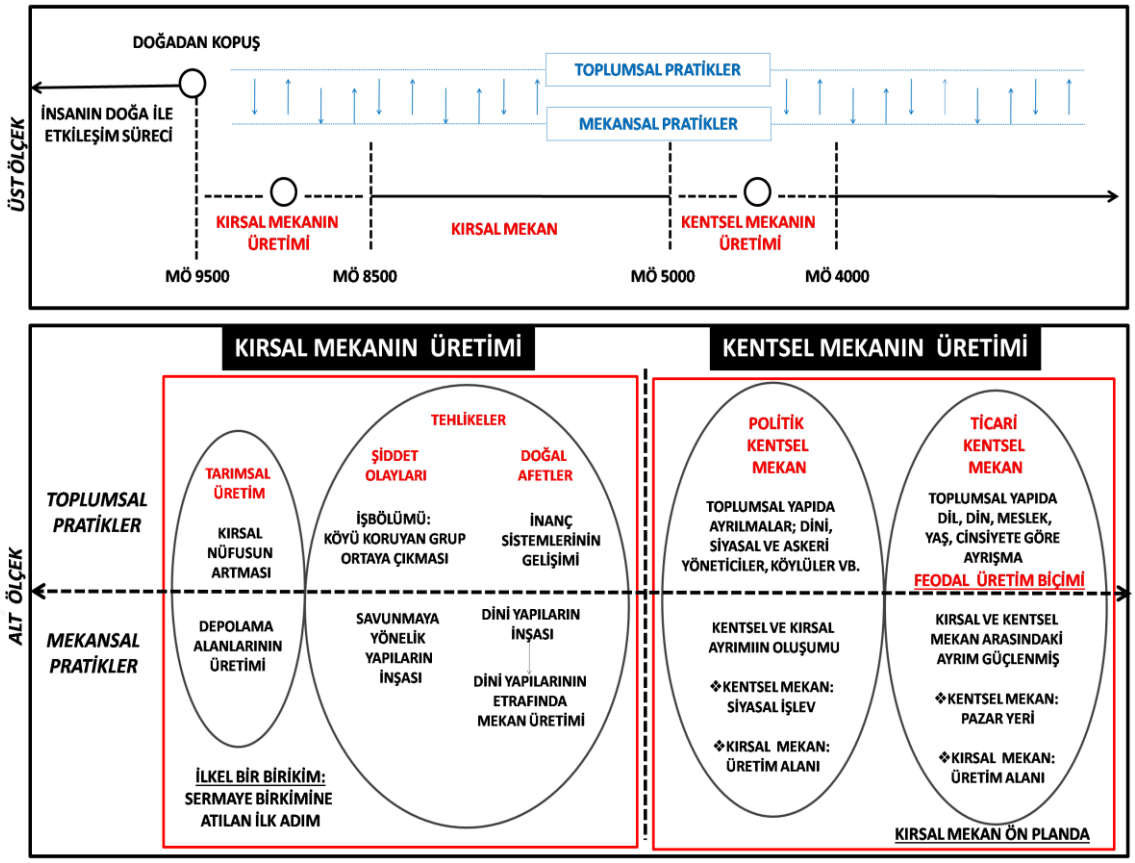
Çalışmanın bu bölümü, kapitalist kentleşme ve toplumsal sınıfların üretiminden önce var olan süreç ele alacaktır. Bu sürecin başlangıç noktası insanlık tarihinin başlangıç noktasına tekabül etmektedir. İnsanlık tarihi, insanın doğayı biçimlendirerek kendi mekânı üretmesi ile başlar. Çalışmanın "Kırsal ve Kentsel Mekânın Üretimi" bölümü, insanın doğayı biçimlendirerek kendi mekânını ürettiği andan kırsal mekân üretimine, kırsal mekândan kentsel mekân üretim sürecini ele almaktadır. Bu süreç, kapitalist mekân ve toplumun ortaya çıkması ile sonlandırılacaktır. Çalışmanın bu bölümüne duyulan gereklilik ise, kapitalist üretim biçiminin mekân ve toplumunu daha anlaşılır kılmaktır. Ayrıca tarihsel süreç içerisinde insanların, toplumsal pratiklerinin mekânı ve toplumu nasıl biçimlendirdiğini anlamaktır.

İnsan doğa etkileşimi çerçevesinde, doğayı değiştirerek insanın kendi mekânın nasıl ve neden üretmeye başladığı sorunsalı önemlidir. İnsan, diğer canlılar gibi doğaya uyum

sağlamak yerine doğayı kendine uyum sağlayacak şekilde de değiştirmiştir veya yeniden üretmiştir. İnsanların toplumsal ihtiyaçları, yerleşik hayata geçmesini zorunlu kılmış ve kırsal mekânı üretmişlerdir. Kırsal mekânı üretirken de insan, doğayı ehlileştirdiği gibi kendini de ehlileştirmiştir. Ehlileştirme, kalıcı ve sürekli yerleşim ile doğal süreçlerin denetlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu da, beslenme ve üretip çoğalmayı sağlamıştır [14].

Tarıma geçiş ile kentsel mekânın ortaya çıkışı arasında binlerce yıl vardır. İnsanın yerleşik hayata geçmesi MÖ 9500-8500 yıllarında iken kentsel mekânın ortaya çıkışı MÖ 5000 ile 4000 yılları arasındadır. İnsanın yerleşik hayata geçip kırsal mekânı üretmesi, buğdayı evcilleştirmesi ve ekmesi, nehirlerden su taşıması, su kanallarını inşa etmesi, sonrasında kırsal mekândaki altyapı kullanarak kentsel mekânı üretmesi birden bire gerçekleşen toplumsal pratikler değillerdir [15].

Kırsal mekân (köy), ilk çiftçilere bazı avantajlar sağlarken bazı dezavantajlar sağlamıştır. Köy, insanların vahşi hayvanlara, yağmura ve soğuya karşı korunmalarını sağlamıştır. Tarımsal ürünler, insanlara toprak miktarına oranla çok daha fazla ürün olasılığı yaratmış ve bu da kırsal nüfusun artmasını sağlamıştır [15]. Gordon Childe, besin üretim ekonomisinin mekânsal önemini ortaya koymaktadır: Birincisi artı üretim, birikim için bir olanak ve bir amaç olarak görmektedir. Ekin, biçilir biçilmez tüketilmemelidir. Her hasadın bir bölümü de ertesi yıla tohumluk olarak ayrılmalıdır. Bu toplumsal pratik, mekânda depolama alanlarının üretilmesi ile sonuçlanmıştır. Biriktirilen üretim fazlası, topluma kötü mevsimleri geçiştirmesine yardımcı olur; kuraklık ve kötü ürün olasılıklarında bir önlem sağlar. Sonunda, ilkel bir ticaret için bir temel olur ve böylelikle de ikinci devrime, yani kentsel devrim, yol açar. Kendi kendine yeten bir toplum, artı üretim ile başka toplumlar ile değiş tokuş yapabilmek için iletişime geçebilecektir [16].

Şekil 2.1 Kırsal ve kentsel mekânın üretim süreci [14]

Kırsal mekânın (köy) dezavantajlarına gelindiğinde ise, doğal afetler veya insanlardan gelen şiddet olaylardır. Bu toplumsal pratik de, zamanla köyü koruyan bir grubun ve iş bölümüne ve savunmaya yönelik yapıların inşasını ortaya çıkarmıştır [15]. Üretim güçlerini yönetmek veya yardımcı olmak için inanç sistemleri geliştirmeye başlamışlar. Bu toplumsal pratik ise, kırsal mekânda dini yapıların yer alması ile sonuçlandı, artık kırsal mekân dini yapılar etrafında üretmişlerdir [16]. Bu durum, eskisine göre, daha kapsamlı bir iş bölümü, toplumsal katmanın ortaya çıkması anlamına gelir.

MÖ 5000-4000 yılları arasında ilk kentsel mekânlar ortaya çıkmıştır. Kırsal mekânda yaşanan tüm mekânsal ve toplumsal pratikler, kentsel mekâna daha karmaşık bir yapıda taşınmıştır. Avcının, köylünün ve çobanın yanı sıra kentsel mekânda diğer ilkel mesleklerde ortaya çıktı; madenci, oduncu, balıkçı, denizci, tekne yapımcısı gibi. Her bir meslek, başka koşullar altında biçimlenmiş alet, edevat, yetenek ve hayat alışkanlıkları getirmiştir [14].

Kentsel mekân ortaya çıktıktan sonra, sanayi devrimine kadar geçen sürede iki ayrı kentsel mekân ve toplum tanımlanmaktadır; birincisi politik bir mekân iken ikincisi ise ticari bir mekândır. Politik kentsel mekân ile ticari kentsel mekânın toplumsal, ekonomik ve mekânsal örgütlenmesi birbirinden farklıdır. Lefebvre, sanayi dönemi öncesindeki kentsel mekânı, kırsal mekânın (köyün) devamı olarak nitelendirmekte ve kentsel mekânın önceleri politik bir özellik taşırken sonraları ticari bir özellik kazandığını belirtmektedir [17].

Politik kentin, kırsal mekân üzerinde hâkimiyeti olmasına karşın kent üretim biçimin odağında yer almamaktadır. Kentsel mekânın, kırsal mekân üzerindeki hâkimiyeti siyasal olup kırsal üretim üzerinde kontrol sağlamaktadır [18]. Ticari kent, politik kentin devamında gelen ve kapitalist kentten önce gelen, ancak kapitalist kentte ön hazırlık niteliğindedir. Lefebvre, ticari kenti ekonomik işlevinden dolayı kapitalist üretim biçiminin ve mekânın habercisi ve hazırlıkçısı olarak görmektedir [19].

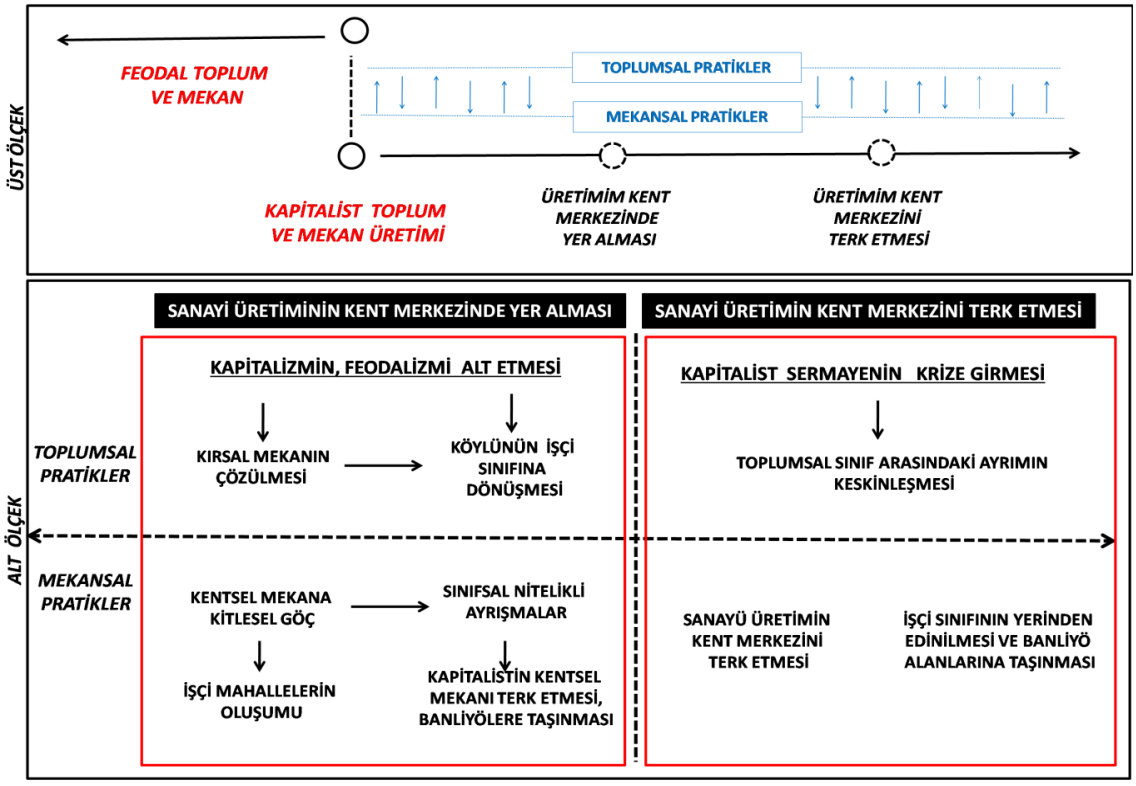
Ticari kentte, kırsal ile kentsel arasındaki ilişki değişmeye başlamıştır. Kırsal mekân artık kentsel mekânın çevresini oluşturmuş ve pazar yerinde satılacak ürünleri üretmeye başlamışlardır [19]. Kentsel mekânın, hala kırsal mekândan beslendiği gerçeği, bu dönemde de kırsal mekânın ön planda olduğunu kanıtlar. Ayrıca bu dönem, kapitalist kent ve topluma göre çok az işbölümü ve uzmanlaşmanın olduğu feodal bir toplum ve mekân yapısına sahiptir. Kentsel mekânda çok az uzmanlaşma bulunurken, konut hem barınma hem de üretim alanıdır. Kentteki zanaatkârlar, üretim sürecinin her aşamasında yer almaktadır [20].

Kapitalist kent ve toplumunu ele almadan önce, Rana A. Aslanoğlu, Kent, Kimlik ve Küreselleşme çalışmasında kentlerin ortaya çıkışı üzerine kurulu kuramsal çalışmaları yer vermektedir. Aslanoğlu, kentlerin ortaya çıkışını iki başlık altında toplamaktadır; birincisi kentlerin doğuşunu belirleyici temel bir nedene bağlı olarak ele alan kuramsal yaklaşımlardır, ikincisi ise birden fazla nedenin karşılıklı etkileşimi içinde kent olgusunu ele alan kavramsal çerçevelerdir. Aslanoğlu, kentlerin ortaya çıkışını belirleyici bir temel nedene bağlı olarak açıklayan kuramsal yaklaşımlar başlığı altında; artı ürün-hidrolik toplum kavramı, ekonomik kuramlar (pazar yeri olarak kent), askeri kuramlar (güç odağı olarak kent) ve dinsel kuramları ele alırken birden fazla nedenin karşılıklı etkileşimi

içinde kent olgusunu ele alan kavramsal çerçeveler başlığı altında Childe, Sjoberg ve Lambard'ın çalışmaları ele almaktadır [4]

2.3 Kapitalist Kentleşme ve Toplumsal Sınıfların Üretimi

Çalışmanın bu bölümünde, kapitalist kentin ve toplumsal sınıfların (kapitalist sınıf ve işçi sınıfı), tarihte hangi koşullar altında ve nasıl ortaya çıktığı incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, kapitalist kentin ve toplumun, önceki sosyo-mekânsal örüntülerden nasıl farklılaştığı ve bu farklığın boyutu da ele alınmıştır. Feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişte kapitalizm, feodalizmi alt edip kendi mekânını ve toplumunu üretmiştir. Kapitalizmin mekânı kentsel mekân olup, toplumsal yapısı kapitalist ve işçi sınıfları üzerine kuruludur [1]. Kapitalist üretim biçimi, başlangıçta sanayi üretimi üzerine kuruludur. İlk önceleri sanayi, enerji ve hammaddeye yakın olma isteği ile kentsel mekânda yer seçmiştir. Kentte bir önceki üretim biçiminden kalan toplumsal ilişkileri ve mekânı yeniden organize ederek kendi mekânı üretmeye başlamıştır. Bu süreçte, kapitalizm sanayinin ihtiyacı olan emek gücünü sağlamak için kırsal mekânının çözülmesi üzerine politikalar üretmektedir [19].

Şekil 2.2 Kapitalist toplum ve mekân üretim süreci [19]

Kapitalizmin kendi mekânın ve toplumunu ürettiği bu süreç, kısa vadeli bir süreç değildir. Kapitalizmin etkilerinin hissedilmeye başlandığı 18. yüzyılda bile, kentsel mekânın ve toplumun üretim süreci radikal bir nitelikte değildir. 18. yüzyılda kentsel mekân üretimindeki artış, göreceli olarak tanıdık çevrelerde gerçekleşmiştir. Ancak 19. ve 20. yüzyılda, kapitalist üretim biçimi, tarihte görülmemiş hız ve ölçekte kendi mekânı ve toplumunu üretmiş ve yeniden üretmiştir. Kapitalizm, bu süreçte girdiği krizleri çözmek için kendi yapısını da değiştirmiştir. 19. ve 20. yüzyılda yaşanan dönüşümlerde, kentsel mekân merkezi noktadadır [21].

Marx, kapitalist toplumun örgütsel temelini, ücretli emek ve sermaye arasındaki ilişki ile tanımlamıştır. Ayrıca, feodalizmden kapitalizme geçişte iki önemli noktaya değinmiştir. Birincisi 1840 ile 1950'li yıllarda, ticari etkinliklerin, dünya pazarının büyümesi ve büyüyen kentlerin feodalizm üzerinde yıpratıcı etkileridir. Kentsel mekânda ortaya çıkan ticari kapitalizmin, kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkmasında itici güç olarak görülmüştür. Bu süreçte tüccar ve kapitalist oluşmuştur. İkincisi ise, üreticilerin büyük çoğunluğunun üretim araçlarından ayrılması ve mülksüz emeğin yaratılmasını, kapitalizmin ön koşulu olarak görülmüştür [22].

Antony Giddens, kapitalizm ve sınıf arasında sıkı bir bağ olduğunu savunur. Kapitalizm toplumsal örüntüsünün merkezi noktasında yer alan işçi sınıfının oluşması, kırsal mekândan kente doğru yapılan kitlesel göçlerinin sonuçlarından biri olarak görmüştür [23]. Üretimin kırsal mekândan kentsel mekâna aktarılması, hem toplumsal yapının kentsel mekânda yoğunlaşmasına neden olmuş hem de toplumsal yapıda ve kentte köklü dönüşümlere neden olmuştur. Büyük demografik değişimler ile insan nüfusunun kentte yoğunlaşması, kentlerin genişlemesine ve yeni kentsel alanların oluşması ile sonuçlanmıştır. Kentsel mekânda, toplumsal örüntüler yeniden yapılanmaya başlamıştır [21].

Kapitalizm, tarih boyunca var olan sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırmamış, yalnızca kapitalist sınıf ve işçi sınıfı şeklinde daha da basitleştirmiştir. Feodalizmde köylünün üretiminin, belirli bir miktarı bir vasal aracılığı ile lorda aktarılmaktaydı. Kapitalizm, feodal bağları çözdüğünde köylüyü özgürleştirdi. Kentsel mekânda köylü, emek gücünü bir meta gibi belli bir ücret karşılığında satan ve yabancılaşan işçi sınıfına dönüşmüştür

[23]. Kapitalist üretimde, kapitalist üretim araçlarının sermaye kısmına sahip iken işçi, emek gücüne sahiptir. Bu iki sınıf arasında sermaye ve emek üzerine kurulu özel bir antlaşma bulunmaktadır. Kapitalist, sermayesi ile işçi sınıfının emek gücünü meta haline getirmiştir. Ancak sermayedar ile emekçi, üretimin elde edilen kardan eşit pay almazlar [21].

Kapitalizm emek gücünü meta haline getirdiği gibi kentsel toprağı da alınıp satılabilen bir meta haline getirmiş ve nicelleştirmiştir. Feodalizmde toprak tek zenginlik kaynağı olup mübadele edilebilir zenginlik değildi. Toprak, pazar için üreten kaynaklar bulmak isteyen ve sermayesini büyütmek isteyen kapitalistlerin mülkiyetine geçmiştir. Kapitalizm ile birlikte toprak, özgürce alınıp satılabilen ticari bir nesneye dönüşerek, toplumsal statü göstergesi olma özelliğini yitirmiştir [21].

2.4 Kapitalist Toplumsal Sınıfların Kentsel Mekândaki Konumları ve İlişkileri

Kapitalist üretim biçimi, toplumsal sınıfların kentsel mekândaki konumlarını belirlemede tarihsel olarak özgün bir rol oynamaktadır. Marx, Komünist Manifesto'da, İngiltere, Almanya, Fransa gibi kapitalist kentlerin 19. yüzyılda kapitalizmin tarihsel sürecini tamamlayacağını ve bu dönemin bir tarihsel ara süreç olduğunu savunmaktadır. Ancak Marx'ın bunu belirtiliği zamandan bugüne kapitalizmin ayakta kalabilmiş ve daha da güçlenmiştir. 19. yüzyıl Marx'ın düşüncesinin aksine, kapitalizmin ilk dönemi olmuştur [21].

Lefebvre, Marx'ın kapitalizmi bir üretim biçimi olarak tanımladığı zamandan gelinen bu zamana kadar girdiği krizleri aşmak için kendi niteliğinde değişimler gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Toplumsal ilişkilerin üretimi için kent mekânını bir araç olarak görmüştür. Kapitalizm, kentsel mekânda ilişkilerini yeniden üretmiş ve her defasında krizlerini aşmıştır. Bu üretim sürecinde kapitalizm, daha da güçlenmiştir [24].

Kapitalizm mekânı hem küresel ölçekte hem de kentsel ölçekte üretmiştir. Kapitalizm hem küresel ölçekte hem de kentsel ölçekte eşitsizliklere, ayrışmalara, farklılaşmalara ve sömürüye dayalı olarak mekânı üretmiştir. Kapitalizm, emek, üretim ilişkilerini ve araçlarını, iş bölümü, pazarlama sürecini örgütleyerek mekânında karlılığını arttırmıştır. Ayrıca bu düzenleme işi, 18. yüzyıldan beri dünya ölçeğinde gerçekleşmiştir.

Kapitalizmin, dünya ölçeğinde yayılışının mekân üzerindeki etkisi ise; bölgeler arası farklılıklar yaratmıştır. Mekânsal farklılaşma, çok farklı ölçeklerde gerçekleşmiştir; gelişen ve az gelişen bölgeler yaratmıştır. [21].

Kapitalist üretim biçiminin karını maksimize etme isteğinin bir diğer sonucu ise, mekânda hareketliliktir. 18. ve 19. yüzyılın temel karakteristiği, her alanda yaşanan harekettir. Hem malların, nesnelerin hareketliliği hem de insanların hareketliliği gerçekleşmiştir. Kapitalist üretim biçiminin mekânsal düzenlemesi merkez, çevre ülkeler ve tek tek ülkeler düzeyinde gelişmiş ve bu doğrultuda gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler yaratmıştır. Kapitalist sermaye karlılığını arttırmak için dünya ölçeğinde coğrafi bir mekân kurmuştur. Bu coğrafi mekânın hareketli bir yapı da olması gerekmiştir. Kapitalizm mekânsal hareketliliği, sermayesini piyasada dolaşıma çıkarmak ve etkili olabileceği her coğrafyaya yayılmak zorunda bırakmıştır. Malların ve nesnelerin hareketi ile ticaret yapmak ve iş alanlarında çalışmak için insan hareketliliği, daha önce hiç görülmesi bir dünya pazarı ortaya çıkartmıştır. Kapitalizm, dünya ölçeğinde işleyen ve birbirine bütünleşen bir piyasa yaratmış ve bu piyasa koşulları içinde, sürekli bir şekilde akışkanlığını arttırmaya çalışmıştır. Kapitalizmin bu sürecinde, mekânlar yerel özellikleri kaybetmekte ve kapitalist üretim biçiminin ihtiyaçları doğrultusunda, soyut bir anlam kazanmıştır [21].

Kapitalist sanayileşmenin ortaya çıkışıyla birlikte, kentsel mekânda değişimler yaşanmıştır. 19. yüzyılda kentler, teknoloji, demokrasi, mimari, tüketim ve kent yaşamı ile birlikte konuşulmaya başlanmıştır. Bu değişimin en önemli yönü ise, toplumsal yönden olup, kırsal mekânda yaşayan insanlar, kentsel mekâna göç etmişlerdir [22]. Kapitalist sistemin, en temel özelliği, toplumda yeni iki grubun ortaya çıkışıdır: sanayi kapitalistleri ve vasıfsız fabrika işçileri [25].

Engels, Manchester kentinde yaptığı çalışma doğrultusunda İngiltere'de işçi sınıflarının kentteki üretim ve yeniden üretim alanlarındaki durumunu ayrıntılı olarak açıklamıştır. Kapitalist üretim biçimi, sanayileşme sürecinin başlangıcında toplumsal sınıfları birlikte, ancak kentsel mekânda ayrışmış mekânlar şeklinde yaşamalarına neden olmuştur. Bu durum, üretim alanında var olan toplumsal sınıflar arasındaki çelişkiyi, yeniden üretim alanlarına da taşımıştır. Artık kapitalizmin yarattığı sefalet ve sömürü, hem üretim

alanında hem de yeniden üretim alanındaydı. Engels, kent mekânında toplumsal kesimler arasındaki mekânsal ayırımların olduğunu ve bu ayrımın sınıfsal nitelikte olduğunu belirtmiştir. Aynı kentsel mekânı paylaşan sınıflar, mekânsal ayrımlar ile birbiriyle hemen hemen hiç ilişkiye girmeden yaşamışlardır [18].

Chicago Okulu kuramcılarından Burgess ve Hoyt, kapitalist üretim biçimin üretim alanlarının kent merkezinde yer aldığını dönemleri gösteren modeller geliştirmişlerdir. Burgerss, 1920'lerde Chicago kentinin büyüme sürecini açıklamak için kentin arazi kullanımını ve soysal yapısını incelemiştir. Burgess incelemeleri doğrultuda, ortak merkezli halkalar (concentric zones) olarak tanımladığı modeli geliştirmiştir. Hoyt ise, Burgess'ın ayrışmayı ekonomik temellere dayandıran ortak merkezli halkalar kuramını geliştirmiştir. Burgess'ın Ortak Merkezli Kent Modeli'nde, üretim alanı kentin merkezinde yer almaktadır. Kent mekânında, sınıfsal temelli mekânsal ayrımlar bulunmaktadır. Kent merkezinde merkezi iş alanı bulunmakta ve onun etrafı kuşatan geçiş bölgesinde sanayi kuşağı bulunmaktadır. Çepere doğru yöneldikçe sakinlerin sosyo-ekonomik statüleri artar [26].

Hoyt, sektör modelini 142 Amerika kentini 36 yıl gözlemleyerek ve ayrışmayı ekonomik temellere dayandıran ortak merkezli halkalar kuramını geliştirerek oluşturmuştur. Hoyt'un sektör modeli, kentsel alanlardaki farklılaşma ve ayrışmayı göstermektedir. Bu kuramda, kentsel alanlardaki farklılaşmada ulaşım sistemlerinin etkinliği üzerinde durulmaktadır. Kentin büyümesi, merkezi iş alanı kuşağının çevresinde ve ana ulaşım ağları boyunca ışınsal eğilimdedir. Kent, çeşitli fonksiyonlara göre sektörel dilimler seklinde ayrışmaktadır. Kent, Burgess'ın kuramında olduğu gibi yine gelir düzeyi, etnik ve toplumsal sınıflar doğrultusunda farklılaşmakta ve merkezden çevreye doğru bir hareket ön görülmektedir. Burgess ve Hoyt'un modellerinin ortak özelliği ise, kapitalist sanayi üretimi kent merkezlerinde veya merkeze yakın yerlerde olmasıdır [27].

Sanayi üretiminin kent merkezi terk etmesi ile kentsel mekânının sınıfsal kullanımları değişmiştir. Sanayi üretiminin kent merkezini terk etme süreci, kapitalist üretim biçimin girdiği krizden kurtulması için geliştirmiş olduğu bir politikadır. Ayrıca bu dönem kapitalist üretim biçiminin küreselleşme sürecidir. Sanayi sonrası kentsel mekânda, toplumsal sınıflar arasındaki ayrışmalar keskinleşmiştir. İşçi sınıfının üretim alanın kent

merkezinden taşınması yerinden edinme ve işçi sınıfı banliyö alanlarına taşınması ile sonuçlanmıştır [28].

2.5 Kuramsal Çalışmalarda Kapitalist Kentleşme ve Toplumsal Sınıflar

19. yüzyılda, kent sosyolojinin bir disiplin olması ile kent üzerine kurulu çalışmalar ön plana çıkmaya başlamıştır. Ayrıca kent sosyolojisinin bir disiplin olması, Chicago Okulu'nun öncülüğünde gerçekleşmiştir. Chicago Okulu kuramcılarından Park, Burgess, McKenzie ve Wirth, Amerikan kentlerini sosyoloji ile birlikte ele almışlardır. Kuramcılar, kentleşmenin getirdiği eşitsizleri, uyumsuzlukları ve mekânsal farklılıkları doğal olarak görmüşlerdir. Ayrıca bu durumların değiştirilemeyeceği belirtmişlerdir. Marx ve Engels, Chicago Okulu gibi, kenti tek başına ele almak yerine, toplumsal süreçler ile değerlendirmiştir. 1970'li yıllardan sonra, kentleşme sürecinin getirdiği eşitsizlikleri ve çelişkileri, doğal gören yaklaşımlar, Lefebvre, Castells ve Harvey gibi kuramcılar tarafından eleştirilmiştir. Lefebvre, Castells ve Harvey, kenti toplumsal süreçler ile birlikte almalarının yanı sıra sınıf oluşum süreçleri, sınıf mücadelesi, sermaye birikim süreçleri ile ilişkilendirerek ele almışlardır. Belirtilen bu farklılıktan dolayı, Marx, Lefebvre, Castells ve Harvey'in kent ve kentleşme üzerine kurulu yaklaşımları ele alınmıştır [29].

2.5.1 Marx' ın Sınıf Teorisi

Sınıf kavramı, Avrupa'da 14. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. 14. yüzyılda Fransa'da, 16. yüzyılda İngiltere'de, sınıf kelimesi kullanılmaktadır. Ancak bu dönemlerde, sınıf sözcüğü devrimsel nitelikte bir kelime değildir. Sınıf kavramı, toplumsal farklılıkları anlatmak, gruba sokmak veya sıralamak için kullanılmaktadır. Sınıf sözcüğünün devrimsel bir nitelik kazanması ise dünyanın toplumsal ve mekânsal tarihini tamamıyla değiştiren bir devrim ile gerçekleşti; sanayileşme ile. Sınıf kavramı, İngiltere'de 18. yüzyılda, sanayinin yeni bir üretim biçimi olarak ortaya çıkması ile birlikte devrimsel bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Sanayi üretimi, toplumsal yapıyı kendi gereksinimleri doğrultusunda değiştirmiştir. Sermayeye ve üretim araçlarına sahip olan işverenler ve üretim sürecinde emek gücünü kullanan işçiler [8].

Sınıf kavramının devrimsel nitelik kazanmasında en büyük katkı, Marx ve onun yapıtlarına aittir. 1870'li yıllardan itibaren yalnızca sınıf kavramı değil, sınıf mücadelesi

konuşulmuş ve toplum tarihinde yer edinmeye başlamıştır. Marx'ın Kapital eserinin yayımlaması ile sınıf ve sınıf ile ilgili diğer kavramlar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Hem toplumsal yapı hem de kuramsal çalışmalar yeniden biçimlenmiştir [8].

Marx, kapitalist toplumsal sınıfları ve sınıflar arası mücadeleyi bulmuştur. Ancak onun en önemli katkısı, üretim biçimi ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiye, tarihsel bir tabanda kuramsallaştırmış olmasıdır. Marx, tarih ve insan arasında diyalektik bir ilişki kurmuştur. Tarih insanı üretirken, insanında kendi tarihini ürettiğini belirtmiştir. Bu ilişkiyi sınıf kavramı ile ilişkilendirmiştir; sınıflar kendi tarihini yazan devrimci bir güçtür [6]. Sınıf kavramının tarihsel boyutu, insan tarihin toplumsal pratiklerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır [30].

Marx, yapıtları ile sınıf kavramına devrimci bir nitelik kazandırmış olsa da sınıf kuramını bir model çerçevesinde ele almamıştır. Ancak Kapital ve diğer tüm çalışmalarında, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki ilişkiyi ele aldığı açıktır ve sınıf kavramı eserlerinin anahtar kelimesi olmuştur [6]. Marx'a göre, sınıf kuramının temelinde tarih ve üretim araçları yer almaktadır. Sınıflı toplum, tarihsel bir üründür. Marx sınıf kuramında, "tarih, sınıf mücadelelerinin tarihidir" cümlesini kullanmıştır [6]. Ayrıca Mark, sınıfların yerlerini belirmeden ziyade, tarihsel ve toplumsal ürün olan sınıfın oluşum sürecine odaklanmaktadır. Bunun nedeni ise, sınıfın yalnızca üretim araçları ile ilişkilendirerek anlatılmayacağı, aynı zamanda tarihsel ve toplumsal bir olmasıdır [11]. Marx'a göre sınıf, ekonomik olmaktan ziyade toplumsal içeriği olan bir kavramdır. Marx'ın sınıf kavramını toplumsal ve tarihsel bir ürün olarak kabul etmesi, onu çalışmalarında sınıfların konumu belirlemek yerine, oluşumum sürecini açıklamaya götürmüştür [6].

Geçmişten bugüne kadar gelen süreçte toplumların tarihi, sınıf mücadelesi üzerine kuruludur. Özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa gibi sömürme ve sömürülme üzerine kurulu bir sınıf mücadelesi bulunmaktadır. Sınıf mücadelesi, tarihin motoru olarak görülür. Sınıf mücadelesi her dönemde bulunmakla beraber kapitalist toplumlar arasındaki sınıf mücadelesi kadar şiddetli ve devrimsel nitelikte olmamıştır. Kapitalist toplumlar arasındaki sınıf mücadelesi sermayeyi ve üretim araçlarını elinde bulunduran kapitalist sınıf ile emek gücünü satan ve sömürülen işçi sınıfı oluşturmaktadır [8].

Harvey, sömürüyü, bir grubun kendi emek gücü ile elde ettiği ürünleri başka bir gruba devretmesi olarak tanımlamıştır. Harvey, işçilerin üretmiş olduğu karı veya artı ürünü kapitalist sınıfa devretmesini, kapitalistin işçi sınıfını sömürmesi şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca kapitalist sınıf, işçinin yeniden üretim zamanından çalması fabrikalarda sömürülmesinin bir diğer örneğidir [31].

Sınıf kuramının tarihsel boyutu sınıf mücadelesine indirgenir. Bu durum araştırmalarda, sınıflar sömürü ilişkisi doğrultusunda incelenir. Artı üretime el koyanlar ile üretimde emek gücü olanlar arasındaki ilişki incelenir. Ayrıca sınıflar her şeyden arındırılmış tarih sahnesine öylesine yerleştirilmiş nesneler değildir. Sınıflar ve sınıf oluşumları, insanlık belli bir süreci incelenerek anlaşılır [32].

Marx, sınıf oluşum sürecini, üretim süreci ile ilişkilendirir. Sınıfların üretim sürecindeki rolleri, kapitalist toplumdaki sınıf konumunu belirler [6]. Sınıflar, üretimdeki konumları ve üretim araçları ile ilişkileri doğrultusunda tanımlanır; üretim araçlarına ve sürecine hâkim olan, ancak üretici olmayan ve nicel olarak küçük oranda olan kapitalist sınıf ile üretim araçlarını kullanan, üreten ve nicel olarak büyük bir oranda olan işçi sınıfı. Üretim araçlarının denetimi ikili bir ayrıma neden olur. Bu ikili ayrım, sınıf ilişkilerinde mülkiyet ve gücün ayrımıdır. Bir tarafta üretim araçlarının ve yerinin mülkiyetine sahip ve bunun gücüne sahip olan kapitalist sınıf ile hem üretim hem de yeniden üretim alanında mülkiyetsiz durumda olan ve elinde yalnızca emek gücü bulunun işçi sınıfı bulunmaktadır. Bu mülkiyet ve güç ilişkisi, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasında sınıf mücadelesi ile sonuçlanmıştır. Ayrıca mülkiyet ve gücü sahip olan kapitalist sınıf, hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında işçi sınıfını sömürür [33].

Marx, kapitalist üretim biçimini emek ve sermaye arasındaki ilişkiye dayandırmıştır. Emek ve sermaye, kapitalist toplumları iki kutuplu bir model oluşturmuştur. Marx'ın kapitalist toplumu iki kutuplu model üzerinden incelemesinin nedeni ise; sınıf ilişkilerinin içeriğini ortaya koymaktır. Kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasında ilişki hem bağımlılık hem de karşıtlık içerisinde ilerlemektedir [6]. İki kutuplu modelde sınıfların birbirleri ile bağımlı olması, artı değer üzerinden anlatılmıştır. Artı değer üretimi için, kapitalist sınıf işçi sınıfının emek gücüne ihtiyaç duyar ve işçi sınıfı da hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan ücreti, emek gücünü satarak kapitalist sınıftan alır. Ancak üretimde birbirine

bağımlı olan bu iki sınıfın çıkarları birbirine karşıttır. Artı değerin, eşitsiz dağıtılması ve işçi sınıfının kapitalist sınıf tarafından sömürülmesi çelişkiler doğurur. Çıkar çatışması, sınıf mücadelesine neden olur [33].

Marx, kapitalist toplumları iki ayrı kutba ayırmış ve bu iki kutbun bir tarafında kapitalist sınıf diğer tarafında işçi sınıfı yer almıştır. Bu iki kutup arasındaki fark giderek şiddetlenmekte ve toplum giderek birbiri ile zıtlaşan iki gruba ayırmıştır. Kutuplaşmanın ilerlemesi kapitalist ile işçi arasındaki fark arttırmıştır. Kapitalist sınıflar sayıca azalırken sermayesi artmıştır. İşçi sınıfların ise sayıları arterken gelir oranları giderek kötüleşmiştir [8]. Sınıf kuramı, karşıtlıkları tanımlar. Marx, bir sınıfı konuşabilmek için karşıtı olan diğer sınıfında varlığını gerektirir [34].

Marx, kapitalist üretim biçimini incelediği diğer çalışmalarında daha karmaşık ve kapitalist ile işçi sınıflarının dışında yer alan diğer sınıflardı ele almıştır. Fransa ve Almaya için yaptığı incelemelerde, finans burjuvazisi ile sanayi burjuvazisi ve işçi sınıfı dışında küçük burjuvazi, toprak lortları, özgür çiftçiler ve köylüler, tarım işçileri gibi sınıfları da ele almıştır. Ancak, Marx için bu sınıflar geçiş sınıflarıdır ve zamanla iki kutuplu model içerisinde yerini ele alacaktır. Marx, orta sınıfların birden fazla grubu kapsadığı söylemiştir. Orta sınıflar, küçük üreticilerden, küçük burjuvaziden, pazarlama, satın alma, satış işleri ile uğraşanlardan, aracılardan, sermaye adına yönetenlerden, muhasebeciler, sekreterlerden ve hukukçulardan, gazetecilerden, ruhban sınıfı ve ordu ile polis gibi devlet görevlilerinden oluşmaktadır [34].

Marx, orta sınıflarında zamanla her iki kutup arasında yer alacağını belirtmiştir. Ancak günümüzde bu durumun gerçekleşmemiştir. Orta sınıflar, sayısal bakımından artmıştır. Bunun nedeni, hizmet sektörü olarak görülmüştür. Orta sınıflar, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasında bir ara bulucu olarak görülmüştür. Sanayi sektörüne paralel olarak hizmet sektörünün gelişmesi, ilk orta sınıf kaynağının oluşmasına neden olmuştur. Modern toplumlarda, orta sınıfların sayısı artmıştır [30].

Marx, işçi sınıfı için devrimsel nitelikte bir rol biçmiştir. Marx, işçi sınıfın kapitalist üretim biçimin yarattığı dünyayı değiştirici güce sahip olduğunu belirtir. İşçi sınıf, kapitalist sermayenin bir parçası haline gelirken sömürüldüğünü fark etmiştir. İşçi sınıfının devrimsel bir güç haline gelmesi, kendinde sınıf oluşumu yerine kendi için sınıf olmayı

öğrenmesi ile gerçekleşmiştir. Kendinde sınıfın, kendi için sınıf olma durumu karmaşık, çelişkili ve doğrusal olmayan bir süreci kapsar. İşçi sınıfının kendi için sınıf olması, sınıf mücadelesinde kazanacağı sınıf bilinci ile olmuştur [34]. İşçi sınıfının kendi için sınıf olmayı öğrenmesi, sınıf mücadelesi süreci içerisinde gerçekleşecektir. Emek ve sermaye çelişkisinin ürünü olan sınıf mücadelesinde, işçi sınıfı kendi için bir mücadele verecektir [32].

Marx çalışmalarında sınıf oluşum sürecine ve sınıfların birbirlerine olan ilişkilerine yer vermiş, ancak mekân ile olan ilişkisini kuramsallaştırmamıştır. Marx çalışmalarında, sınıf oluşumu ile kent mekânı ile olan ilişkisine göndermeler yapmıştır [18]. Kapitalist üretim biçimi üretim alanlarında çalışacak olan işçi sınıfını oluşturmak için kırsal mekânı çözmüştür. Kırsal alanda köylü olan grup, kitleler halinde kentsel mekâna göç etmiştir. Mülksüzleşen ve yalnızca emek gücü olan köylü artık sanayi alanlarında ücretli işçi sınıfına dönüşmüştür. İşçi sınıfı hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında kapitalist sınıf tarafından sömürülmektedir Feodalizmde üretimin parçası olan köylüler kırsal mekânda birbirlerinden kopuk olmaları örgütlenmelerini engellemiştir. Kırsal mekânın, kapitalist sermaye tarafından çözülmesi ve işçi sınıfının hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında sınıf olmayı öğrenmesine neden olmuştur. İşçi sınıfı, kentsel mekânda bir araya gelerek sınıf olmayı öğrenmiştir [18].

2.5.2 Neo- Marksit Kuramcılar

Marx, sınıf kuramın bir model çerçevesinde incelemediği gibi kentsel mekân olan ilişkisine yalnızca çalışmalarında göndermelerde bulunmuştur. Sınıf, sınıf oluşum süreci ile mekân arasındaki ilişkiyi kuramsallaştırmamıştır. Lefebvre, Castells ve Harvey sınıf ve sınıf oluşum sürecini kent, kentleşme süreci ile ilişkilendirerek ele alan Neo- Marksist kuramcılardır [17].

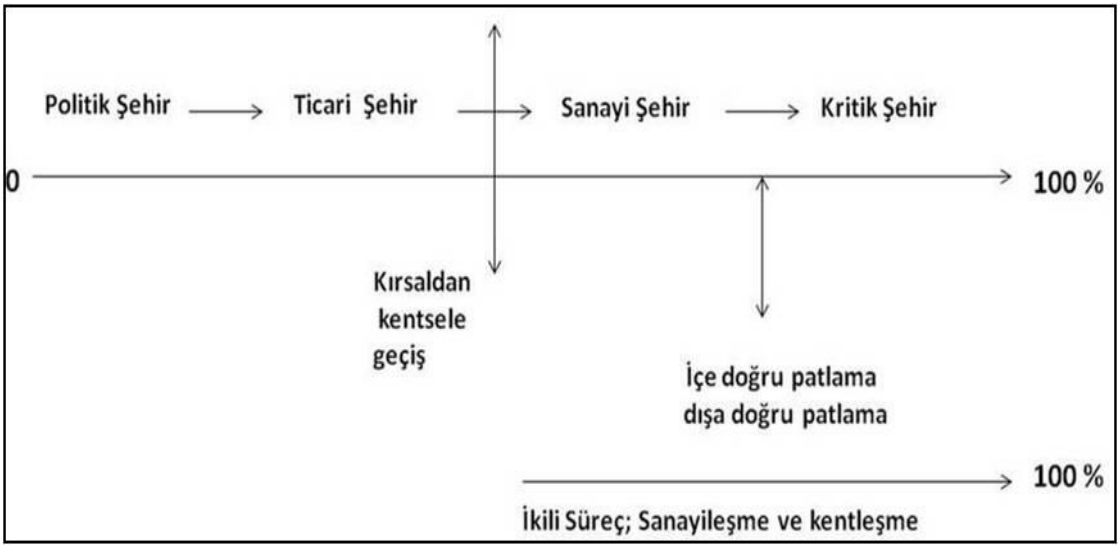
2.5.2.1 Lefebvre; Toplumsal Sınıflar ve Mekân Üretimi

Lefebvre, kentsel çalışmalara yeni kavramlar kazandırmıştır; soyut mekân, toplumsal mekân, gündelik hayat, üçlü kavramsallaştırmalar (algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân ve bunun paralelinde mekânı bu üçlü diyalektikle eşleşen, mekânsal pratik, mekân temsilleri ve temsil mekânları). Lefebvre'nin en önemli kuramsal çalışması ise mekân üretimidir. Çalışmalarında tarihsel süreçlere dayandıran Lefebvre, her üretim

biçimlerin kendi mekânı ve toplumunu ürettiğini ve mekân tarihinde yer edindiği söylemiştir.

Lefebvre, kırsal ve kentsel arasındaki ilişki tarihsel süreç ile ilişkilendirerek anlatmıştır. Kırsal ve kentsel mekân arasındaki ilişkilinin değişiminin motoru olarak saniyeleşme ve bunun paralelinde ilerleyen teknoloji olarak görmüştür. Sanayileşme ve teknolojinin yükselişi, kent ve köy arasındaki tarihsel ilişkide önemli bir rolü olduğunu belirtmiştir. Yaşanan değişimleri Lefebvre, Kentsel Devrim ve Şehir Hakkı kitaplarında daha ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Şehirleşmenin başladığı dönem ile şehirleşmede gelinen süreci şematik ve soyut olarak tanımlamıştır. Bu süreçte, politik, ticari ve sanayi olmak üzere üç ayrı kentsel mekân tanımlamıştır. Sanayi şehrinden sonra gelen kenti ise kritik şehir olarak tanımlamıştır [2].

Lefebvre, kentleşmenin motoru olarak sanayileşme olarak görmüş, saniyeleşmeden önce de kentin olduğu belirtmiştir. Sanayileşme süreci, kapitalizm ortaya çıkması ile birlikte kentte yaşanan toplumsal ve mekânsal dönüşümleri açıklamak için kentleşme süreci ile birlikte ele almıştır. Sanayileşmenin ortaya çıktığı dönemde kent, güçlü bir konuma ulaşmıştır [17]. Kent ortaya çıkmadan önce tarımsal yaşam vardı ve bu dönemde kır, mekân üzerinde tam bir hâkimiyete sahipti. Lefebvre, kentin ortaya çıktığı dönemden başlayarak gelinen son noktayı açıklamak için soyut bir zaman dilimi üzerinde şematikleştirmiştir.

Şekil 2.5 Lefevbre' nin kentleşme süreci [19]

Şema soldan sağa giderek kentsel mekânları tanımlamıştır ve şema üzerinde sanayi kentinden önce olan politik ve ticari kentleri konumlandırmıştır. Politik kent, kırsal mekâna hâkimiyetine sahip ve kırsal mekânı örgütleyicisi olmuştur. Ticari kentte, ticaret kentin çeperlerinde yer almakta ve kent merkezinden dışlanmıştır. Kent, tüccarları ve metaları önce kendine çekmiş ve kent çeperine yerleşmesine izin vermiştir. Sonrasında ise, tüccar ve metaları kent merkezine yerleşmesine izin vermiştir. Artık, kapitalist üretim biçimi (sanayi kapitalizmi) için gerekli olan ön koşullar sağlanmıştır. Tarımsal üretim, kapitalist üretim biçimi karşısında önemsizleşir ve tarımsal üretim, sanayi üretiminin bir parçası haline gelmiştir. Sanayi kenti, Lefebvre'nin tarihsel süreçle ilişki olan şemasında yerini alır. Batı Avrupa'da kentsel ve kırsal mekânda yaşanan bu dönüşümler, yaklaşık olarak on altıncı yüzyılda gerçekleşmiştir [17].

Sanayi, kömür, su gibi enerji kaynaklarına, hammaddelere ve emek gücüne yakın olmak için, önceleri şema üzerinde konumlandırılan şehirlere yönelmiştir. Sanayinin kentsel mekâna yerleşmesinin nedeni ise, kapitalistlerin pazar yerlerine ve ucuz emek gücüne yakın olma isteğidir. Önceden var olan şehirleri ele geçirmesi yeterli olmadığı nokta ise yeni şehirler ortaya çıkartmış ve mevcutta var olan şehirler hem değişmiş hem de kırsal mekânlara nüfuz edecek şekilde genişlemiştir [19]. Ayrıca kentler, kırsal mekâna hâkim olmakta ve kırsal mekân üzerinde kentsel mekânın parçası olan yeni yerleşim alanları üretmiştir. Şehirler parçalanarak yeni mekânsal desenler üretmiş; banliyöler, toplu konutlar veya sanayi kompleksleri, kentleşmiş kasabalardan pek de farkı olmayan uydu kentler [19].

Kapitalizm, feodal üretim biçiminin çözerek ihtiyacı olan emek gücünü yaratmıştır. Köylüleri mülksüzleştirerek kente doğru göç etmeleri neden olmuş ve sanayi üretimi için olan emek gücünü yaratmıştır. Artık kent toplumu olarak adlandırılan ve kapitalist üretim biçiminin toplumsal yapısı ortaya çıkmıştır. Lefebvre, sanayileşme ile birlikte kentleşmeyi eş zamanlı ilerleyen süreçlere olarak görmüş. Kentleşme sürecinde, dışa doğru patlama–içe doğru patlama, yoğunlaşma–dağılma olarak tanımladığı iki temel hareketin olduğunu söyler. Sanayi üretiminin ve köyden kente göç eden emek gücünün kent merkezinde yer alması, kentte içe doğru patlama olarak nitelendirilen bir kentleşme sürecini doğurmuştur. Sonrasında ise kentin dışa doğru patlayarak genişlemesi süreci başlamıştır. Kentin dışa doğru patlaması; kentin genişleyerek büyümesi, kırsal mekânı ele

geçirmesi ve kentten uzak noktalarda banliyö gibi yeni kent desenleri üretmesi şeklinde tanımlar [17].

Lefebvre, bugünümüze baktığımızda kentlerin içe ve dışa doğru patlaması olarak adlandırdığı süreçlerinin daha şiddetlendiğini belirtmiştir. Sanayileşmiş büyük ülkelerde kentleşme, toprakların büyük çoğunluğunu kapladığını ve kent dokusunun yoğunluğunun arttığını, yüzölçümü ya da konut başına bu yoğunlaşma oranın endişe verici boyuta ulaşmıştır. Sanayin yer seçtiği eski kent çekirdeklerinin nüfus yoğunluğunun artmasıyla bozulmuş ve kentin dışa doğru genişlemesine neden olmuştur. İnsanlar, kentten uzak noktalarda yeni yerleşim mekânları inşa eder ve kent merkezlerinde yer alan konut birimleri bürolara, iş merkezlerine dönüşür veya kent merkezine göç eden emek gücünün yeniden üretim alanına dönüşür. İşçi sınıfına terk edilen bu alanlar, kentsel mekânın gettoları haline gelmiştir. Lefebvre, bazen bu sürecin tam tersi olduğunu ve kentin zenginleri kent merkezindeki güçlerini koruduğu da belirtmiştir [17].

Kentsel mekânda yaşanan kültürel ve toplumsal dönüşümleri kapitalizmin ortaya çıkışı ile ilişkilendirmiştir. Sanayi toplumun ortaya çıkması ile kırsal mekân hâkimiyetini kaybederek çözülmüştür. Köylüler kentsel mekânda işçi sınıfı haline geldi ve kapitalist toplumunun iki toplumsal yapısı yükselmiştir. Kent toplumu, büyük oranda işçi sınıfından ve küçük oranda kapitalist sınıftan oluşturmuştur. Feodal dönemde kırsal mekân üretim alanı iken kentsel mekân ikinci önemde yer almış ve kırsal mekâna hizmet etmiştir. Kapitalist üretim biçimi ile bu ilişkinin tam tersi ortaya çıkmıştır. Kentsel mekân kırsal mekânı işgal ederek, kendi bağlı hale getirmiştir [2].

Lefebvre, üretim biçimleri ve mekân arasındaki ilişkileri tanımlamış ve her üretim biçimin varlığını korumak ve sürdürebilmek için kendi mekân ve toplumunu üretmesi gerektiğini bildirmiştir; kapitalizmde, kentsel mekân ve toplumunu üretmiştir. Kapitalizm mekânı, bir meta olarak üretmiştir. Marx ve Engels, kapitalist üretim biçimin krize doğru ilerleyeceğini ve kapitalizmin krizle birlikte sonlanacağını belirtmesine rağmen hala varlığını sürdürmesini mekânı üreterek ve yeniden üreterek aştığını belirtmiştir. Kapitalizm mekânı kullanıp kendi mekânı üretmesi, soyut mekân haline getirerek gerçekleşmiştir. Mekân, alınıp satılabilen bir meta haline gelmiştir ve bu soyut yönü, kapitalizmin iç çelişiklerini çözmesine veya azaltmasına yardımcı olmuştur [18].Kapitalist

mekânın en önemli özelliği, çelişkilerin mekânı olmasıdır. Kapitalizm çelişkileri, soyut mekânda kendisini sınıf mücadelesi olarak göstermiştir. Kapitalistler soyut mekân üzerinden işçi sınıflarına baskı uygular ve onları kontrol etmeye çalışmışlardır [1].

Lefebvre, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki ilişkide, devletin rolünü de açıklamıştır. Devlet, hem işçi sınıfına karşı hem de kapitalist sermayeye müdahale bulunur. Ayrıca Lefebvre, devleti günlük yaşamın kendisine düşman olarak görür. Devlet kapitalist sınıfın çıkarları doğrultusunda, ekonomik ve iktisadi aracı olan soyut mekânı üretir [35].

Lefebvre'nin mekân üretimi kuramını özetlersek, her üretim biçimi kendi mekânını ve toplumu üretir. Kapitalist üretim biçimi de kendi mekânı ve toplumu üretmiştir. Kapitalizm kentsel mekânı ele geçirmiş ve kendi kuralları doğrultusunda üretmiştir. Kentsel mekân, kapitalizmden önce soyut bir özellik taşımazken kapitalizm ile birlikte soyut mekân özelliğine de kazanmıştır. Lefebvre, kapitalist toplumu kent toplumu olarak nitelendirmekte ve bu toplumunun en önemli özelliği işçi sınıfı ve kapitalist sınıf arasında yaşanan sınıf mücadelesidir. Kırsal alandan göç eden köylüler işçi sınıfı haline dönüşmüş ve sanayi üretimini gerçekleştirmek için emek güçlerini belli bir ücret karşılığında kapitalist sınıfa satmaktadır. Ancak kapitalist sınıf, üretimin maliyetini azaltmak ve kar oranını arttırmak için işçi sınıfını sömürmektedir. İşçi sınıfı, kentsel mekânda hem üretim alanlarında hem de yeniden üretim alanlarında sömürülmektedir [18].

2.5.2.2 Castells; Toplumsal Sınıflar ve Kentsel Hareketler

Castells, kapitalist kent düşüncesinde kenti, kolektif tüketim alanı olarak tanımış ve kentsel toplumsal hareketler kentsel mekânda değişimlere neden olan aktörler olarak görmüştür. Castells, kolektif tüketim alanları, işçi sınıfların yeniden üretim sürecini tamamlaması için gerekli araçlar olarak görmüştür. İşçi sınıfı bir sınıf olarak kolektif tüketim alanlarını kazanmak için kentsel mekânda mücadele eder ve kentsel toplumsal hareketleri oluştururlar. Castells, kentsel mekânı tanımlarken kolektif tüketim mekânlarından yararlanır. Kentsel alanlar, toplumsal yapı üzerinde etkileri bulunmaktadır. Castells, ekonomik, politik ve ideolojik olmak üzere çerçevede kentsel mekânı incelemiştir. Castells, kapitalizmin mekânında ekonomik süreçlerin daha baskın olduğunu, siyasal süreçlerin mekân düzenini belirlemede ekonomik olanın arkasında kaldığını söylemiştir [35].

Castells, kapitalist kenti, işgücünün yeniden üretim süreci ile ilişkilendirerek ve kapitalist firmalar ile karşılaştırarak tanımlamıştır. Üretim sürecinde firmaların rolü ile yeniden üretim sürecinde kentsel mekânın rolünü aynıdır. Firmalar olmadığı takdirde üretimden ve kentsel mekân olmaz ise işgücünün yeniden üretiminden de bahsedilemez. Ayrıca kentsel mekânın bu özelliğinden dolayı, toplumsal yapıyı etkiler [35].Castells, başlangıçta kentsel düşüncesini mekânın nasıl üretildiği üzerinden temellendirmeye çalışırken ilgi alanını kentsel problemlerinin nasıl üretildiğine kaydırmıştır [34]. Kentsel problemler, toplu tüketim süreçleri ile emek gücünün yeniden üretimi ile ilişkilidir. Toplum tüketim süreçleri ve emek gücü kentsel mekânda nasıl örgütleneceği, kapitalist mekânın temel problemi olup kentsel mekânda bir takım sorunlara neden olmuştur [35]. Kolektif tüketim araçları, kapitalist üretim biçimi ile kentsel mekân arasında merkezi noktadır [36].

Castells kenti, emek gücünün yeniden üretimin mekânı olarak tanımlamıştır. Emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan kolektif tüketim alanları; eğitim, rekreasyon, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım ve konut ve benzeri alanları kapsamaktadır [35]. Castells, kentsel problemlerinin kapitalist toplumsal sınıfların emek gücünü yeniden üretmesi için gerekli olan tüketim araçlarının örgütlenmesi ile ilişkilendirmiş ve kolektif tüketim araçlarının toplumsallaştığını belirtmiştir. Kolektif tüketim araçlarının toplumsallaşması, bu araçların üretiminde ve dağıtımında kapitalist üretim biçimin çelişkilerini ortaya çıkarır [35]. Kapitalist üretim biçimin çelişkileri, kentte kendini gösterir ve bu çelişki bir sınıf mücadelesi doğurur. İşçi sınıfı örgütlenerek sınıf mücadelesini, kentsel toplumsal hareketler şeklinde kentsel mekânda kendini gösterir [35].

Toplu tüketim araçlarının örgütlenişinde devletin müdahalesi gerekmiştir. Devletin kentsel mekânda toplu tüketim araçlarına yönelik müdahalelerinin amacı, kapitalist sermayeye hizmet etmek ve hâkim sınıflara, yani kapitalistlerin sermayesini artırmaya yöneliktir [35]. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, emeğin yeniden üretimi için gerekli olan ve kapitalist sermeye için karlı olmayan toplu tüketim araçlarının maliyeti giderek artan düzende devlet tarafından karşılanmıştır. Ancak devletin bu maliyeti karşılaması, kentsel mekânda yeni sorunlar doğurmuştur ve devlet, daha fazla yatırım yapmak zorunda kalmıştır. Devletim yatırım oranlarının artması, devleti zorlamakta ve buda devlet ile toplu tüketim araçlarını kullanan işçi sınıfı arasında yeni bir çelişki doğurmuştur. Castells,

kentsel mekânda yükselen çelişkileri, sermayenin eşitsiz gelişimlerine ve kolektif tüketim araçlarının eşitsiz dağılımı kapsamında ele almıştır [17].

Kapitalist sermayenin karlı üretimini sağlaması ve de emekçilerin toplu tüketim araçlarına yönelik taleplerini sağlayarak emek gücünün üretim sürecini karlı hale getirememesi, kapitalist kentte çelişkileri doğurmuştur. Kapitalist sermaye, yalnızca emek gücünün yeniden üretimi için çalışmaz, aynı zamanda sermayenin yeniden üretimi çalışır. Sermayenin yeniden üretimi, tüketimin kentsel mekânda toplumsallaşması beraberinde getirmiştir [35].

Castells, kentsel toplumsal hareketlerin sınıf mücadelesindeki önemi ortaya koymuştur; toplumsal hareketler sayesinde sınıf mücadelesi, hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında kendini göstermektedir. Kapitalist kentte, sınıf mücadelesi, işçilerim emek gücünün yeniden üretmesi için gerekli olan kolektif tüketim alanlarına ilerlemiştir. Sınıf mücadelesi, üretim alanından çıkarak daha güçlü bir hale gelmiştir. Sınıf mücadelesi, kentsel mekânda tüketim araçlarının eşitsiz şekilde dağılımından kaynaklanmaktadır. Castells, kaynakların eşitsiz dağılımındaki baş aktör devlet olarak görür [17].

2.5.2.3 Harvey; Toplumsal Sınıflar ve Kapitalizm Döngüleri

Harvey, kapitalist kentleşmeyi, sermaye birikim süreçleri ve sınıf mücadelesi ile birlikte ele almıştır. Kapitalist üretim biçimde kent, sermaye ve emek gücünün toplandığı mekândır. Kapitalist toplumun sınıfsal özelliği emek ve sermaye arasındaki mücadeledir ve sermaye emek gücü üzerinde baskı kurup yönetmek ister. Kapitalist kentleşme süreci, sermayedarın kar elde etme arzusu doğrultusunda şekillenir. Emekçi sınıfı ise, emek gücünü bir meta şeklinde belli bir ücret karşılığında satıp kapitalist sınıfın kar elde etme arzusuna hizmet etmektedir. Kapitalist üretim bicinin temelinde “birikim için birikim, üretim için üretim“ amacı bulunmaktadır. Kapitalist ve emekçi sınıflar arasındaki mücadele, temel amacından (sermayenin büyüme ihtiyacından) kaynaklanmaktadır [37]. Harvey, sermaye birikim ile kentleşme sürecinin birlikte hareket ettiğini söylemiştir. Ayrıca Harvey, sermaye ve emek gücünün kentsel mekânda toplanması ile kapitalizmin doğu için zorunlu olan koşullar yaratıldığını savunmuştur [37].

Harvey, kentsel mekânı sermaye birikim süreçleri tanımlamıştır. Kentsel mekân, kapitalist üretim bicinin oluşmasında yapılı çevreyi oluşturmaktadır. Kapitalizm krizleri, kentin yapılı çevresini kullanarak çözmüştür. Harvey kuramsal çalışmalarında, kapitalist birikim süreçleri açısından kente önemli bir rol biçmektedir [36]. Harvey, kapitalistlerin gücünün ve kar oranlarının artması için kentte ulaşım ve iletişime yönelik yatırımlarının yapılmasını da birikim ve kentleşme süreçleri ile ilişkilendirmiştir. Bu yatırımlar sermayenin mekân ve zamanı aşarak dolaşımını hızlandırır ve daha da büyümesine yardımcı olur [38]. Ayrıca, Harvey kapitalist sermayenin, yalnızca kentsel mekânı kullandığı ve burada kendi mekânı ürettiği için değil, aynı zamanda bu mekânda kendi hâkimiyetini koruduğu için başarılı olduğunu bildirmiştir [36].

Harvey, kapitalist birikim ve kentleşme sürecini, kapitalizmin döngüleri üzerinden açıklamıştır. Birikim sürecinin bir sonucu olan sınıf çelişkisini de bu döngüler üzerinden ele almıştır. Kapitalist üretim biçiminin üç döngüsünün olduğunu belirtmiştir. Kapitalizmin birinci döngüsü, temel üretim ve tüketim metalarını kapsamaktadır. Ancak sermayenin yatırma dönüştürülmediği bir dönem ortaya çıktı ve aşırı birikim krizine neden oldu. Kapitalizmin birinci döngüden ikinci döngüye geçişi aşırı birikim krizini aşmasına yardımcı olmuştur. Kapitalizmin ikinci döngüsü, kentsel yapılı çevreye yapılan yatırımları kapsamaktadır [17].

Birinci döngüde kentsel mekânda, aşırı bir mal üretimi ve piyasada aşırı doygunluğa neden olur. Piyasadaki bu doygunluk, kar oranlarını azalttı ve kapitalist sermaye, yeniden yatırım alanlarını bulamaz. Ayrıca üretim ve yeniden üretim alanlarında fazla emek gücü bulunmakta ve bu durum kapitalistlerin işçi sınıflarını sömürmesini kolaylaştırır. Bunların tamamı, kapitalist sermayenin bikrim için bikrim amacına hizmet edemediği ve aşırı bikrim krizine soktuğu bir döneme sürükler [39]. Harvey, kriz kavramını tanımlamıştır; kapitalist üretim biçiminin gereksinim duyduğu, sermaye ve emeğin fazlasının emilememesi durumudur [38].

Kapitalizmin birinci döngüsüne sınıf oluşum süreci ve sınıf mücadelesi açısından bakıldığında ise kapitalistler, kendi emek gücünü bu dönemde oluşturmuş, hem kapitalistler hem de işçi sınıfı bir sınıf olarak hareket etmeyi öğrenmiştir. Kapitalistler, üretimdeki karını arttırmak için işçi sınıfı kontrol etmek ve maliyeti düşürmek için işçi

sınıfını sömürmek amacıyla sınıf olarak hareket etmeyi öğrenmişler. İşçi sınıfı için kapitalistlerin saldırı ve sömürüsüne karşı sınıf olmayı öğrenmek zorundaydılar. Kapitalizmin hem birinci, hem de diğer döngüleri arasında emek ile sermaye arasında sınıf mücadelesi bulunmaktadır [37]. Kent, işçi sınıfının üretim alanlarında kendi çıkarlarını fark etmesini ve daha sonra yeniden üretim alanlarında da ortak çıkarlarını keşfetmelerine yardımcı olmuştur. İşçi sınıfı sendika örgütlenmeler kurarak ortak çıkarları için mücadele etmeyi öğrenmiş ve kapitalistler ile işçi sınıfı arasında bir sınıf mücadelesi doğurmuştur [38].

Harvey, birincil döngüde temel üretim ve tüketim metalarını kapsadığını ve bu süreçte kapitalist sermayenin aşırı birikim krizine sürüklendiğini belirtmiştir. Sermayenin, yeniden üretim döngüsüne sokulamaması kapitalizmin ikinci döngüye kaymasına neden olmuştur. Sermayenin ikinci döngüye kayması aşırı birikim krizini çözmüş ve bu döngüde sermaye, yapılı çevreye aktarılmıştır [17]. Harvey, kentsel yapılı çevrenin çok sayıda öğeyi kapsadığını belirmiştir; yollar, kanallar, limanlar, depolar, üretim alanları olarak fabrika, kamu kurumları, eğitim alanları, konutlar, hastaneler ve benzeri. Bu kentsel kullanımlar, farklı gereksinimler doğrultusunda üretildi. Ayrıca Harvey, yapılı çevrenin karmaşık yapısını ortaya koymuş; yapılı çevre uzun süre dayanır ve değiştirilmesi güç bir yapıda olduğunu belirtmiştir [37]. Kapitalizmin kar elde etme ihtiyacı, krizler doğrultusunda yeni politikalar üretmesi ile sonuçlanır. Kapitalizmim yapılı çevrede yaşadığı krizleri aşmak için yapılı çevrede, bölge veya ülke ölçeğinde, bir alandan başka bir alana gidebilir. Bu durumda kapitalist sermayenin, bir yandan yapılı çevreyi yok edebileceğini diğer yandan da yeni yapılı çevre üretebileceğini gösterir [36]. İkincil döngüde kentsel yapılı çevrede yapılan ilk yatırım alanları işçi sınıfının üretim ve yeniden üretim alanları olmuştur. İşçi sınıfının sömürülmesi bu şekilde yeni bir boyut kazanmıştır. Kapitalizmin ikinci döngüde yaşayacağı kriz, sermayenin üçüncü döngüye kaymasına neden olacaktır. Sermayenin üçün döngüsü, bilim ve teknoloji yatırımlarından oluşmaktadır [37].

Kapitalist ve işçi sınıfı arasındaki mücadele, bir sınıf bilinci yaratmıştır. Sınıf bilinci, işçilerin kapitalistlere karşı mücadelesinde önemli bir noktada yer almaktadır; işçiler, sınıf bilincini odağına yerleştirerek güçlü bir dayanışma sergilemiş ve mücadelesine başarılara katmıştır. Kapitalistler ise, sınıf bilincini zayıflatmak için kentsel mekânda yeni

bilinç odakları yaratmıştır ve yeni bilin odakları yaratma kapitalizmin önemli bir aracı olmuştur [37].Harvey, kapitalizmin odağındaki bilincin sınıf bilinci olduğunu ve kentleşme sürecinde bilincinde, sermaye gibi kentleştiğini söyler. Harvey, sınıf bilinci dışındaki diğer bilinç odakları, birey, topluluk, aile ve devlet olarak tanımlamaktadır. Bu dört bilinç odağı, sınıf mücadelesinde işçileri zayıflatmak için yaratmıştır [17].

Kapitalistler, sınıf mücadelesinde üstünlük kazanmak için yalnızca yeni bilinç odakları yaratmamıştır. Aynı zamanda kentsel mekânda yeni mekânsal düzenler yaratarak ve sınıfsal farklılaşmayı mekâna yansıtmıştır: kentsel mekânda farklılaşmalar yaratmıştır. Mekânsal farklılaşma, kapitalist üretim biçimin yarattığı toplumsal yapıları ve bu toplumsal yapılar arasındaki ilişkiyi ve kapitalizmin çelişkilerini gösterir. Ayrıca kapitalizm, mekânsal ayrışmayı sınıf bilincinin bölünmesi içinde kullanır [38]. Kentsel alanda bir araya gelen işçi sınıfının sınıf bilinci yaratma tehlikesi, kapitalizmin kentsel mekânı parçalayarak ve farklılaştırarak kullanmasına yöneltmiştir. Mekânsal farklılaşma, sınıf bilincini parçalayarak zayıflatmanın veya yok etmen aracı haline gelmiştir [39].

2.6 Sonuç

Mekân, insanların toplumsal pratikleri ile biçimlenmektedir. Mekânın bir diğer özelliği, toplumsal yapıyı etkilemesi veya biçimlendirme özelliğidir. Mekân ile toplum arasında diyalektik temeller üzerine kurulu bir ilişki vardır. Ancak bu ilişki, tarih ile ele alındığında ortaya konulabilir.

İnsanlar, önce doğadan kopup kendi mekânını üretmeyi öğrenir ve öğrettikleri ilk mekân kırsal alandır. Kentsel mekânı üretebilmesi için binlerce yılın geçmesi gerekmektedir. Bu süre içerisinde edinilen her alışkanlık veya toplumsal pratik mekânda kendi izini bırakır. Mekânda bıraktığı izler kalıcı hale gelir ve toplumu, kendi pratiği içinde yeniden şekillendirmeye başlar. Artı ürün, depo alanlarını, depo alanlarını koruyan askeri ve dini yöneticileri, toplumsal işbölümüne, ürünü koruyan duvarlara, dini yapılara ve benzeri toplumsal ve mekânsal örüntünün oluşmasına neden olmuştur. En önemlisi ise artı üretim daha fazla nüfusa, daha fazla nüfus ise artı üretim alanı anlamına geldi. Aynı zamanda mekânı üreten insan, kendini bu mekâna uyum sağlayacak şekilde yeniden üretir [13].

Kırsalda oluşan toplumsal ve mekânsal pratiklerin tamamı, daha karmaşık ve daha sistemli bir biçimde kentsel mekâna taşınmıştır. Ayrıca kırsal mekân üretilmeden kentsel mekân üretimi söz konusu olamaz. Kırsal mekân, kentsel mekânın altyapısını oluşturmuş ve sonrasında oluşturduğu tüm öğeleri kentsel mekâna aktarılır. Kentsel mekânın ortaya çıkışı artı üretim ile açıklanır ve ilkel düzeyde de olsa bu artı üretim ilk önce kırsal mekânda var oldu [13].

Kentsel mekânda tarihsel süreç içerisinde farklı aşamalara sahiptir. Bu aşamaların her birinde kentsel mekânın toplumsal ve mekânsal yapısında değişimler yaşanmıştır. Kentsel mekân üretiminden gelinen bu süreçte üç farklı kent vardır; politik, ticari ve sanayi (Lefebvre'nin kentsel mekân tanımı). Politik olan ticari olandan, ticari olandan sanayi olandan daha az bir işbölümüne ve zıtlıklara sahiptir [18].

Ticari kent, kapitalist (sanayi) kente bir ön hazırlık sürecidir. Kapitalist kent daha önce hiç görülmemiş bir şekilde farklı bir mekân ve toplumsal örüntüye sahiptir. Kendinden önce gelen kentlerden keskin bir şekilde ayrılır. Ticari kent, feodal üretim biçiminin mekânı iken sanayi kenti kapitalist üretim biçimin mekânıdır. Kapitalist üretim biçiminin mekânı kent olup toplumu ise sermaye ve emek üzerine kuruludur; kapitalist sınıf ve işçi sınıfı [8].

Kapitalist üretim biçiminin sınıf yapısına değinmeden sınıf kavramına değinmek gerekir. Kapitalizmin sınıf kavramı, diğerlerinden farklıdır. Sınıf önceleri belli nesneleri, şeyleri gruplamak, sıralamak ve benzeri durumlarda kullanılırdı. Ancak sanayi üretimi ile sınıf toplumsal yapıyı, daha doğrusu toplumsal yapıdaki keskin ayrımı ortaya koymak için kullanılır. Bu keskin ayrım, sermaye ve emek üzerine kuruludur [6].

Kırsal mekânda var olan üretim kentsel mekâna aktarıldıktan sonra gereksinim duyduğu emek gücünü feodal lortlara hizmet eden köylülerden sağlamıştır. Kapitalizm kırsal mekânı çözmüş ve kentsel mekâna kitlesel göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Sermaye ve emek arasındaki keskin ayrım mekânda kendini gösterir. Bu durum kentsel mekânda sınıfsal temelli ayrımlara neden olmuştur. Kentte üretim alanına yakın işçi mahalleleri oluşmuştur. İşçi mahalleleri oluşurken, başlangıçta kapitalist sınıf kentte yer almaya devam etse de işçi sınıfının yaşam alanından tamamen farklılaşmaktadır [17]. Ülkelerin sermaye ve emek üzerine kurulu toplumsal ve mekânsal yapılanmaları farklı

deneyimlerinin sonucudur. Bu süreç her ülkede aynı gerçekleşmemiştir, aynı mekânsal ve toplumsal deseni üretmemiştir; Türkiye örneğinde olduğu gibi. Türkiye'de gecekondu yerleşimleri varken İngiltere'de yoktur. Ancak İngiltere ve Fransa' da var olan banliyö yerleşim deseni de Türkiye'de yoktur.

Sınıf sözcüğünün kapitalist toplumları anlatan devrimsel bir nitelik kazanmasındaki en büyük katkıyı Marx sağlamıştır. Marx, her üretim biçiminin (komünizm, kölecilik, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm) kendine özgü bir mekâna ve bir topluma sahip olduğunu söyler. Kapitalist üretim biçiminin toplumu ise sermaye ve emek üzerine kurulu sınıflı bir yapıdadır; sermaye sahibi ve sermayesi ile üretim alanını ve üretim araçlarını satın alabilen kapitalist sınıf ile mülksüzleştirildiği için kırdan kente göç etmek zorunda kalan ve sahip olduğu tek şey olan emek gücünü belli bir ücret karşılığında sermayedara satan işçi sınıfı [17].

Marx, kentsel mekânın hem olumlu hem de olumsuz yapıda olmak üzere iki özelliği üzerinde durur. Birincisi kırsal alanda birbirinden ayrı kalan köylü hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında bir araya gelebilmişlerdir. Bu durum işçinin, yalnızca üretim alanında değil yeniden üretim alanında da sınıf olarak tanımlamasını, sınıf bilincinin oluşturulmasını ve kapitalist sömürüye karşı sınıf olarak mücadele etmesini sağlamıştır. İkinci ise, işçinin hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında kapitalist sınıf tarafından sömürülmesidir. Ancak Marx, sınıf kavramını bir model çerçevesinde incelemediği gibi mekân ile olan ilişkisine yalnızca çalışmalarında göndermelerde bulunmaktadır [17].

Lefebvre, Harvey ve Castells gibi kuramcılar sınıf kuramının mekân ile olan ilişkisini ele almaktadır. Lefebvre, kapitalist üretim biçiminin mekânını üretme sürecini detaylı olarak ele almıştır. Sanayileşme ve kentleşme sürecinin birlikte ilerlediğini söyler. Sanayileşme ile birlikte kırsal alandan kentsel alana göç ettiler. Kentsel alana göç eden nüfus, kentsel mekânın içe ve dışa doğru genişlemesine neden olmuştur. Kentin dışa doğru büyümesi ile birlikte kentsel mekân kırsal mekâna hâkim olmuş ve kırsal mekânda banliyö gibi yapılaşma desenlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Lefebvre, kapitalist üretim biçiminin sanayileşeme ve kentleşme sürecinde içine girdiği krizleri aşmak için kendi mekânını yeniden ürettiğini savunur[18].

Castells, kapitalist üretim biçiminin kentini kolektif tüketim alanı olarak tanımlar. Kolektif tüketim alanı, işçi sınıfının üretimi sürdürebilmesi için yeniden üretim sürecini tamamlaması sağlar. Kentsel mekânda gerçekleşen sınıf mücadelesi kolektif tüketim araçlarını edinme mücadelesidir. Bu mücadele, kentsel mekânda kendini kentsel toplumsal hareketler şeklinde gösterir [35].

Harvey, kapitalist sermaye birikim süreçleri ile kentleşme süreçlerini beraber ele almış ve bu ilişkiyi sermayenin döngüleri üzerinden ortaya koymuştur. Sermaye birikim süreci yatırım yapamadığı noktada krize giren ve bu krizi çözmek için kentsel mekân ve toplumu yeniden üretmeye başlar. Harvey, kapitalist sermayenin birinci döngüsünü temel yatırım ve tüketim malları olduğu söyler. Birinci döngü olarak tanımlanan süreçte işçiler, kentte üretim alanı yakınında ikame ederler ve işçi mahallelerini oluşturur. Birinci döngüde yatırım yapamayacak hale gelen sermaye aşırı birikim krizine girer ve ikinci döngüye kayar. Sermaye, ikinci döngüde kentsel mekâna yatırım yaparak krizi aşar. Sermayenin kentsel mekânda yatırım yaptığı ilk alanlar ise işçilerin üretim ve yeniden üretim alanıdır [37].

BÖLÜM 3

KAPİTALİST KENTLEŞME VE TOPLUMSAL SINIF ÜRETİMİ DENEYİMİ ÜZERİNE

3.1 İngiltere'de Kapitalist Kentleşme ve Sınıf Deneyimi

İngiltere örneği, sınıf sözcüğünün kapitalist üretim biçimin toplumsal yapısının temel parçası olması bakımından önemlidir. 18. yüzyıl İngiltere'sinde sanayileşmenin üretim biçimi olarak ortaya çıkması ile toplumsal yapıda radikal dönüşümler yaşanmıştır. Sanayi üretimi, toplumsal yapıyı kendi gereksinimleri doğrultusunda değiştirmiştir. Sanayi devrimi yeni bir üretim biçimi olarak ortaya çıkmış ve feodal üretim biçimin alt etmektedir. Sanayileşme, makineleşme süreci ile toplumsal yapıda yeni bir iş bölümü ve bu doğrultuda yeni bir toplumsal aktörleri yaratmıştır. Toplumsal yapı sermaye ve emek gücü doğrultusunda iki temel sınıfa bölünmüştür. Kapitalist sınıf, sermayeye ve üretim araçlarına sahip olan işverenleri tanımlamak için kullanılırken işçi sınıfı, emek gücünü sermayedara belli bir ücret karşılığında çalışan grup için kullanılır. Sınıf kelimesi, 18. yüzyılda İngiltere'de devrimsel bir nitelik kazanırken diğer Avrupa ülkelerinde 19. yüzyıldan itibaren kapitalist toplumları anlatan bir kelime haline gelmiştir [6]. Engels, "İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu ve Konut Sorunu" çalışmasında, İngiltere'de kapitalist sınıf ve işçi sınıfının nasıl ortaya çıktığı ve kentsel mekândaki konumlarına, sorunlarına ilişkin bizleri bilgilendirmiştir. Engels, İngiltere'de 1760 yılında buhar makinesi ve pamuk işleme makinesinin icat edildiği belirtmiştir. İşçi sınıfı ise, icat edilen makineleri çalıştıracak emek gücü olarak ortaya çıkmıştır [9].

İşçi sınıfı, sanayileşme süreci öncesinde kırsal alanda toprak sahibi idi; dokuma işi evlerde yapılır ve kazandıkları ücretlerle kırsal mekânda iyi standartlarda yaşamlarını

ikame ederlerdi. Bu dönemde köylüler işçi sınıfı olarak tanımlanamaz. Ancak sanayileşme süreci ile köylüler, yavaş yavaş makineleri çalıştıran ve eskiden aldıkları ücretle karşılaştırıldığında düşük olarak tanımlayabildiğimiz ücretle çalışan emek gücüne dönüştür. Ayrıca bu grup, kırsal mekânda mülk sahibi iken kentsel mekânda mülksüzleşmiştir [9].

Engels, sanayi makinelerinin işçi sınıfını gereksinim duyduğunu belirtmiştir. Kırsal alanda mülksüzleştiren köylüler, kentsel mekâna göç etmişlerdir. Sanayileşme ile birlikte kentsel mekâna kitlesel nitelikte göçler yaşanmıştır. Kentsel mekânın nüfusu hızlı bir şekilde artmıştır. İngiltere'nin nüfusunun büyük çoğunluğu işçi sınıfını tanımlamıştır [9]. İngiltere'de nüfusun hızlı bir şekilde artması olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir. İşçi sınıfının hızlı artması ücretlerde düşüşe ve iş güvencesinin ortadan kalmasına neden olmuştur. Ayrıca kentsel mekânda bozulmaları beraberinde getirmiştir [9].

Sanayileşmeden önce var olan üretim miktarı, sanayileşme ile üretilen ürün miktarının yanında önemsiz kalmaktaydı. Ancak üretimin olması için işçi sınıfı ve üretim artışı için de makineler gerekliydi. Ancak yalnızca makinelerin varlığı yetersiz kalmaktaydı, emek gücü olmasaydı makineler çalışamazdı ve üretim yapamazdı [9].

Engels, kentsel mekânın kapitalist üretim biçimi için önemini de belirtmiştir. Nüfusun hızlı bir şekilde artması kentsel mekânın büyümesine neden olmuştur. Kırsal mekânlarda gelişerek ve büyüyerek yeni kentsel mekânlar ortaya çıkarmıştır. Kentsel mekân, üretim için gerekli olan emek gücünü barındırır ve üretim binaları düşük maliyetler ile inşa edilebilir. Kent, üretimin sürdürülebilirliği için pazar alanıdır. Kentsel nüfusun çoğunluğunu işçi sınıfından oluşur. Kentsel mekânın kullanıcıları olan işçi sınıfı ve kapitalist sınıfın arasındaki ilişkiyi etkiler ve yaşam koşullarını belirler [9].

Kapitalizm kentsel mekânda hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında, işçi sınıfını sömürür ve bu sınıfın sefalet içinde yaşamasına neden olur. Kapitalist sınıf ve işçi sınıfı arasındaki ayrımlar kendini yeniden üretim alanında gösterir. Ayrıca kapitalizmin çelişkileri yeniden üretim alanında da görülür. Kentsel mekânda mahalleler, toplumsal sınıfların ayrımın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Engels, kentte kapitalist sınıf ve işçi sınıfının bir biri ile etkileşime geçmeden yaşamlarını sürdürdüğünü belirtir [17].

İngiltere'nin her kentinde işçilerin ikame ettiği, zenginlerin yaşam alanlarının bitişiğinde veya yakında yer alan bir veya birden fazla mahalle bulunmaktaydı. Zenginlik ve yoksulluk yan yana ve birbirinden bağımsız yaşamaktaydı. İşçi mahalleri kentin en kötü bölümünü oluşturmaktaydı; işçilerin yaşam birimleri (konutları), bir ya da iki katlı kötü durumdaydı. İşçilerin bir kısmının bodrumu da konut alanı olarak kullanılmaktaydı. İngiltere nüfusunun büyük çoğunluğu işçi sınıfı oluştururken, kentsel mekânın büyük çoğunluğu işçi sınıfının evlerinden oluşmaktaydı. Ancak yeniden üretim alanları işçi sınıfının, yoksulluklarını ve sefaletini barındırmaktadır. Sokaklar dar, kaldırımsız ve hava sirkülâsyonundan yoksun durumdaydı. Kanalizasyon ve altyapının olmadığı konut alanları pislik içindeydi [9]. Konut birimleri, çok kötü şartlarda yapılanmış ve işçilere, sağlıksız yaşam koşulları sunmaktadır. Ayrıca işçi evleri, bir ailenin yaşabileceği genişlikte olmamasına rağmen birden fazla aile, evlerin odalarını paylaşarak bir arada yaşamak zorunda kalmıştır [9].

Engels, işçi sınıfın yeniden üretim alanlarını hem kapitalizmin ürettiği sefalet ve sömürü ile hem de kapitalist sınıfın ayrışmaları ile tanımlanmaktadır. Kapitalizm işçileri, yalnızca üretim alanında değil aynı zamanda yeniden üretim alanında sömürmekte ve baskı uygulamaktadır. Kapitalist sınıf, işçi sınıfın yaşadığı sefaleti görmezden gelmiştir. Kapitalist sınıf, görmezden geldiği sefalet mahallelerini denetimsiz de bırakmışlardır. Engels, İngiltere'nin işçi mahallerinin hem devlet hem de kapitalist sınıf tarafından denetimsiz bırakılmasının olumlu yönünü vurgulamaktadır; işçi sınıfı bu mahallelerde kapitalizmin sömürünse karşı örgütlenmesini sağlamıştır. İşçi sınıfı, üretim alanında ve yeniden üretim alanında sınıf olmayı öğrenmişti. Engels, kentsel mekânın kapitalizmin çelişkilerini çözeceğini ve işçi sınıfının sınıf olmayı öğrenmesi ile kapitalizmi alt edeceğini savunur. Ancak tarihsel süreç içerisinde Engels' in bu düşüncesinin doğru olmadığı anlaşılmıştır [17].

3.2 Fransa' da Kapitalist Kentleşme ve Sınıf Deneyimi

Çalışmanın "İngiltere'de Kapitalist Kentleşme ve Sınıf Deneyimi" bölümünde, İngiltere'nin sınıf oluşum sürecini ve kentsel mekânda bir araya gelerek kapitalist

sermaye karşı mücadelesinin oluşum sürecinde kentsel mekânın önemi vurgulandı. Fransa'da ise sınıf deneyiminde uygulanan sınıf stratejileri değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Kentsel mekânın bu stratejiler doğrultusunda nasıl kullanıldığı ve dönüştüğü ele alınacaktır.

Fransız kapitalist sınıf, 1848 yılından sonra Paris kentine yerleşip hem kentsel mekâna hem ekonomiye hâkim olmuşlardır. Kırsal mekândan göç eden köylüler, kentte kapitalist sınıfın yakınında ikame etmişlerdir. İşçi sınıfı, kent merkezine kadar ilerlemiş ve Paris'in merkezinde ya evlerin üst katlarında ya da kötü koşullara sahip kulübelerde yaşamışlardır. Ayrıca evlerin üst katlarında işçi sınıfı yerleşirken alt katlarında üst gelir grubu yerleşmekteydi. Tehdit olarak görülen işçi sınıfına karşı, kapitalist sınıf bir sınıf stratejisi geliştirdi. Bu sınıf strateji doğrulusunda, işçi sınıfını kent merkezinden dışlamakta ve işçi sınıfın kentleşmesini engellemişlerdir. Kapitalistin ürettiği stratejinin temelinde kentin kendisi yer almıştır [18].

Paris kentinde gerçekleşen işçi sınıfın kent merkezinin etrafına doğru sürülmesi, kent merkezinin kapitalist sınıfa bırakılması ve insansızlaştırılması, banliyölerin ortaya çıkması sınıf stratejisi doğrultusunda gelişen olaylardır. Baron Haussmann, sınıf strateji doğrultusunda ve devletin müdahalesi ile birlikte düz çizgiler çizerek yapmış olduğu geniş yollar, kuralın ve baskının mekâna yansımıştır. Ancak kent merkezinden uzaklaştırılan işçi sınıfı yeniden mücadele etmenin yolunu bulmuş ve kent merkezine giden yolu ele geçirmişlerdir [16]. Lefebvre, Paris kentinin sınıf strateji ve mücadelesi doğrultusunda şekillenmesini üç bölümde açıklamıştır.

Lefebvre Fransa'da kapitalist kentleşme ve sınıf deneyimin birinci perdesinde; devletin hâkimiyetinin kentsel mekânda sağlanması için Haussmann'ın müdahaleleri ve buna karşılık Paris komününü ele almıştır. Haussmann, işçi sınıfların hakim olduğu yollar yerine kentte uzun ve geniş yollar açmıştır. Kent merkezindeki mahalleler, burjuvalaştırılmış ve işçi sınıfı kent merkezin kent çevresine doğru itilmiştir. Haussmann'ın müdahalelerinin temel amacı, kent merkezinde devletin ve kapitalist sınıfın hâkimiyetini sağlamaktır. Kentsel mekânda yer alan boşluklar devletin gücünü anlatmıştır. Ancak Haussmann'ın müdahaleleri, istenilen başarıyı sağlayamamıştır.

1871'de gerçekleşen Paris Komünü ile işçi sınıfları kapitalist sınıfa ve devlete karşı mücadelede bir araya gelmiş ve işçi sınıfı, yeniden kent merkezini ele geçirmiştir [18].

Fransa'nın sınıf ve kentleşme deneyiminin ikinci bölümünde, sınıf stratejisi doğrultusunda yeni yerleşim desenleri üretildi ve işçi sınıfının kent merkezinden uzaklaştırılarak yeni yaşam mekânlarına doğru yerleşmiştir. Banliyö alanları, Fransa'nın yeni yerleşim deseni olarak ortaya çıkmıştır. Banliyö alanına sürüklenen işçi sınıfı kentli olmayı unutulması ve işçinin kent bilincini yok edilmesi amaçlamıştır [18]. Banliyöler, sanayileşme ile birlikte emek gücü olarak kente göç eden köylülerin gelişine karşılık verebilmek için üretilmiştir. Banliyöleşme ile birlikte işçi sınıfı yavaş yavaş kent bilini yitirmiş ve üretimde uzaklaşarak tüketime odaklanmıştır. Ayrıca banliyöleşme, kent planlamasında işçi sınıfına karşı kent planlamasının kullanımı anlamına da gelmiştir. Banliyö alanında yaşayanlar kentli olmaya devam etmiş, ancak kent bilinçleri kaybetmişlerdir. Sonrasında yaşan gelişme ise, kapitalist sınıf ve diğer üst grupların kent merkezinden uzaklaşarak banliyölere akmasına neden olmuştur. Kent merkezi boşalmış ve insansızlaştırılmıştır. Bürolar, kent merkezimde boşalan yerleri almıştır. Lefebvre bu süreci, kentsizleşmiş şehirleşme olarak tanımlamıştır [18].

Lefebvre, Fransa'da kentleşme ve sınıf deneyimi sürecinin üçüncü bölümünü arazi spekülasyonunu tanımlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'da konut krizi yaşanmış ve bu kriz giderek şiddetlenmiştir. Devlet, kent parsellerini ve küçük konutların inşaatını kurallar doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Devlet bir yandan yaşanan arazi spekülasyonu ile mücadele etmiş bir yandan da konut inşaatını üstlenmiştir. Devlet, yeni toplu konut alanları, yeni kentler inşa etmeye başlamıştır. Dönemin konut politikası, en az sürede ve maliyette en fazla sayıda konut birimi inşa edilmesidir. Hem kentsel hem de kırsal mekânda arazi spekülasyonu doğrultusunda gelişmeler yaşanmış ve kent yayılarak büyümeye başlamıştır. Kent merkezi ile banliyö alanları arasında kalan boşluklar toplu konut projeleri ile doldurulmuştur. Kentsel mekânda yeni yerleşim deseni ortaya çıkmıştır; apartmanlar. Fransa'da müstakil evler ve apartmanlar, kenttin yeni mekân örüntüsünü oluşturmuştur [18].

Fransa'nın sınıf oluşum süreci ve kentleşme deneyimi, İngiltere'de olduğu gibi kapitalist üretim biçimi ile başlamıştır. Sanayileşme ile birlikte toplumsal ve mekânsal örüntüde

radikal dönüşümler gerçekleşmiştir. Köylüler kente kitlesel olarak göç etmekte ve işçi sınıfına dönüşmüştür. Kentsel mekânda, sınıf stratejisinin bir parçası olarak yeni yerleşim desenleri ortaya çıkmıştır; banliyöleşme ve apartmanlaşma. Kent, kırsal mekâna doğru büyümekte ve kırsal mekânda oluşan banliyö alanları ile bütünleşmiştir. Kapitalistler sınıf mücadelesinde yeni araçlar keşfedilmiş ve yeni bilinç odakları ile işçi sınıfının mücadelesini zayıflatmaya çalışmış veya yok etmiştir. Kapitalistler kentsel mekânı, kendi gereksinmeleri doğrultusunda değiştirmiş ve yeniden inşa ederek kullanmayı başarmıştır. Kent, toplumsal sınıflar doğrultusunda ayrışmıştır.

3.3 Türkiye'de Kapitalist Kentleşme ve Sınıf Deneyimi

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin kentleşme ve sınıf oluşum sürecini dönemlere ayırarak ele alınacaktır. Süreci dönemlere ayrılmasının nedeni ise, sınıf oluşum ve hareketlerinin Türkiye kentleşmesini nasıl etkilediğini ile Türkiye kentleşeme sürecinin sınıf hareketlerini nasıl yön verdiğini de gösterecektir. Kentleşme ve sınıf deneyimi dönemler ile anlatmak, sürecin tamamının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca dönemsel çalışmalar, kentleşme ve sınıf deneyimini etkileyen aktörleri ayrıntılı olarak gösterecektir.

Toplumsal sınıflar ve onların oluşumları, ayrı ayrı ele alınarak açıklandığında yetersiz kalır. Toplumsal sınıflar, belirli mekanizmalar kapsamında ve sınıfların birbiri ile olan ilişkileri ele alındığında anlaşılır [40]. Kentleşme ve toplumsal sınıflar, sanayileşme süreci ile tarihte var olmaya başlamıştır. Ancak her ülkenin kentleşme ve toplumsal sınıf deneyimi, sahip olduğu yerel özelliklerden ötürü kendine özgü aktörlere ve süreçlere de sahiptirler. Ülkelerin yukarıda ele alınan deneyime farklı tarihlerde eklemlenmesi de süreci farklılaştırmaya neden olmaktadır.

Thompson, doğru olarak belirtilebileceğimiz bir sınıf deneyiminin olamayacağını savunur. Bu doğrultuda her ülkenin sınıf deneyimini anlatan tek bir modelden bahsedilemez. Bir modelden bahsetmek yerine, ülkelerin sınıf oluşumunu anlamak için tarihsel sürece odaklanmak gerekir [40]. Türkiye'nin sınıf oluşum sürecini ve hareketlerini anlaşılır kılmak için tarihsel süreç içerisinde ele alınacaktır. Türkiye'nin kentleşme ve sınıf oluşum deneyimi dört döneme ayırarak ele alınacaktır;

1. Dönem; Osmanlı döneminin toplumsal ve mekânsal yapısı

2. Dönem; 1923-1950 dönemi, kapitalist kentleşme ve sınıfların oluşmasına ilişkin ilk adımlar

3. Dönem; 1950-1980 dönemi; emek gücünün kentleşmesi ve gecekondulaşma süreci

4. Dönem; 1980 yılı ve sonrası; kapitalist sermayenin kentsel mekânı ve toplumu yeniden üretimi süreci

Cumhuriyet dönemi kapitalist kentleşme ve toplumsal sınıflar açısından önemlidir. Cumhuriyet dönemi, Türkiye'nin kapitalist kentleşme ve sınıf deneyiminin başlangıcıdır. Bu deneyimi daha anlaşılır kılmak için Cumhuriyet dönemi öncesinde var olan koşulları da ele almak gerekir.

3.3.1 Osmanlı Döneminin Toplumsal ve Mekânsal Yapısı

Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine geçiş, aynı zamanda üretim biçiminde radikal bir dönüşüme geçişini anlatacaktır. Ancak bu geçiş keskin bir kopuş anlamına gelmemektedir. Osmanlı döneminde, Türkiye'nin kapitalist üretim biçimine eklemlenmesine ilişkin izler bulunmaktadır. Osmanlı dönemi, kapitalist bir toplum ve mekâna ön hazırlık olarak kabul edilebilir. Osmanlı dönemi kapsamında, üst ölçekte kentlerin birbirleri olan ilişkilerine değinilerek alt ölçekte kentsel mekân özellikleri ele alınacaktır. Osmanlı'nın toplumsal yapılanması, sermaye ve emek gücünün özellikleri de değerlendirilecektir [41]. Osmanlı döneminin kentlerine üst ölçekte baktığımızda merkez kent ve çevre kentler olarak bir ayrışma karşımıza çıkmaktadır. Merkez kent olan İstanbul'un diğer kentler arasında zayıf bir denetim gücüne sahiptir. Bunun nedeni ise teknolojinin ve ulaşımın diğer iller üzerinde güçlü bir denetimi sağlayacak nitelikte olmamasıdır. Teknoloji ve ulaşım ağlarının yetersizliği, kentler arasında bütünleşme problemine neden olmaktadır. Şengül, Osmanlı kentlerini yarı-özerk olarak değerlendirmektedir [41].

Osmanlı kentlerine alt ölçekte baktığımızda ise, etnik ve dinsel-mezhepsel özellikler ön plana çıkmaktadır. Mahalleler etnik ve dinsel-mezhepsel özellikler doğrultusunda ayrışmaktadır. Ayrıca bu durum İstanbul gibi ilk sanayi kuruluşlarının görüldüğü yerlerde sınıf çelişkisi doğurmaktadır. Bu kentler Batı ile bütünleşmekte ve buralarda yaşayan azınlık nüfusu sermaye elinde tutmakta ve zengin bir kültürel yaşama sahiptirler. Ancak

Müslüman nüfusun yaşadığı mahalleler, altyapıdan yoksun, yoksul ve geleneksel yaşam biçime sahiptirler [41].

Osmanlı döneminin işçi hareketi, siyasal nitelikte değildir. Osmanlı'nın yapısı, sınıf oluşumu için uygun koşulları barındırmamaktadır. Avrupa sanayileşme süreci için emek gücünü oluştururken, Osmanlı'da sermaye ve emek gücü üzerine temellenen keskin bir ayrımdan bahsedilemez [42]. Osmanlı, tarımsal üretimin yapıldığı bir ülkeydi. Sanayileşme süreci zayıf ve küçük ölçekli işletmeler bulunmaktaydı. Tarımsal üretim, sanayi üretimi karşısında çok güçlü bir konumdaydı. Ücretli işçi oluşumu uygun koşullar bulunmamaktaydı. Ayrıca Osmanlı sınırları içerisinde işçi sınıfı hareketleri, Balkan toprakları sınırları içerisinde gerçekleşmekteydi. Balkan sınırları içerisinde yer alan kentlerin Osmanlı İmparatorluğundan ayrılması da işçi hareketleri, sınırlı bir şekilde Cumhuriyet dönemine aktarılmıştır [43].

Osmanlı'da sermaye ve emek gücünün özelliği azınlıkların elinde olmasıdır. Azınlıklar, kapitalist sürece eklemlenmede önemli bir role sahiptir. Azınlıklar, sermayedar grup olup dönemin burjuvazisini oluşturmaktaydılar. Yerli sermayedar ise oldukça az bir grubu oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde işçi sınıfına bakarsak, sermayedar grup gibi karma özelliğe sahip olup işçilerin büyük çoğunluğunu yine azınlıklardan oluşmaktadır. 1915 yılında sanayi ile ilgili yapılan çalışmalarda emek gücünün yüzde atmışı Rumlardan, yüzde on beşi Ermenilerden ve yüzde onu Yahudilerden oluşurken sermayenin ve emeğin yalnızca yüzde on beşi Türklerden oluşmaktaydı. İşçi sınıfının örgütlenmesinde de azınlık sınıfın gücü görülmektedir. Ancak dönemin toplumsal sınıf oluşumlarında etnik gruplarının çeşitliliği bir çelişkiyi beraberinde getirmektedir. Etnik farklılıklar sınıf bilincinin ve sınıf mücadelesi oluşumunda olumsuz bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu durum işçi sınıfı hareketinin Cumhuriyet dönemine aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır [44]. Osmanlı'da sendikalaşma sürecine ilişkin ciddi atılımlar bulunmamaktadır. 1870'li yıllardan itibaren, çalışma koşullarının yetersizliği, ücretlerin düzenli bir şekilde verilmemesinin dolayı grevlerin yapıldığı bilinmektedir [45].

Dönemin işçi sınıfın sayısı oldukça az olmakla birlikte işçi olma süreci Avrupa'ya göre oldukça yeniydi. Türkiye işçi olma süreci henüz devrimsel nitelikte değildi. Bu dönemde

bir sınıf bilinci ve mücadeleden bahsedilemezdi. Ancak Avrupa'da kapitalistler ve işçiler, sınıf bilincine sahip olup sınıf mücadelesi içerisindeydi. Türkiye'de işçilerin bir sınıf olarak bir araya gelememesinin nedenlerinden biride kentsel mekânda bir arada yaşamamalarıdır. Avrupa'da işçi sınıfları üretim ve yeniden üretim alanında işçi olmayı öğrenmiş sınıf bilinci oluşturmuş ve kapitalist sınıfa karşı mücadele etmekteydi [44]. Osmanlı'da sanayileşme kapsamında yapılan uygulamalara bakıldığında 1840'lı yıllardan itibaren fabrikaların kurulduğu görülmektedir. Savaş ve ordunun gereksinmelerini karşılamak için fabrikalar açılmıştı. Ancak bu dönemde yalnızca ordunun gereksinmeleri karşılamak için değil farklı içerikte fabrikalarda açılmıştı. 1835 yılında İstanbul'da Feshane, 1838 yılında Bursa, Kayseri, Uşak gibi illerde hali fabrikaları açılmıştı. 1839 yılında İstanbul'da tersanelerde gemi yapımcılığı hız kazanmıştır. Ayrıca 1850'li yıllardan sonra demiryolu yapımı, 1855 yılından sonra maden işletmeleri açılmıştı. İşletmelerin sayısı oldukça az olmasına rağmen işçi olum süreci için bir başlangıç olarak kabul edilebilir [45].

3.3.2 1923-1950 Dönemi; Kapitalist Kentleşme ve Sınıfların Oluşmasına İlişkin İlk Adımlar

Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemi geçişte var olan ekonomi, tarım ve maden ürünlerini ihracı ile sanayi tüketim ürünlerini ise ithal eden bir yapıdadır. Türkiye, ekonomisinin içinde bulunduğu özelliklerden dolayı yarı-sömürge olarak tanımlanmaktadır. 1953 yılına kadar kapitalizm ile eklemlenmek için radikal bir değişiklik yaşanmamaktadır. Bu dönemde, ulusal devlet kurma ve güçlendirmeye yönelik uygulamalar ön plandadır. Ulus devlet, yerel burjuvazi kurma çabası içerisindedir. Osmanlı' da sermayedar grubun çoğunluğu azınlıklardan oluşmaktayken bu dönemde sermayedar grup Türkleştirilmektedir [46]. Cumhuriyet döneminde kentleşme sürecini etkileyen üç önemli uygulama bulunmaktadır;

1. Başkentin Ankara olması ve bölgesel yönetim merkezlerin kurulması
2. Kamu İktisadi Teşebbüslerin (KİT) yer seçim karaları
3. Ulaşım ağlarının kurularak Anadolu' nun güçlendirilmesi [41].

Başkentin Ankara olması ve bölgesel yönetim merkezlerin kurulması; belli bir kimlik etrafında toplumsal ve mekânsal oluşumları yaratmasını temsil etmiştir. Ankara'nın

başkent olması ile birlikte kent yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Ancak dönemin kaynaklarının sanayi aktarılması, bu proje için kaynak yetersizliğine neden olmuştur. Orta sınıfları arasında rant paylaşma yarışı, Ankara'nın kentleşme sürecini olumsuz etkilemektedir. Dönemin sonunda modern ve planlı bir kentleşme süreci geniş oranda terk edilmiştir. KİT'lerin yer seçim kararları ile sanayileşme ve kentleşme sürecinde yeni kentlerin de öne çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemde Nazilli, Kırıkkale ve Ereğli gibi küçük kentler büyüme sürecine girmişlerdir. Ayrıca ulaşım ağının güçlendirilmesi ile Anadolu ile bütünleşme sağlanmıştır. Osmanlı'da ulaşım ağının yetersiz olmasından dolayı denetimin zayıf iken bu dönemde ulaşım ağların güçlendirilmesi ile denetim ve kontrol sağlanabilmiştir [41].

1923-1950 döneminde kentleşeme adına alınan bir diğer önemli karar ise belediyelere plan yapma zorunluluğunun getirilmesidir. 1930 yılında yürürlüğe giren 1580 Sayılı Kanun ile belediyeler nüfusu 2000'in üzerinde olan yerleşim alanlarında imar planlarını hazırlama zorunluluğu getirilmiştir. Ancak kaynak yetersizliği uygulamada sorunlara neden olmuş ve nüfus kriteri 2000'den 20.000'e çıkarttırılarak değiştirilmiştir. Türkiye belediyelerin plan hazırlama uygulamalarına bakıldığında bu yasal zorunluluğunun her belediyenin gerçekleştirmemiştir. 1950'li yılların sonunda belediyelerin yalnızca yüzde 58.5'in imar planlarını yapmıştır. Kentleşme adına bu başarısızlığın en önemli nedeni ise kaynak aktarımın sanayiye daha fazla yapılmış ve kentsel mekânların kaynak aktarımı, arka plana atılmıştır. Orta sınıfların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi de kentlerin düzenli planlama sürecini olumsuz etkilemiştir. Devletin de kentsel alanlara sınırlı müdahale etmesi de orta sınıfların kentleşme sürecini de ağır basmasını ve yönlendirmesine neden olmuştur. Orta sınıflar bu dönemin kentleşme sürecini etkileyen en önemli aktörlerdendir [41].

1923-1950 yılları arasında mekânsal arka planı yukarıdaki gibi iken işçi sınıfı oluşumu sürecine bakılmalıdır. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında emek gücü, özellikle vasıflı emek gücü eksikliği yaşanmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında potansiyel emek gücü olarak kabul görülen genç nüfus ölmüştü. Osmanlı döneminde vasıflı emek gücü olan azınlıklarda ya ölmüş ya da göç etmişlerdi. Bu dönemde, kırsal alandan kentsel mekâna aktarılacak kırsal nüfusun azlığı da kırsaldan emek gücünü elde edilememiştir. Kente göçün sağlanması ve fabrikalarda çalışılması için, kentin çekiciliğini arttıracak

uygulamalar yapılmıştır. Kırsal kesimde yaşayanlara maddi özendiriciliğe gidilmiştir. Köylüler yılın belli kesimde kente göç etmiş ve buralardaki fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. Bu dönemin emek gücü yarı işçi yarı köylü olarak tanımlanmıştır. Cumhuriyet döneminde işçiler, Avrupa'daki gibi zorla mülksüzleştirilmemiştir. Fabrikada çalışan işçiler zamanla mülksüzleştirilmiştir [44].

1923 yılı ve sonrasında Türkiye, ulus devlet olma yolunda kararlar almış ve ülkenin ulusal pazarın bütünleşmesini amaçlamıştır. Bu dönemde kentleşme dinamikleri oldukça zayıf kalmıştı. Kırdan kente göç ise savaş sonrasında sanayileşme ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu dönemde İstanbul olmak üzere pek çok kent temel tüketim malları bakımından dışa bağımlı idi. Ülkenin bazı bölgelerinde tarımsal üretim ise ihracata yönelik yapılmıştı [46].

3.3.3 1950-1980 Dönemi; Emek Gücünün Kentleşmesi ve Gecekondulaşma Süreci

1950-1980 dönemi, İkinci Dünya Savaşı' nın bitimi ile başlamaktadır. Bu dönemde Türkiye, ithal ikameci sanayileşme sürecine girmiştir. İthal ikameci sanayileşeme, teknoloji, yatırım ve ara ürünleri ithal edilmesi, sonuç ürünlerin ise ülke sınırları içerisinde yerli ve yabancı sermaye ortaklığı ile üretimi anlamına gelmektedir. Bu sanayileşme biçimi, Türkiye kentlerinin hem toplumsal yapısını hem de mekânsal yapısını şekillendirme de önemli bir dönüm noktasıdır. İthal ikameci sanayileşeme, Türkiye' nin sermaye birikim süreci ve egemen sınıfların şekillenmesinde, sermaye ve emeğin mekândaki dağılımı etkilemiştir [46].

1970'li yılların sonlarına geldiğinde yabancı sermaye ile ortalık yaban büyük burjuvazi oluşmuştu. Türkiye'nin burjuvazi grubunda, yalnızca büyük burjuvazi grubu yer almamakta, aynı zamanda yerel burjuvazi de yer almaktadır. Devlet ise, önemli sanayi yatırımlarını yapmaktaydı. 1950-1980 yılları arasında devlet, büyük burjuvazi ve yerel burjuvazi olmak üzere üç ana yatırımcı aktör bulunmaktaydı. Büyük sermaye gerektiren yatırım mallarını devlet ve büyük burjuvazi yatırım yaparken, daha küçük ölçekli ve daha küçük sermaye gerektiren mallara yerel burjuvazi yatırım yapmaktaydı. Türkiye'nin yeni ekonomik yapısı kentleşmeyi etkilemiştir. İstanbul merkezli bir gelişim ortaya çıkmakta ve diğer kentlerden sermaye brikimi sağlayan girişimciler, İstanbul'a gelir ve burada

sermayesini yatırma dönüştürdü. Burjuvazinin diğer kentlere yatırım yapma konusunda gönülsüz olması, emek gücünün de bu kentlere göç etmesine neden olmuştur. İstanbul'da yaşanan kitlesel göç kentleşeme ve çevre sorunlarına neden olmuştur. Aynı zamanda sanayinin yer seçiminin eşitsiz dağılımı üst ölçekte bölgeler arası eşitsizliğe neden olmuştur [46].

1950-1980 dönemin bir diğer önemli gelişmesi tarımda makineleşmeye gidilmesidir. Tarımda makineleşme tarımsal verimliği arttırmakla birlikte kırsal alanlarda artı emek gücünü de oluşturmuştur. Artı emek gücü, büyük kentsel alanlara göç etmiş ve sanayinin emek gücü haline gelerek işçi sınıfına dönüşmüşlerdir. Büyük şehirlere yapılan kitlesel göçler, kentleşme sürecini şekillendiren önemli bir etmendir. Ayrıca bu dönem de devlet, kentlere kaynak aktarımında yetersizdir. Yetersiz kaynak aktarımı kentsel mekânında yeni bir yerleşim deseni üretmiştir. Kentin yoksulları olarak işçi sınıfı konut gereksinmelerini, gecekondulaşmaya giderek çözmüştür. Kentsel mekânda boş buldukları alanlarda işçi sınıfı, gecekondularını inşa etmeye başladı. İşçi sınıfına ait gecekondu alanları ile orta sınıfların yer aldığı konut alanları kentsel mekânda karşıtlıklı ve çelişkili bir süreç yarattı. İşçi sınıfın konut alanları, orta sınıf tarafından bir tehdit olarak görülmeye başlandı. İşçi sınıfı, gecekondu alanları ile kentsel mekânı ele geçirmesi, hem siyasal yönetimi tehdit etmesi hem de bir önceki dönemde kentleşmenin yönüne belirleyen orta sınıfların otoritesi kaldırması anlamına gelmekteydi. Gecekondu alanları işçi sınıf ile dolu olmasına karşın bir arada hareket etme konusunda önemli bir sorun bulunmaktaydı. Akraba ve hemşirelik ilişkileri, kentsel mekânda yer seçimi belirlerken etnik gruplar arasında ayrışmaya veya kutuplaşmayı beraberinde getirdi. İşçi sınıfı arasında etnik kökene bağlı bir çelişki ortaya çıktı [41].

Bu dönemde işçi sınıfı, sayısal olarak, sınıf mücadelesinin güçlenmesi ve örgütlenmesi gibi özellikler bakımından 1960'lı yıllarda var olabilmiştir. 1960'lı yıllarda ücretli işçi sayısında hızlı bir şekilde artmıştı. 1960'lı yıllarda çalışan nüfusun yüzde on üçü ücretli çalışan iken 1970 yılında bu sayı yüzde yirmi üçe ulaşmıştır. 1960 ile 1970 yılları arasında işçi sınıfı, İstanbul, İzmir, Ankara, Zonguldak ve Bursa gibi sanayi şehirlerinde toplanmıştır. 1960'lı yıllarda işçi sınıfı örgütlenmeyi öğrenmiş ve sendikalaşmaya gidilmiştir. Dönemin sonuna doğru 1967 yılında, DİSK kurulmuş ve devlet altında sendikalaşmadan kopmuştur. DİSK bağımsız bir işçi örgütlenmesidir. Ayrıca bu dönmede

işçi eylemlerinde artış yaşanmıştır. İşçi sınıfı bu dönemde işçiler, kitlesel şekilde sınıf bilinci etrafında bir araya gelmiştir. Burjuva grubu, sanayileşme sürecinin en başından itibaren sınıf bilincine sahip olup bu bilinç doğrultusunda hareket etmiştir. Bağımsız örgütlenmenin yanı sıra, hükümet kendi hegemonyasını yansıtmak ve işçi sınıfı kontrol altında tutmak için İstanbul Umum Amele Birliği gibi işçi örgütlenmelerine gitmiştir. İşçi sınıfı, bu yapılanmalarda iktidar tarafından örgütlenmeye zorlanılmıştır. Ancak Avrupa'da işçi sınıfının örgütlenme modeli, kapitalist sınıfın sömürüsüne ve sefalete karşı kurulmuş ve öğrenilmiş bir gerçeklik olarak görülür. 1952 yılında Türk-İş kuruldu ve bu örgütlenme yapısı işçi hareketlerini kontrol atına almak için kuruldu denilebilir. Türk-İş, bağımsız bir işçi hareketinin önünde önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır [44].

3.3.4 1980 Yılı Sonrası Dönemi; Kapitalist Sermayenin Kentsel Mekânı ve Toplumu Yeniden Üretimi Süreci

1980 sonrası dönem, Türkiye kentleri ve toplumu için önemli bir dönüm noktasıdır. 1970'li yılların sonlarında başlayan iktisadi krizin etkileri, 1980'li yıllarda devam etmektedir. Bu krizin etkileri, Türkiye gibi ülkelerin kentleşme sürecini ve toplumunu da yeniden şekillendirmiştir. 1970'li yıllarda meydana gelen kriz, Türkiye'nin 1950 ve 1980 döneminin ithal ikameci sanayileşme politikasının terk etmesine ve 1980 sonrasında ihracata yönelik sanayileşme politikasına yönelmesine neden olmuştur. 1980 sonrası Türkiye kentleşmesi için bir dönüm noktasıdır; Harvey'in kentleşme sürecinde tanımladığı birincil döngüden ikincil döngüye kayılmıştır. Kapitalist sermaye, Türkiye için de temel üretim ve tüketim mallarından yapılı çevreye yönelmişti [48].

1980 sonrasını etkileyen bir diğer faktör askeri darbedir. Askeri darbe ile birlikte alınan kararlar, Türkiye'nin kapitalist sermaye doğrultusunda yeniden biçimlendirmesini kolaylaştırmıştır. Bu süreçte sermaye ve emek arasındaki ilişkide, işçi sınıfının mücadelesinin bastırılması gerçekleşen en önemli olaylardandır. Bunun yanı sıra, iş gücü piyasası disiplin altına alınmış, grevler yasaklanmış ve ücretlerde gerileme yaşanmıştır. Bu dönemde kapitalist sermaye hızlı bir şekilde topluma ve kentlere hakim olmuş ve hegemonyasını her yerde göstermiştir [49].

Türkiye 1980 yılı sonrasında, kapitalist üretim biçimin bir parçası olmak için uygulamalarda bulunmuş, ihracata yönelik sanayileşmeye gidilmiş, hizmetler sektörüne yönelmiş döviz sağlamak ve istihdam oluşturmak için turizm ve tekstil sektörlerine yönelmiştir. İmalat sanayisinde, Tekstil ve gıda olmak üzere emek veya hammadde yoğun ürünler ihraç edilmiş ve sanayi ağırlıklı olarak iç pazara yönelik üretim yapmaktadır. 1980 yılı sonrasında Türkiye'de burjuvazi, kapitalist üretim biçimin bir parçası olmak için ülkeyi, düşük ücretli bir ekonomiye dönüştürmüştür. Türkiye'nin düşük ücretli bir ekonomiye dönüşmesin nedeni ise, yabancı sermaye çekmek ve sanayi ürünleri ihracatında büyük bir artış sağlamaktır [50]. Ayrıca Türkiye burjuvazisi, kapitalist sermayeye eklemlenme sürecinde zayıf bir konumda olduğunun farkındadır [50].

Büyük burjuvazi, katma değeri daha yüksek olan, daha büyük sermayeye ihtiyaç duyan, yabancı ortaklı ve çoğunlukla iç pazara yönelik üretime ağırlık vermiştir. Ancak Türkiye imalat sektöründe istenilen başarıya ulaşılamamıştır. Bunun nedeni ise, yabancı sermayenin Türkiye'yi yatırım alanı olarak görmemesidir. 1980 sonrasında burjuva, sanayi ve tarım ağırlıklı finans ve ticaret sektörleri yönelmiştir [46].

1990'lı yıllarda büyük ölçekli sermayedar, gözle görülebilecek şekilde kentsel alana yatırım yapmaya başlamıştır. 1923-1950 ve 1950-180 dönemlerinde kentsel mekâna yapılan yatırımlar yetersiz kalmaktayken bu dönemde kentsel mekân yatırım için cazibe merkezi haline gelmiştir. 1950-1980 döneminde emek gücünün kentsel mekâna göç etmesi ve kentleşmesi, gecekondulaşma desenin ortaya çıkması ile özetlenirken bu dönemde sermaye ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde sermaye, rantsal kazan için kentsel mekâna yönelmektedir. Sermaye, kentsel mekânın her yerinde kendi hegemonyasını kurmaktadır. Kentler ve toplum, sermayenin gereksinmeleri ve içine girdiği krizi aşmak için yeniden şekillendirilmektedir [41].

1980 yılı sonrasında baskın olan aktör sermayedir. Sermaye, Türkiye kentlerini ve toplumu yeniden şekillendirmektedir veya üretmektedir. Bu kapsamda Türkiye kentleri ve toplumuna üst ölçekte (ülke ölçekte) ve alt ölçekte (kentsel ölçekte) ele alınacaktır. 1950-1980 döneminde ithal ikameci sanayileşme açısından ön plana çıkan İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa ve Adana gibi kentler bu dönemde de sermaye açısından cazibe mekânı olmuştur. Ayrıca bu dönemde Denizli, Kayseri, Konya, Gaziantep gibi kentlerde

gelişme sürecine girmiştir. Bu kentlerinin büyüme sürecini tetikleyen şey ise, İstanbul, İzmir, Ankara gibi kentlerde sınıf mücadelesin bir ürünü olarak üretim maliyetlerinde yaşanan artıştır. Sermaye üretim maliyetini düşürmek için yeni alanlar aramıştır [47].

1980 sonrasında büyük sermaye, sanayileşmiş yerleri seçmekteydi. İstanbul ve İzmir kentleri de bu kentlerin başında gelmektedir. Bu kentlerin etrafında yer alan Tekirdağ, Kırklareli, Sakarya, Bilecik, Eskişehir, Çanakkale, Manisa gibi kentlerde büyüme sürecine girmiştir. Aynı zamanda yabancı sermaye ortaklı yatırımlar bu kentlere yönelmektedir. Büyük sermaye, yatırım yapmak için daha çok bu kentleri seçmiştir. 1980 sonrasında ön plana çıkan bir diğer sektör ise turizm sektörüdür. Ege ve Akdeniz kıyılarında yer alan pek çok kent turizm sektörü sayesinde gelişme sürecini girmiştir. Antalya ve Muğla, turizm sektörü ile gelişen kentlerden göze çarpan iki kenttir. Yukarıda 1980 sonrasında sanayi, ticaret veya turizm sayesinde gelişen kentler ele alındı. Ancak bu dönemde gelişme sürecinden hiç pay alamamış ve gerilemiş kentler de bulunmaktadır. Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde pek çok kentler bu gelişmeden pay alamamıştır. Gelişmeden pay alamayan kentlerde, doğal nüfus artışının artmasına rağmen sanayileşen kentlere kitlesel göçler yaşanmıştır [46].

1950 yılları arasında kırsal nüfus kentsel alana göç ederken 1980 sonrasında bir kentsel mekândan diğer kentsel mekâna göçler yaşanmıştır. Bu dönemde kent nüfusu binde 62,6 arttığı ve kır nüfusu binde 10,6 gerilediği görülmektedir. 1980 yılında kentleşme oranı yüzde 43,9 olup 1997 yılına gelindiğinde yüzde 65'e çıkmıştır. Türkiye'nin kentleşme süreci, kır –kent, gelişmiş-azgelişmiş bölgeler, yabancı sermayenin yarım alanı olan ve olmayan kentler olmak üzerinde ayrışmakta ve bu kentler arasında eşitsizliklere neden olmaktadır [47].

Sermaye, kentsel mekânı şekillendiren en önemli aktör haline gelmiş ve kenttin her yerinde hegemonyasını hissettirmektedir. Kentler, sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillendirilmektedir. Bunun bir diğer amacı da yeni sermaye alanları yaratmak ve bu alanların sermayeyi cezp edebilecek konuma getirmektir. 1950-1980 döneminde sermaye genellikle sanayiye aktarılırken, bu dönemde ise sermaye genellikle kentsel mekâna aktarılmaktadır. Devlet, büyük sermayenin kentlere aktarılmasında önemli role sahiptir. Aynı zamanda kapitalist sermaye birikimi, büyük kentlere bir kere yerleştiğinde

daha fazla sermayeyi, yatırımı çekmektedir. 1990'lı yıllarda kentsel mekân oldukça hızlı ve büyük bir dönüşüm içerinse girmiştir. Kentlerde, ticaret ve alışveriş merkezleri, oteller, gökdelenler, lüks ve güvenli konut alanları, banka binaları ve iş merkezleri yükselmeye başladı ve kentsel mekân, alınıp satılabilen bir ürün haline geldi [41]. Diğer yandan kentsel mekânda işsizlik, düşük ve güvencesiz işlerde çalışma, düşük yaşam standartlarını barındıran konut alanları bulunmakta ve kentsel yoksulluk bir grup için daha da artmaktadır [47]. Sermayenin kentleri bir yatırım aracı olarak görürken toplumsal yapıyı da etkilemiştir. Toplumsal sınıflar arasındaki çelişkinin şiddetini arttırmıştır; sınıfsal kutuplaşmayı daha da keskinleştirmiştir. Sermayenin kentsel mekâna yönelmesi işçi sınıfların yeniden üretim alanları için bir tehdit haline gelmiştir. Özellikle kent merkezine yakın olan gecekondu alanları, sermayenin kar elde etme arzusu karşısında hedef haline gelmiştir. 1980 yılı sonrasında gecekondu alanları apartmanlaşmaya başlamış ve gecekondu kullanıcılarından çok, aracılar ve müteahhitler kazanç sağlamıştır [41].

1950-1980 sonrasında kentte işçi sınıfına ait gecekondu alanları ve orta sınıflar ait konut alanları olmak üzere ikili bir yapı görülmekteydi. 1980 sonrasında kentsel mekân, dışa doğru gelişmesi ile birlikte gecekonduları kentin sınırları içerisinde kalmaya başlamıştır. Genellikle gecekondu alanları, düşük standartlı apartmanlara dönüşmüştür. Gecekondu alanları dışında kıyı alanları da kapitalist sermayenin hedefi olmuştur. Kıyı alanları, turizm sektörü için büyük ölçekli tesislerin ve ikinci konut alanların inşa edildiği alanlara dönüşmüştür. Orta ve üst gelir grupları için İkinci konut alanlarının hedefi haline gelmiştir [47].

1980 yılı sonrasında toplumsal yapıyı etkileyen bir diğer olgu ise tüketimdir. 1980 yılı sonrasında tüketim olgusu bir yaşam biçimi haline gelmiş ve toplumun her bir sınıfı kendi ile bağdaşan ürünleri tüketmektedir. İşçi sınıfı, dayanıklı tüketim mallarını satın almaya başlamıştır. Dayanıklı tüketim malları, işçi sınıfının hayat biçimini etkilemiştir. Bu dönemde ve bir önceki dönemin sonlarına doğru, üretim ve tüketim dengesini düzenlemek için işçi sınıfların ücretlerinde ciddi artışlar yapıldı. 1980 yılı ve sonrasında işçi sınıfı da tüketime teşvik edildi. Tüketim kalıpları, sınıfların bulunduğu konumları gösteren bir araç haline geldi. Malların kalite farklılıkları hayat standartlarını ve

dolayısıyla hayat biçimini farklılaştırdı. Sınıflar arası farklılaşma dayanıklı tüketim mallarına sahip olma, sınıflar arası hayat biçimini belirleyen bir etken haline geldi [49].

3.4 Sonuç

Çalışmanın bu bölümü, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin tarihsel süreç içerisinde kapitalist kentleşme ve toplumsal sınıf üretimi deneyimi üzerine bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Her ülke, kapitalist üretim biçiminin bir parçası olurken farklı ve benzer deneyimler yaşamaktadır. Ancak üç ülkede kapitalist üretim biçimi yalnızca bir ekonomik sistemi anlatmaz. Kapitalist üretim biçimi, ekonomik, toplumsal ve mekânsal olguları bir arada barındırmaktadır. Kent, İngiltere, Fransa ve Türkiye'de kapitalist sermayenin mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalist üretim, kentti seçmekte ve gerekli olan emek gücünü kente çekmektedir. İşçi sınıfı, kentsel mekânda doğmuştur. Kente akan nüfus ile birlikte kentsel mekân büyüme sürecine girer. Sanayileşme ve kentleşme süreci, birlikte hareket eder. Aynı zamanda kapitalist sınıf ve işçi sınıfı arasında var olan çelişki, kentsel mekânda kendini gösterir.

İngiltere örneği, kapitalist kentleşme ve sınıf oluşum sürecinde en önemli örneklerdendir. Bunun nedeni ise, kapitalist üretim biçiminin sanayileşme ve makineleşme ile İngiltere'de doğmuş olmasıdır. İngiltere'de sanayi için gerekli olan emek gücü kırsal mekânın kullanıcıları olan köylülerin zorla mülksüzleştirilmesi ile sağlanmıştır. Mülksüzleşen köylü, kente göç etmiş ve işçi sınıfına dönüşerek üretimin bir parçası haline gelmiştir. İşçi sınıfı, fabrikalarda belli bir ücret karşılığında emek güçlerini kapitalist sınıfa satmaktadırlar. Kapitalist sınıf ise, sermayedar olarak üretimin bir parçası haline gelmektedir. İşçi sınıfı hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında kapitalist sınıf tarafından sömürülmektedir. Kapitalist sınıf, yeniden üretim alanında işçi sınıfını denetlemesini işçi sınıfı için bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. İşçi sınıfı kapitalist sömürüye karşı sınıf olmayı öğrenmiş ve sınıf bilinci oluşturmuştur. Bu şekilde işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasında sınıf mücadelesi başlamıştır. İngiltere örneğinde, sınıf oluşum sürecini ve kentsel mekânda bir araya gelerek kapitalist

sermaye karşı mücadelesinin oluşumu ve bu süreçte kentsel mekânın önemini anlatıldı [9].

Fransa örneğinde, uygulanan sınıf stratejileri ve kentleşme süreci değerlendirilmesi açısından önemlidir. Fransız kapitalist sınıf, kentsel mekânın sınıf stratejileri doğrultusunda nasıl kullanıldığı ve dönüştüğü ele alındı. Fransa'da sermaye, 1848 yılından sonra Paris'e yerleşmiş kentsel mekâna ve ekonomiye hâkim olmuştur. Fransa'nın sınıf oluşum süreci ve kentleşme deneyimi, İngiltere'de olduğu gibi kapitalist üretim biçimi ile başlamıştır. Kapitalist sermaye, köylüler zorla mülksüzleştirilerek kente göç etmeleri ve sanayi için emek gücü olmalarına neden olmuştur. Fransa'da sanayileşme süreci ile birlikte kentleşme süreci de başlamıştır. Kentsel mekânda, sınıf stratejisinin bir parçası olarak yeni yerleşim desenleri ortaya çıkmıştır. Haussmann'ın planlama aracını kullanarak yaptığı uygulamalar, banliyöleşme süreci sınıf stratejisinin birer parçasıdır. Banliyöleşme ile birlikte işçi sınıfı kentsel mekânın dışa sürülmekte ve kentlilik bilinci yok edilerek işi bilincini zayıflatmak için kullanılan bir araç haline geldi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa' da arazi spekülasyonu patlar ve apartmanlaşma, toplu konut üretim süreci başlar. Müstakil evler ve apartmanlaşma olmak üzere Fransa'da ortaya çıkan ikilli görüntü kapitalist sınıf ve işçi sınıfı arasındaki çelişkinin mekânsal yansımasıdır [18].

Kapitalist kentleşme ve sınıf oluşum sürecine Türkiye'den bakıldığında, İngiltere ve Fransa'nın deneyimine benzer ve farklı yönler görülür. Türkiye'nin kapitalist kentleşme ve sınıf oluşum deneyimi dört döneme ayırarak ele alındı. Bunun nedeni ise, Türkiye kapitalist ve işçi sınıfları oluşumu ve kentleşme sürecini daha anlaşılır kılmaktır. Osmanlı döneminin ele alınmasının nedeni ise, kapitalist kentleşme ve sınıf oluşum sürecine bir ön hazırlık olmasıdır. Osmanlı dönemi, Türkiye'nin feodal üretim biçiminden kopup kapitalist üretimin bir parçası olma sürecini anlamak için ele alınması gerekir. Cumhuriyet dönemi kapitalist kentleşme ve toplumsal sınıflar açısından önemlidir. Cumhuriyet dönemi, Türkiye'nin kapitalist kentleşme ve sınıf deneyiminin başlangıcıdır. İkinci dönem 1923-1950 yılları arası dönemdir, bu dönem çalışma kapsamında kapitalist kentleşme ve sınıfların oluşmasına ilişkin ilk adımların gerçekleştiği süreç olarak tanımlanmaktadır. 1950-1980 yılları arası dönem, emek gücünün kentleşmesi ve gecekondulaşma süreci olarak tanımlanmaktadır. 1980 yılı ve sonrası olan dönem ise,

kapitalist sermayenin kentsel mekânı ve toplumu yeniden üretimi süreci olarak değerlendirilmektedir [41].

BÖLÜM 4

BEYKOZ PAŞABAHÇE ŞİŞE-CAM FABRİKASI VE ÇEVRESİNİN KAPİTALİST KENTLEŞME VE TOPLUMSAL SINIF DENEYİMİ

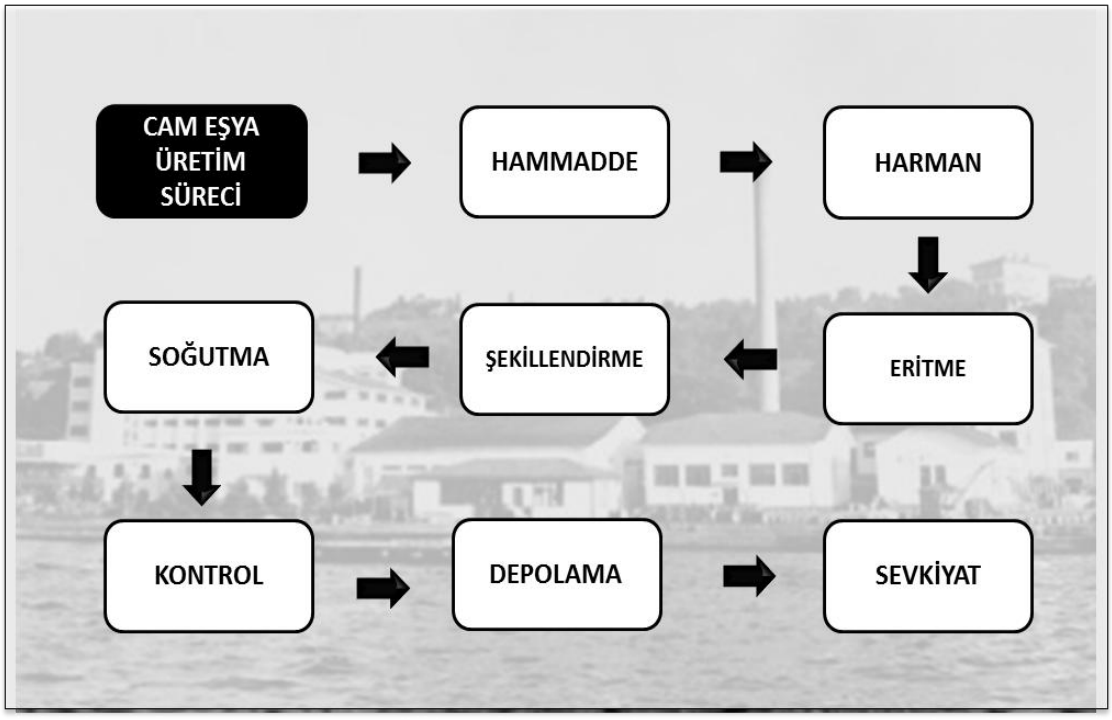
Çalışmanın bu bölümünde İstanbul İli, Beykoz İlçesi'ne 1935 yılında İş Bankası tarafından Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası'nın açılması ile Beykoz'da gerçekleşen mekânsal ve toplumsal pratikler ele alınacaktır. Ancak Paşabahçe Fabrikası'nın üretim alanı olan camın ve cam sektörününün üretim sürecinin anlaşılması gerekmektedir. Bu nedenle, birinci aşamada camın toplumsal pratiğimiz içerisinde nasıl yer alamaya başladığı açıklanıp ikinci aşamada camın üretim sürecini tamaladıktan sonra ortaya çıkan ürün ile üretim süreci ele alınacaktır.

Camın hammaddeleri, silisyum sidi, alkali veya toprak alkalili oksitler ve a küçük oranda da renk verici oksitlerdir. Cam, uygun koşullarda eritilen kum, soda veya potas, kireç ve renk verici veya ağırtıcı maddelerin karışımından oluşmakmaktadır. Cam ve cam üretimi binlerce yıldır insanlığın toplumsal pratiği içerisinde yer almaktadır. Cam, volkanik doğa olayları sonucu eriyen maddeler halinde oluşmuştur. M.Ö. 5000 yıllarında ise insanın camı kendi pratiği içerisine yerleştirdiği bilinmektedir [52]. Ayrıca bu tarih, kentsel mekânın üretildiği döneme (M.Ö. 5000-4000) denk gelmesi de tesadüf olamaz.

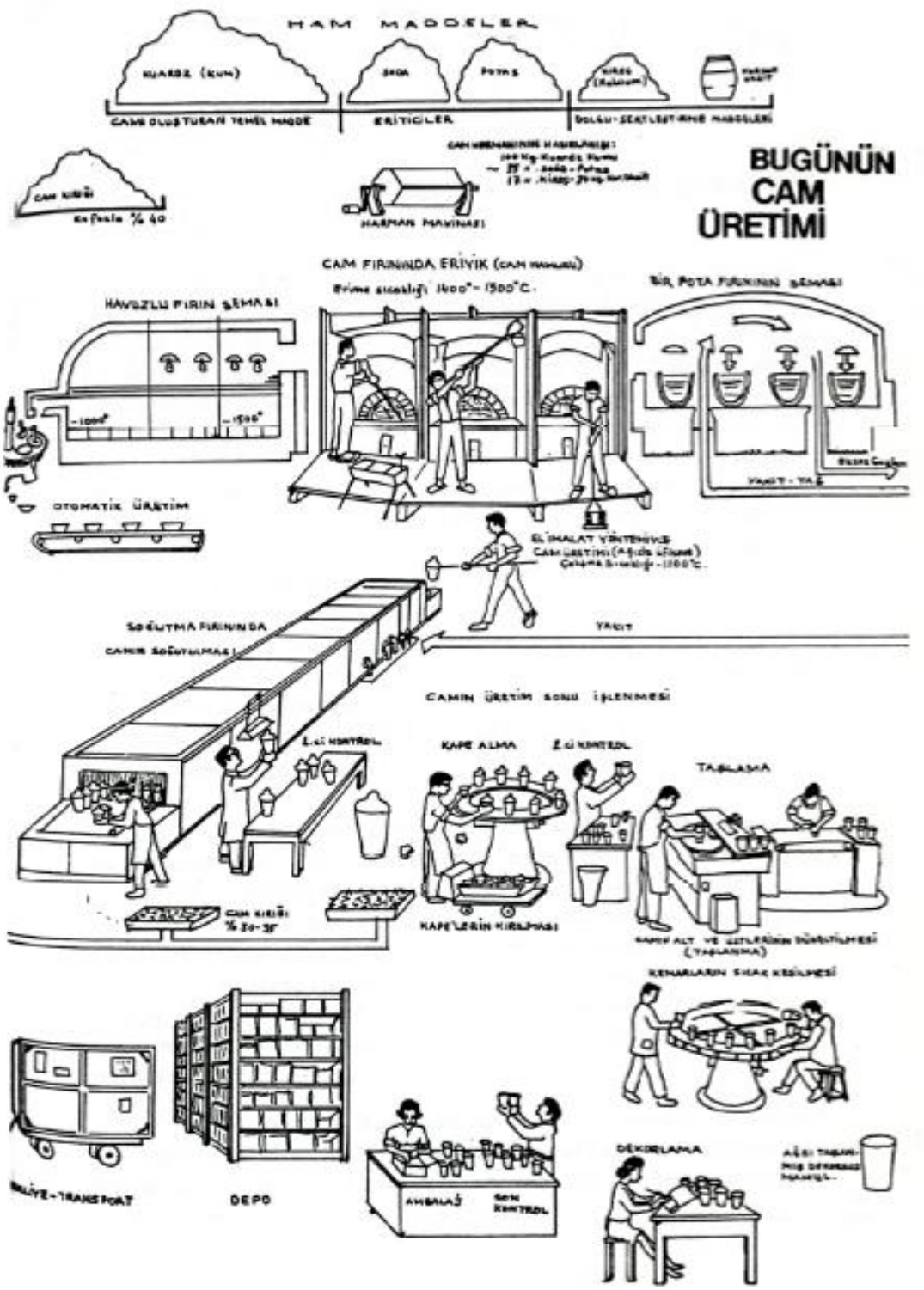
M.Ö. 16. yüzyıla gelindiğinde ise; Mezopotamya'da camdan küçük şişe, bardak ve kadeh ve benzeri ilk eşyalar yapılır. M.Ö. 1. yüzyılda ise cam üretiminde yeni bir devir açan üfleme tekniği keşfedilir. Üfleme tekniği, makineli üretim başladığı 1820'li yıllara kadar hakim üretim biçimi olmuştur. Cam eşya üretiminde endüstriyel gelişmeler ise, 18. Yüzyılın sonlarında yaşanır ve camın hamddeleri kimyasal yollar ile elde edilmeye

başlanır. 1820-1830 yılları arasında, cam eşyalar makine ile üretilmeye başlanır. 19. Yüzyıla gelindiğinde ise cam sanayisinde otamatik üretime geçilir. 1903 yılında ilk tam otamatiik makine geliştirilir [52].

Cam üretim süreci; hammadde aşamasından sevkiyat aşamasına kadar toplam yedi aşamaya sahiptir ve bunlar sırasıyla; hammadde, harman, eritme, şekillendirme, soğutma, kontrol, stoklama veya depolama ve sevkiyat aşamalarıdır [53]. Cam eşya üretim sürecini tamaladıktan sonra ortaya çıkan sonuç ürün doğrultusunda adlandırlır; düzcamlar, cam ev eşyası, cam ambalaj, cam elyafı ve diğer. Düzcamlar, yüksek sıcaklıkta eritilen hammaddelerin biçimlendirilmesi, soğutulması ve kesilmesi ile elde edilir. Pencere camları, izolasyon camları, buzlu camlar, ayna ve benzeri cam ürünleri bu gruba dahil edilir. Cam ev eşyas, hem el imalatı ile hem de makine imalatı ile yapılır. Cam ambalaj ürünleri, fırınlarda eritilen hammaddelerden makineler aracılığı ile elde edilir ve gıda, içki, ilaç ve kozmatik sanayinin gereksinimi için üretilir. Cam elyafı, alkalisi düşük camın, ince lifler halinde çekilmiş halidir. Cam elyafı fitil, keçe, dokunmuş fitil, iplik ve benzeri ürünleri kapsamaktadır. Diğer olarak tanımlanan cam ürünleri ise, cam ampuller, elektrik lambaları, optik eleamanlar, saat ve gözlük camları, laboratuar ve eczane eşyaları ve benzeri metaları kapsamaktadır [54].

Şekil 4.1 Cam eşya üretim süreci [53]

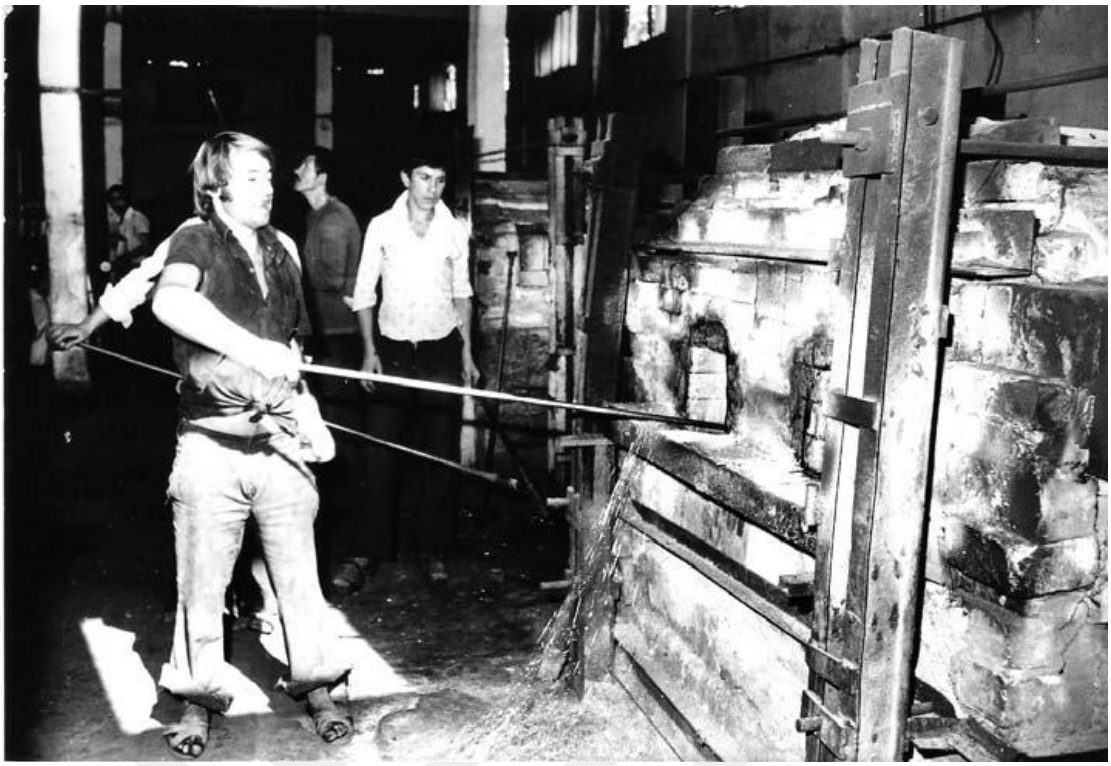
Şekil 4.2 Cam sektöründe üretim süreci [52].

Cam eşya üretimin birinci aşaması hammaddelerin temindir. Hammaddeler temin edilir ve eritmeye uygun hale getirilir, temizlenir ve depolanır. Üretim sürecinin ikinci aşaması harmanlamadır. Doğal ve yapay olarak üretilen hammaddeler, cam üretiminin formüllerine uygun bir biçimde karıştırlır ve harmanlama işi gerçekleşir. Üçüncü aşama

eritme olup oluşturulan harman 1400 ile 1500 dercelik ısıya sahip fırınlarda eritilir. Eritilen cam bekleme ve çalışma havuzlrına aktarılır. Havuzlara aktarılan erimiş cam da, dördüncü aşama olan şekillendirme aşamasının gerçekleştirlmesi için makinelerin ve el imalatçılarının önündeki potalara aktarılır. Şekillendirme aşaması el ve makine imalatı olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. El imalatçının önüne gelen camın sıcaklığı yaklaşık olarak 1100 derecedir. Şekillendirme de kullanılan diğer yöntemler ise, üfleme, pres, haddeleme, yüzdürme, savurma, akıtma ve benzeridir. El veya makine imalatı olan cam eşya soğutma fırınlarına iletilir. Bu aşamada cam da bozulmaları veya kırılmalarını önlemek için soğutma fırnları aşama aşama soğutulur. Soğutma işlemi tamamlandıktan sonra üretim sürecinin beşinci aşamasından altıncı aşamasına, yani kontrol aşamasına geçilir. Kontrol aşamasında, bozuk olan mallar kırılarak yeniden eritme fırınlarına gönderilir ve sonrasında cam eşyanın alt ve üst kısmı düzeltilerek taşlama işlemi yapılır. Cam eşya da dekor işlemi gerçekleştirilmez ise ürün ambalajlanarak depolanır ve sevkiyat işlemleri gerçekleştirlir. Cam eşya dekor işlemi yapılacakca ise dekor bölümüne gönderilir ve sonrasında ambalajlama, depoloma ve sevkiyat işlemleri gerçekleşir [52].

Cam eşya üretim sürecinin şekillendirme, sürecin en önemli aşamalarından biri olup em imalatı ve makine imalatı olmak üzere iki biçimde yapılır. El imalatından makine imalatına geçiş emek gücünüde etkilemiştir. Çalışmanın bu bölümünde el imalati ve makine imalatı arasındaki farkı ve geçiş anlatmak, cam işçilerini anlamak açısından doğru olacaktır.

El imalatında üfleme tekniği kullanarak cam eşya üretilir ve goble olarak adlandırılır. El imaltı ile başlayan üretim süreci teknolojide gelimler ile birlikte makineleşmiştir. Üretim, çoğunlukla makine imalatına gerçekleşmekte olup her iki üretim biçimide fabrikalarda kullanılır. Bu süreç Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası için de geçerli olup 1950'li yıllara kadar ağırlıklı olarak el üretimi cam eşyaları yapılırken 1950'liden sonra makine imalatı baskın olmaya başlar. Goble bölümünde kullanılan temel üretim aracı pipo (diğer adı pipa)dır. Pipo, uzunluğu 100 ile 175 santimetre arasında ve iç çapı yaklaşık olarak 1 santimetre olan demir bir çubuktur. Ağız bölümünde ısıyı yalıtan tahta ağızlıklar olup demir çubuğun uç bölümünde cam için alma açıklığı yer almaktadır [52].

Şekil 4.3 Üretim sürecinin goble bölümü [55]

Geçmişte el imaltı ile üretilen pek çok cam eşyaları, bugün otomatik makineler ile üretilir. Goble (el imalatı) bölümünde kullanılan üfleme tekniği makinelere uyarlanır. Makinelerde ön ve esas olmak üzere iki kalıptan oluşur. Emici makineler de makinenin ön kalıbı ile havuzdan gerekli olan miktarda cam emilerek alınır ve ön kalıpta eşyanın kaba hatları belirlenir. Esas kalıpta ise cam eşyanın son hali üflenerek verilir. Ayrıca makine imalatı tam veya yarı otamatik üretim araçları ile gerçekleşir.

El imalatı, teknolojide gerçekleşen gelişmeler ile makineleşmiş ve bugün daha çok özel tasarım cam eşyalarının üretimi için kullanılır. Bu süreç Paşabahçe Fabrikası için geçerlidir. Makineleşme süreci, üretimdeki emek gücü etkilemiş ve radikal dönüşümlere neden olmuştur. Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikasında gerçekleşen bu deneyim daha sonra ayrıntılı ele alınarak emek gücünü ve üretimi nasıl etkilediği açıklanacaktır. Fabrikanın el imalatı bölümünün dekor işlemi fabrikanın içinde gerçekleştiği gibi büyük bir çoğunluğu çevresinde yer alan konut alanlarının alt katındaki dekor atölyelerinde yapılmakta idi. Yeniden üretim alanı, aynı zamanda informel üretimin bir parçası olup makineleşme süreci ile atölyelerin kapandığı anlaşılmaktadır. Literatür taramasında dekor atölyelerine ilişkin bir bilgi veya belgeye ulaşılamaz iken yapılan mülakatlarda bu gerçekliğe ulaşılmıştır;

Şekil 4.4 Üretimde makineleşme süreci [56]

“Buralarda, fabrikanın etrafında cam sanatının (cam süsleme ve dekor atölyeleri) yapıldığı küçük dükkânlar vardır. Fabrikanın kapanışı ile birlikte dükkânlar tek tek kapandı. Buralarda cam işçiliğine ilişkin tek bir şey kalmadı. Fabrika 15 yıldır bu şekilde, yıkılmaya bırakılmış gibi.”

“Fabrika, burası için insanlar için iyi bir gelir kaynağı idi. Evlerin altında küçük işletmeler bulunurdu. Camın hammaddesinden dolayı önceleri hatalı cam eşyaları üretilirdi. Camda var olan kusurlar kapatmak için dekor işine girildi ve cam süslenerek oluşan hataların kapanması sağlandı. Bu durum fabrikanın etrafında dekor atölyelerin açılmasına neden oldu. Ancak 1980 sonrasında İsveç’te gelişen teknoloji ile camdaki bu kusurun oluşmasını engelleyecek elektrikli makineler kullanılmaya başlandı. Gelişen teknoloji ile kusursuz cam işçiliği ortaya çıktı. Elektrikli makine, önce Avrupa’da moda oldu, sonrasında ise hızlı bir şekilde Türkiye’ye de geldi. 1980’lere kadar keyifli bir ortam vardı ve insanlar bol para kazanıyordu. Ancak bu durum ortaya çıkan yeni teknoloji ile tam tersine döndü. Dekor atölyelerin sayısı 1000’ne ulaşırken 2000 yılına doğru bu sayı 20-25’e düşmüş ve bugün yalnızca birkaç tanesi mevcuttur. Atölyesi kapanan insanlar, başka alanlarda yaşamaya başlamıştır.”

Paşabahçe Fabrikası'nın ve çevre yerleşimi tarihsel süreçler ile birlikte ele alınacaktır. Çalışmanın kuramsal ve kavramsal bölümünü oluşturan ikinci bölümde bunun nedeni detaylı bir şekilde açıklandı. Çalışmanın kuramsal bölümünde mekânın toplumsal bir ürün olduğunu ve toplumsal olayların ortamı olduğunu ve tarihsel süreçler ile birlikte ele alındığında mekânın özüne ulaşılabilir. Beykoz'da yaşanan mekânsal ve toplumsal deneyimleri anlamak için çalışmanın bu bölümünü tarihsel aşamalara ayırarak ele alınacaktır. Beykoz işçi sınıfı oluşum sürecini ve sonrası, işçi semtine dönüşüm sürecini anlaşılır kılmak için fabrikanın kuruluşu öncesinde nasıl bir mekân olduğu da ortaya konulacaktır. Ancak tarihsel süreci ele almadan önce Beykoz'un İstanbul İli'ndeki konumu, ulaşılabilirliği ve mekânsal özellikleri hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir.

Beykoz, İstanbul İl'inin Anadolu Yakasında Boğaziçi Alanı'nın kuzey bölümünde, Küçüksu Deresi ile Anadolu Kavağı arasında yer almaktadır. Beykoz'un doğusunda Şile, Güney Doğusunda Ümraniye ve Kartal, güneyinde Üsküdar ve Kartal ilçeleri bulunmaktadır. Beykoz'un Batısı ve Kuzeyi ise sular ile çevrilidir. Beykoz, 1930 yılında Paşabahçe Fabrikası kurulmadan önce ilçe statüsünü kazanmıştır. İstanbul İli, Beykoz Boğaziçi alanı içerisinde yer alan ilçelerden biridir.

Şekil 4.5 Beykoz ve Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın konumu [57]

Beykoz'un yerleşim alanı, özellikle 1980 öncesinde İstanbul'un diğer yerleşim alanlarından uzak bir konumda iken bugün ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişim sayesinde kenti ile bütünleşmiştir. Aynı zamanda bu özellik Beykoz'un mahalleleri için de geçerli olduğunu görmekteyiz. Önceleri Beykoz'un yerleşim alanları da birbirine yakın,

ancak bütünleşmemiş nitelikte olup sonralarında yerleşim alanlarının dışa doğru genişlemsi ve ulaşım altyapsında gerçekleşen teknolojiler doğrultsunda bütünleşmiştir. Beykoz yerleşim desenin bir diğer özelliği ise ilçenin kuzey ve doğu bölümlerinin tepeler ile çevrili olmasıdır. Beykoz'un kıyı kesiminde Paşabahçe Mahallesi dışında kalan bölümleri de engebeli ve yüksek bir niteliktedir. Özetle bugün, Beykoz'un tüm yerleşim alanı birbiriyle ve İstanbul kenti ile bütünleşmiş haldedir [50].

Beykoz'un yerleşim desenine bakıldığında ise kıyıda yer alan Paşabahçe Mahallesi'nden kuzeyde yer alan Ortaçeme Mahallesi'ne ve Tokat Deresi vadisine kadar kesintisiz bir şekilde uzanan bir yerleşim alanıdır. Beykoz, Boğaziçi alanında yer alan kıyıdan tepelere doğru gecekonduları olan ve bu özelliği ile Boğaziçi aşanında yer alan diğer ilçelerden farklılaşan bir ilçe olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıyı kesiminde Paşabahçe, İncirköy, Gümüşsuyu gibi mahaleller bir dönem işçilerin konut alanı olarak inşa ettiği gecekondular bulunmaktadır. Ayrıca Beykoz'un kuzeyinde yer alan Ortaçeme ve Tokat Deresi vadisinin etrafında ve arka bölümünde yer alan tepeler ile Yalıköy Mahallesi Servi Burnu'nun üstünde yer alan tepelerin yamaçların neredeyse tamamı gecekondu alanıdır [50].

Beykoz'un yüzölçümü 239,22 km^2 olup 25 adet mahalleden oluşmaktadır; Acarlar Mahallesi, Anadoluhisarı Mahallesi, Anadolukavağı Mahallesi, Baklacı Mahallesi, Çamlıbahçe Mahallesi, Çengeldere Mahallesi, Çiftlik Mahallesi, Çiğdem Mahallesi, Çubuklu Mahallesi, Fatih Mahallesi, Göksu Mahallesi, Göztepe Mahallesi, Gümüşsuyu Mahallesi, İncirköy Mahallesi, Kanlıca Mahallesi, Kavacık Mahallesi, Merkez Mahallesi, Ortaçeşme Mahallesi, Paşabahçe Mahallesi, Rüzgarlıbahçe Mahallesi, Soğuksu Mahallesi, Tokatköy Mahallesi, Yalıköy Mahallesi, Yavuzselim Mahallesi, Yenimahalle Mahallesi.

Paşabahçe Şişe Cam-Fabrikası 1935 yılında Beykoz'da kurulmuştur. 1935 yılında fabrika kurulduğunda ilçenin nüfusu 21.308 kişi iken 2016 nüfus sayımına göre ilçenin nüfusu 250.410 kişidir. Fabrika İncirköy Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Fabrika, özellikle Paşabahçe Mahallesi, İncirköy Mahallesi, Çiğdem Mahallesi, Soğuksu Mahallesi ve Gümüşsuyu Mahallesi'nin yerleşim desenin etkilemiştir. Ayrıca fabrikanın inşa edildiği İncirköy Mahallesinin bir bölümü, fabrikanın komşu olduğu Paşabahçe Mahallesi ile Gümüşsuyu Mahallesinin tamamı, Boğaziçi alanı sınırları içerisindedir.

Şekil 4.6 Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın konumu [57]

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ulus devlet olma yolunda ilerlerken İstanbul, sermaye bikrimi ve bilgisini sanayi alanına aktarmıştır. İstanbul İli, kapitalist üretimim biçimine eklemlenme süreci içinde ülkenin en önemli üretim alanıdır; önceleri ürerim alanları olarak fabrikalar kurulmuş ve sonrasında üretimin emek gücünü oluşturan işçiler bu fabrikalar etrafında gecekondularını (yeniden üretim alanlarını) inşa etmişlerdir. İstanbu'un Boğaziçi alanında yer alan Beykoz, bu süreci yaşayan ilçelerden biridir. Bir önceki toplumsal ve mekânsal katmanın pratiklerinden de yararlanarak kendi sosyo-mekânsal deneyimini üretmeye başlamıştır. Beykoz, fabrikaları ve gecekonduları ile birlikte bir işçi semti kimliğini kazanmıştır. 1980 sonrasında kapitalist üretim biçimin girdiği krizleri aşmak adına üretim alanı, yer seçim kriterlerini değiştirme sürecine gitmiştir. Üretim alanı kentsel mekânı terk etme kararı alır. Bu doğrultularda çıkartılan yasal düzenlemeler ile sanayi alanları kentin dışına taşınmıştır. Beykoz, 1980 sonrası çıkartılan Boğaziçi Kanunu ile birlikte sanayisizleşme kararı almış ve 2000 yılı sonrasında fabrikaların tamamı kapanmıştır. Bu durum, Beykoz'a işçi semti olma özelliğini kazandıran aktörlerin dağılması anlamına gelir. Beykoz, işçi semti kimliğini kaybetmeye başlar. Ancak bugün Beykoz'un 1950'li yıllarda işçiler tarafından inşa edilen yaşam alanları varlığını korumaktadır. Bu özelliği ile Beykoz'da, işçilerin mekânsal ve toplumsal pratiklerinin izlerinin hala mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın bu bölümü, Beykoz'un Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nun kurulması ve kapanması ile birlikte gerçekleşen toplumsal ve mekânsal pratikleri bir süreç analiz ile birlikte ele alacaktır.

Beykoz'da dönüm noktası olarak kabul edilen tarihler veya olaylar doğrultusunda süreç analizinde dönemsel çalışmaya gidildi. Yaşanan dönüşümlerin boyutunu anlamak için aynı zamanda fabrikanın açılmadan önce var olan mekânsal ve toplumsal örüntüsü ele alındığı dönemle birlikte dört ayrı dönemsel çalışma yapıldı. Bu tarihsel dönemler şu şekildedir;

1. Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası kuruluşu öncesinde toplumsal ve mekânsal örgütlenme,

2. 1935-1950 dönemi; fabrikanın kuruluşu ve şişe cam işçi sınıfının oluşum süreci,

3. 1950-1980 dönemi; üretim ve yeniden üretim alanında sınıf mücadelesi,

4. 1980 sonrası dönem; şişe-cam işçi sınıfının çözülme süreci.

4.1 Şişe- Cam Fabrikası Kuruluşu Öncesinde Toplumsal ve Mekânsal Örgütlenme

Beykoz, Osmanlı döneminde sanayileşme açısından önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'nın sanayileşme girişimleri için Beykoz, bir sanayi havzası niteliğindedir. Cam sanayisin bakımından Osmanlı'nın, Beykoz'da gerçekleştirdiği girişimler, Cumhuriyet Dönemininin önemli fabrikalarından biri olan Paşabahçe Fabrikası'nın Beykoz'da kurulmasına neden olmuştur. Beykoz yerleşiminin köklü bir dönüşüm geçirmesinin ilk adımları atılmış olur. Dönemin toplumsal ve mekânsal örüntüsünü ele almak, Beykoz'da gerşekleşen dönüşümlerin şiddetini ortaya koyacaktır. Bu dönem Osmanlı'nın kapitalist üretim biçimine eklemlenme süreci olduğu gibi Beykoz'un işçi semti olma niteliğini kazandıran bir ön hazırlık süreci olarak kabul edilebilir. Bu nedenden dolayı ilk olarak Osmanlı'nınnkapitalist eklemlenme sürecine yaptığı girişimler özetlenerek dönemin ruhu aktarılmaya çalışılacaktır. İkinci aşamada ise Beykoz'un nasıl bir sanayi havzasına dönüştüğü ve cam sektörünün buraya taşınma süreci ele alınacaktır. Cam sektöründe devlet eliyle ve özel girişim ile açılan fabrikaların hikâyeleri aktarılacaktır. Üçüncü aşamada ise Beykoz'un bu dönemde mekânsal özelliği ele alınacaktır. Birinci, ikinci ve üçüncü aşama olarak tanımlanan süreç aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Şekil 4.7 Beykoz'un üretim alanı olarak seçilmesi süreci [40]

Dönemin sanayi girişimlerine bakıldığında, 1805 yılında Beykoz'da kâğıt ve çuha fabrikaları açılmış ve sonrasında yaklaşık yirmi yıl boyunca herhangi bir fabrika açılmamıştır. 1827 yılında Eyüp yerleşiminde on beş çarktan oluşan bir iplik fabrikası kurulmuştur. Kâğıt ve çuha fabrikaları ile iplik fabrikası devlet tarafından kurulmuştur. 1810 yılında bir girişimci tarafından Beykoz Deri Fabrikası kurulmuş, ancak 1816 yılında II. Mahmut tarafından satın alınmış ve ordunun ihtiyacını karşılamak için üretim yapmaya başlamıştır. 1830 yılının başlarında tabakhane ve kundura fabrikası yenilenmiş ve Beykoz kâğıt fabrikasının bir kısmı kumaş fabrikası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı'da, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren özel sektör aracılığı ile fabrikalar kurulmaya başlamıştır. Özel sermayedar tarafından açılan bu fabrikaların özelliği ise yabancı sermayenin ürünü olmalarıdır. Ayrıca bu dönemde yerli sermaye girişimi odaklı açılan fabrikaların sayısı oldukça azdır. Bunun nedeni ise sermaye, deneyim ve bilgi eksikliğidir [51].

Osmanlı'nın sanayileşme sürecinde önemli girişimlerde bulunmuş, ancak açılan bu fabrikaların çoğu uzun süre çalışamadı ve kapatıldı. Fabrikaların kapanmasının nedeni ise, planlama ve vasıflı eleman yoksunluğu, aşırı maliyet, pazarlama, ulaşım gibi sorunlardan dolayıdır. Baruthane fabrikası, Feshâne (Defterdar) Fabrikası, Hereke, Paşabahçe Cam Sanayi, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Osmanlı Döneminde açılan ve yirminci yıllına aktarılan çok az sayıdaki fabrikalardandır [51].

Osmanlı Dönemi'nde cam sanayisi için önceleri Beykoz'un seçilmediğini, Edirnekapı dolayları seçilmiştir. 18. yüzyılın ortalarında İstanbul'da yer alan tüm şişe ve cam atölyeleri için Edirnekapı - Eğrikapı arasında olan Tekfur Sarayı seçilmiştir. Tüm şişe ve cam üretimi yalnızca burada gerçekleşeceğine dair karar alınmıştı. Burada, beş adet şişe imalathanesi ve dükkânları bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı'da dönem dönem, İstanbul yarımadada Eğrikapı, Ayvansaray, Samatya gibi mahallelerde küçük cam imalathaneleri de açılmıştır [40].

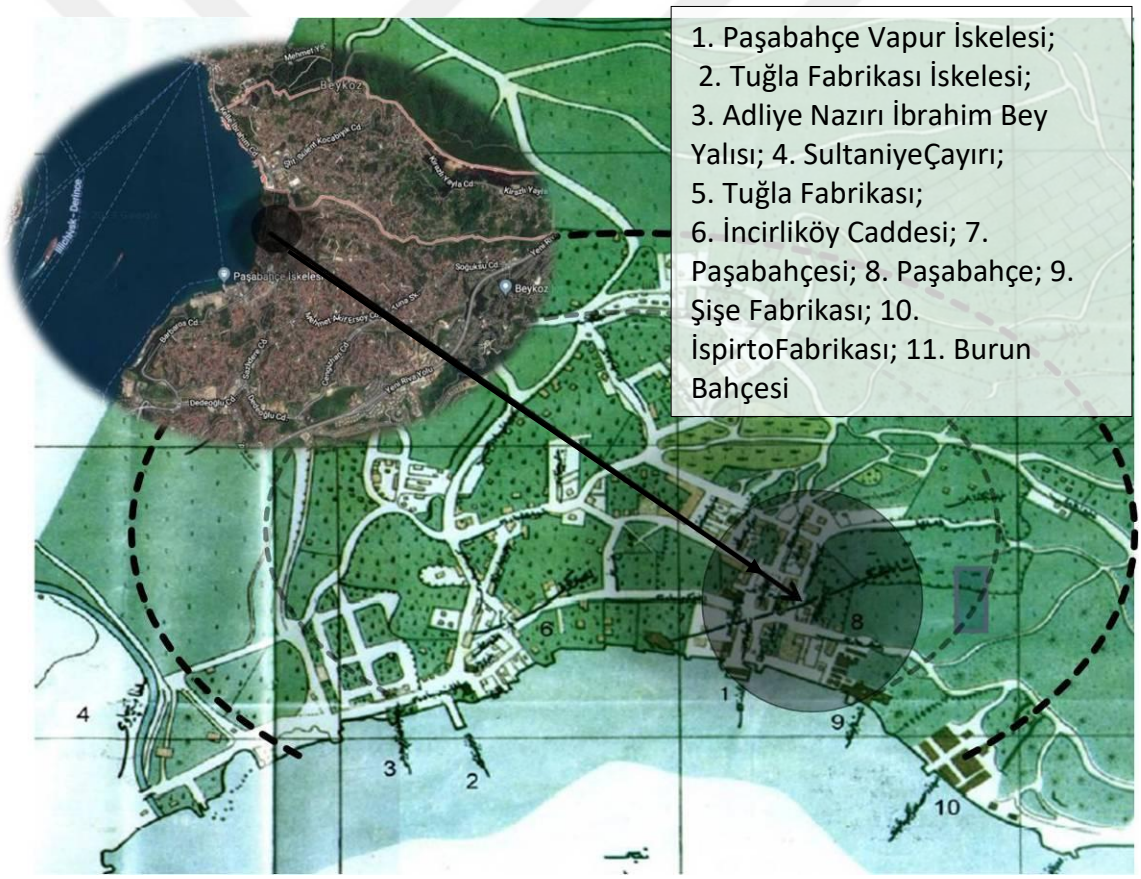
Beykoz bölgesinin sanayi alanı olarak seçilmesinin nedeni ise; yangın tehlikesi taşıyan sanayilerin kent dışına aktarılması ve sanayi sektörü için deniz ulaşımından yararlanma isteğidir. Ayrıca Beykoz'un çok fazla boş araziye sahip olması da fabrikalar için uygu koşulları taşır. Beykoz, bu özellikleri ile bir sanayi havzasına dönüşmeye başlar [52].

19. yüzyılda kapitalist üretim biçimine eklemlenme süreci içerisinde olan Osmanlı, yeni sanayi politikaları yaratmıştır. Bu dönemde fabrikalar, ordunun ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra lüks tüketim mallarını üretmeye başlamıştır. Cam ürünleri, Osmanlının üst sınıfını oluşturan grupların lüks tüketim malları arasında yer almaktadır. Hem üst sınıfının hem de sarayın lüks tüketim malları olarak tanımlanan cam ürünleri için Billur Fabrika-i Hümayunu adı verilen şişe-cam fabrikası kuruldu. İlk şişe-cam fabrikası, İncirköy mahallesinde kuruldu. İncirköy mahallesi, Paşabahçe mahallesinin merkezinden Beykoz yönüne uzanmaktadır. İlk şişe cam fabrikası Müşiri Mustafa Nuri Paşa tarafından kurulmuş ve 1846 yılında padişah tarafından satın alınır. 1847-1848 yıllarında fabrikada on dört Alman kökenli işçi ve başlarında bir İngiliz çalışan vardır. Fransız, Alman, İtalyan gibi farklı uluslardan çalışan işçiler bulunmakta ve sürekli bir şekilde emek gücü değişimi yaşanmaktadır. İlk şişe cam fabrikası olan Billur Fabrika-i Hümayunu, yüksel maliyetler, yabancı malların rekabet baskısı, plansız çalışma ve benzeri nedenlerden dolayı kapatılmak zorunda kalmıştır [40].

1860'lı yıllarda Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulur ve bu komisyon, kâğıt ve cam üretiminde öncelikli yerli sanayinin gelişmesi kararı almıştır. 1870'li yıllara geldiğinde ise Osmanlı'nın özel sermayeye teşvik etmeye yönelik politikalar izlemeye başlamıştır. İmalat sanayisinde yatırım yapmak isteyen girişimcilere ruhsat ve imtiyaz vermektedir. Mişon Levi adında tüccar bu imtiyazlardan yaralanmak istemiş ve İstanbul ile Selanik'te

şişe cam fabrikası kurmak ister. Levi, bu sırada İstanbul'da şişe cam fabrikası kurmak için Saul D. Modiano ile ortaklık kurar. Paşabahçe'de kurulan şişe cam fabrikasının yapım ve işletme işini Modiano tarafından yapılmaktadır. Bu durum fabrikanın Levi-Modiano olarak adlandırılmasına neden olmuştur [40].

Levi Modiano fabrikası, Osmanlı Dönemine ait son cam sanayi girişimidir. 1884 yılında İtalyan Saul D. Modiano tarafından Paşabahçe'de inşa edilen fabrikada, 1902 yılında 500 işçi istihdam etmektedir. Fabrikada çok sayıda Avrupalı işçi ve yöneti çalışmaktadır. Fabrikanın kapanma tarihi ve nedeni net olarak bilinmese de fabrika işçi sınıfı oluşum süreci açısından önemi hareketlenmeler yaşandığı bilinmektedir. Fabrikada gerçekleşen 1908 grevi, sınıf hareketinde en önemli mücade olarak bilinmektedir. Ayrıca bu grevden önce ve sonra da grevler gerçekleşmiştir [51].

Şekil 4.8 Beykoz'un 1909 yılındaki görünümü [58]

Avrupa rekabeti karşısında mücadele edemeyen Levi Modiano fabrikası kapanmıştır. Avrupa'dan gelen cam eşyaya tanınan imtiyazlar ile birlikte yerel cam sanayi ürünlerine göre daha uygun fiyatlı olmasından dolayı yerel sermaye korumasız kalmış ve fabrika

1911-1912 yıllında kapatılmıştır [52]. Ancak fabrikanın kapanma nedeni kesin olarak bilinmemekte ve yalnızca Avrupa rekabeti ile açıklamak yetersiz kalmaktadır. Fabrikanın modern makineler donatılmş olmasıı, teknolojik olarak belli bir oranda rekabet edebilme gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanan savaşlarında fabrikanın kapanması da etikli olduğu da düşünülmelidir [40].

Osmanlı Döneminde Beykoz'un sanayi üretimi için seçilmesi, yerleşim desenin dönüşmesi için atılan ilk adımdır. Beykoz' un ilk yerleşim yeri İncirköy mahallesidir. 17. yüzyılda İncirköy, bahçeli evlerin olduğu ve bağlar ile çevrili bir mahalle olarak anlatılmaktadır. Sanayi üretim alanı olmadan önce Osmanlı'nın aldığı kararlar buranın mekânsal dönüşümü etkilemiştir. 17. yüzyılın ortalarında dönemin sadrazamı, Beykoz'da bir saray inşa edilmiş ve 18. Yüzyılda padişah tarafından inşa ettirilen okul, çeşme, hamam gibi kentsel öğeler bölgenin hareketlenmesini ve tanınmasını sağlamıştır. Bir süre sonra sarayın bahçesinin yer aldığı kısım Paşabahçe olarak anılmaya başlanmıştır. 19. yüzyıldan beri devletin politikaları ile birlikte burası sanayi havzası olmaya başlamıştır. Tanzimat döneminde, devlet eliyle başlatılan sanayileşme sürecinde önemli bir üretim alanı olur. Beykoz'un seçilme nedeni ise deniz ulaşımına uygun olması, yangın ve benzeri tehditlerden dolayı sanayi alanın kent merkezi dışına taşınmasıdır. Sonrasında Beykoz, özel sermayeyi sanayi yatırımları için bu alana çekebilmiştir. Beykoz'un yerleşim deseninde, yalı olarak tanımlanan konut birimleri ve sanayi yapıları bir arada yer almaktadır. 19. yüzyılın sonunda Beykoz'da İncirköy yerleşiminde Müslüman toplum, Paşabahçe'de ise Rum toplumu yoğun olar ikame etmekteydi. Bu gelişmelerin ardından ve Cumhuriyet kurulduğu sırada Paşabahçe şişe cam fabrikası kurulana kadar Beykoz yerleşim alanı, sessizleşmiş ve bazı yalı sahipleri ve onlara hizmet eden grup ile çok az sayıda olan ve küçük çaplı tarım ve hayvancılık yapan bir grup ikame etmekteydi. Fabrika'nın kurulması ile birlikte Beykoz işçi semti olmak için ilk adımı atmış olur [52].

4.2 1935-1950 Dönemi; Fabrikanın Kuruluşu ve Şişe Cam İşçi Sınıfının Oluşum Süreci

Beykoz Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası, Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye, ulus-devlet olma süreci içerisinde inşa edilen önemli fabrikalardan biridir. Fabrika, 1935 yılında İş Bankası tarafından kurulmuştur. Fabrikanın kuruluşu ile birlikte Beykoz yavaş yavaş işçi semti olmaya başlamış ve yerleşim deseninde radikal dönüşümler gerçekleşmiştir.

Mekânsal dönüşümlerin yanı sıra yaşanan toplumsal dönüşümler açısından da Beykoz Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası, özgün bir örnek olarak kabul görülür. Bu bölümde fabrikanın kuruluşundan 1950 yılına kadar olan sınıf olma ve kentleşme süreci ele alınacaktır. İlk aşamada fabrikanın kuruluşu ve özel sermaye ile açılan fabrikanın, millileşme süreci ele alınacaktır. Sonrasında ise fabrika işçilerinin, kentsel mekâna yerleşimi ve sınıf mücadelesi incelenecektir.

Türkiye'nin Cumhuriyetin erken dönem fabrikalarından olan Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, 1935 yılında, Birinci Sanayi Planı kapsamında İş Bankası girişimciliği ile kurulmuştur. Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, Türkiye İşçi sınıf oluşumu ve sınıf mücadelesini anlamak için de yararlı bir örnektir [57]. Beykoz'da kurulan şişe-cam fabrikası başta olmak üzere tüm fabrikalar, Türkiye'nin pek çok yerinden nüfus çekmiş ve yerleşim deseninin değişimine neden olmuştur. Paşabahçe örneği, aynı zamanda sanayileşme ve kentleşme sürecinin birlikteliliğini ortaya koyar. 1935 yılında fabrikanın kuruluşu ile 1950'lere kadar olan süreçte, fabrikada hareketli gelişmeler yaşanmıştır. Ayrıca bu dönem, fabrikanın kurumsallaşma dönemidir [40].

1930'lu yıllarda sanayileşme sürecini yönetme açısından iki grup bulunmaktadır; birinci grup sanayileşme sürecinde daha çok devlet müdahalelerin ve girişimciliğin olması gerektiğini savunan İnönü ve çevresi iken, ikinci grup özel girişimciliğe öncelik tanınmasını savunan İş Bankası'dır. İş Bankası, Atatürk'ün öneri ve desteği ile 1924 yılında kurulmuştur. İş bankası kuruluşundan sonra gelen on beş yılda, milletvekilleri yönetim kurulunu oluşmaktadır. İş Bankası tarafından kurulan Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikasının milli bir fabrika olmasının nedeni, yönetim kurulunun milletvekillerinden oluşmasıdır [40].

1930 yılında Başbakanlığa sunulan İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor, Türkiye'nin cam sanayisinin mevcut durumu ve potansiyeli göstermektedir. Cam sanayi Türkiye'nin sanayileşmesinde geçmişten de gelen bir gelenek ve önemli bir potansiyel olarak görülür. Raporda, cam sanayisi için gerekli olan hammaddeler yurt sınırları içerisinden sağlanabileceği belirtir. Girişimci bir grup tarafından şişe cam fabrikasının kurulması gerektiği belirtilmiş olup fabrikanın devlet eliyle değil özel sermaye tarafından açılması kararı alınmıştır. İş Bankası yöneticileri, 1932 yılında cam ürünleri imalatı için girişimci

rolü kararı almıştır. 7 Ocak 1934 yılında Bakanlar Kurulu, Sümerbank ile İş Bankası ortaklığı ile şişe-cam fabrikasının Beykoz'da kurulması kararı almış. Ancak 17 Şubat 1934 yılında Bakanlar Kurulu, İş Bankası'na şişe ve cam üretimi için imtiyaz verme kararı alır. 1934 yılında İktisat Vekili Celal Bayar, fabrikanın kurulacağı yerin tespitini kendisi yapar ve 1935 yılında fabrika üretime başlar [40].

Şekil 4.9 PaşabahçeŞişe-Cam Fabrikası' nın 1935 yılı görünümü [59]

Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası 1935 yılında üretime başladığı dönemde 26 memur ve 385 işçi istihdam edilmektedir. Sonraki üç yıl içinde 700-750 ile 800-850 arasında işçi istihdam edilmektedir. Fabrikanın ilk dönemlerinde emek gücü 4 ana kaynaktan oluşmaktadır;

1. Avrupa kökenli, yüksek nitelikli işgücü,
2. Bulgaristan göçmeni nitelikli işgücü,
3. İş Bankası'nın sınavlar ve yurtdışı stajlarıyla oluşturduğu eğitimli işgücü
4. Vasıfsız, göçmen, yüksek devir gösteren, ağırlıklı Karadeniz kökenli işgücü.

Vasıfsız işçiler, fabrikanın emek gücünün çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Ayrıca Osmanlı döneminin şişe-cam sanayisinde edinilen birimkimler Cumhuriyet dönemine aktarılamamıştır. Osmanlı döneminin en önemli şişe-cam fabrikası olan Levi-Modiano Fabrikası'nın emek gücü ise yaşanan savaşlar, çatışmalar, işgaller nedeniyle kendi

ülkelerine geri dönmüştür. Ayrıca Türk-Müslüman kökenli işçiler fabrika kapanınca kendi memleketlerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Fabrika ilk dönemlerinde vasıflı ve vasıfsız emek gücü açısından sorunlar yaşamıştır. Sorunun çözümüne yönelik olarak İş Bankası, daha üretime başlamadan inşat aşamasında, usta ve ustabaşılar aramak için gazeteye ilan verir. Gazete belirtilen niteliklere sahip kişiler arasında sınav yapılır, yabancı dile sahip kişiler cam sanayisinin gelişimi için Avrupa'ya staja gönderilir. Fabrika için gerekli olan vasıflı personel gereksinimi ise başlangıçta yurtdışından sağlanır [60].

Başlangıçta çok sayıda olan yabancı işçi sayısı, üretim maliyetini düşürmek için azaltılması kararı alınır. 1939 yılında düzenlenen raporda bu durum belirtilir ve Türk işçilerinin yetiştirilmesi üzerinde kararla alınır. Yabancı işçiler ile iki, üç, en çok beş senelik sözleşmeler yapılır ve sözleşme süreleri bitince yenilenmez. Dolayısı ile yabancı işçiler Beykoz'u terk etmek zorunda kalırlar. Fabrikanın niceliksel olarak en büyük grubunu oluşturan vasıfsız işçiler, fırınlarda, taşıma işlerinde, meydan amelesi gibi işlerde çalışır. Bir bölümü, cam zanaatını öğrenmek için tezgâhlarda bulunur ve bunların bir bölümü zaman içerisinde vasıflı işlerde çalışmaya başlar. Bu işçiler, fabrikanın kalıcı işçilere dönüşürler [60].

Şekil 4.10 PaşabahçeŞişe-Cam Fabrikası'nın açılışı [59]

Vasıfsız içler yüksek düzeyde bir işgücü hareketliliği yaratmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise barınma sorunudur. 1938 yılında hazırlanan raporda, özellikle iş mevsiminde yoğun işçi geçişleri yaşandığını belirtir ve bu durumu amele buhranı olarak

nitelendirirler. Barınma sorunu çözmek için, başka bir deyişle işgücü hareketliliği çözmek için fabrika yöneticileri, 100 yataklı medeni bir bekâr amele yatakhanesi açma kararı almıştır [60].

Paşabahçe Fabrikası'nın kuruluş yıllarındaki işçilerin bir diğer özelliği ise, kadrolu işçi sayısının hemen hemen hiç olmamasıdır. Bu durum, yüksek iş gücü devrinin bir diğer nedeni olarak kabul edilir. İşçiler, sabah fabrikanın önüne gelen işçiler ustabaşısı tarafından seçlir ve verimliliğininden mennun kalınan cam işçinin ertesi gün de çalışmasına devam edilir. Cam işlerinin kalıcı konut alanları bulunmamaktaydı. İşçilerin bir bölümü, fabrikanın malzeme deposu bölümünün yakınında, bir bölümü kıyı alanında yer alan ağaç dalları üzerine biraz saman ve birkaç tahta ile kendi yataklarını oluşturu ve buralarda yatarlardı. Bir sonraki aşamada fabrikanın çevresinde işçiler kendi konutları inşa etmeye ve mekânda kalıcı olmaya başlarlar. Boğaziçi alanında, yeni bir işçi semti oluşmaya başlar [61].

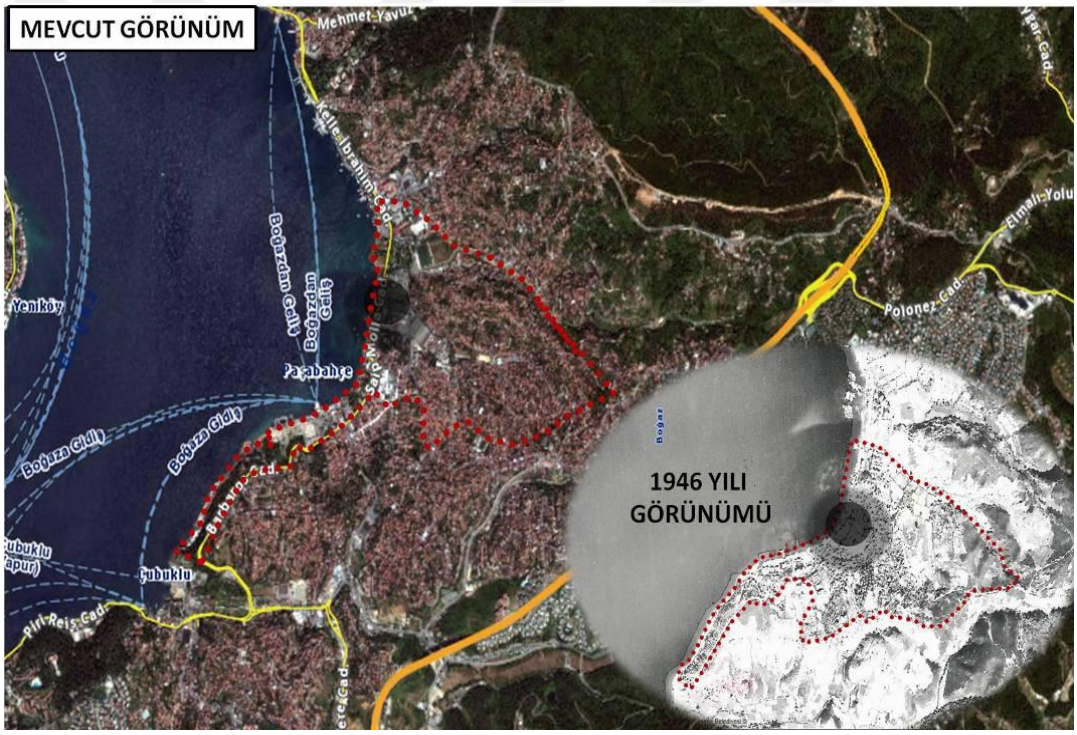
Fabrikanın kuruluş yılın 1935 yılından 1940'lı yılların sonlarına kadar hareketli bir dönem yaşanmıştır. Bu dönem fabrika için cam sektöründe yer edinme, savaş yıllarının ortaya çıkardığı sorunlar ile mücadele etme, üretim miktarı arttırma, kamu ve piyasanın gereksinmelerini karşılama sürecidir. Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, savaş yıllarında yürürlüğe konulan Milli Koruma Kanunu ile milli bir görev kazanmış ve bu süreçte emek gücü denetim altına alınmaya çalışılmıştır. 1940 yılında hazırlanan şirket raporunda dönemin ekonomik sorunlarından fabrikanın da etkilendiği göstermektedir. Raporda gerekli olan bakım ve onarımların yapılmadığı, yurtdışından getirilen hammadde yerine yurt içinden sağlanması kararı alındığı, ancak bu durumun çeşitli sorunları beraberinde getirdiği de belirtilir. 1941 yılında kömüre erişilebilirlik konusunda sıkıntıların yaşaması üretimin bir süreliğine durdurulması dile getirilir. Ancak savaş yıllarında çıkartılan Milli Korunma Kanunu kapsamında fabrika, savunma ihtiyaçlarını karşılama konusunda görevlendirilir. 1946 yılında hazırlanan raporda ise savaş sonrasında üretim miktarının arttığı belirtilmiştir. 1945 yılında üretim yeniden artarken 1946 yılına gelindiğinde 1939 yılı üretim miktarının iki katına ulaşmıştır. 1949 yılına gelindiğinde fabrikanın üretim sürecinde yaklaşık olarak 1500 işçi bulunmakta ve işçiler üç vardiya şeklinde üretimi sürdürmektedir. Üretim miktarının artması ile birlikte işçiler için çok daha yoğun çalışması anlamına gelmiştir [52].

Şişe cam sektörünün çalışma durumuna bakıldığında ise, ağır çalışma koşullarını görürüz; yüksek ısıda çalışan fırınlar, yoğun gürültü, toz, kirlilik gibi etkenler sektörün ağır çalışma koşullarını anlatır. Cam sektöründe çalışma, işçi için büyük tehlikeleri beraberinde getirir. Fabrikanın ilk dönemlerinde şirketin hazırladığı raporlarda, iş güvenliği ve sosyal haklar konusuna değinilmemiştir. 1945 yılı sonrasında bu konu hakkında ciddi adımlar atılmıştır. 1945 yılı sonrasında, işçiler için duş yerleri, revir ve yemekhane kurulur. Ancak 1947 yılında, Türkiye sanayi işçilerinin durumunu inceleyen Meclis Komisyonu hazırladığı raporda, Beykoz Şişe-Cam Fabrikası'nın iş güvenliği ve sosyal haklar konusunda ciddi sorunlarının olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde işçiler için temel ihtiyaçlardan olan barınma ihtiyacı gündeme gelmemiş, çok az sayıda mevcut olan lojmanlar ise yöneticilere verilmektedir. 1940 yılında emek gücünü disiplin altına almak için spor tesisi kurulmuştur. Ancak bu spor tesisi soysa bir hak olmaktan çok işçilerin bedenlerini üretim sürecine uyum sağlaması, yani verimliliği arttırması için inşa edilmiştir. Devletin bu süreçte müdahaleleri bulunmakta, ancak bu müdahalelerin nedeni yalnızca sermaye birikimi için güvenli bir ortam sağlamak ve emek güncünü denetim altına almaktır [60].

1935 yılından 1946 yılına kadar olan süreçte Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası işçileri, sendikalaşma bakımından zayıf kalmıştır. Bu dönemde sendikalaşmanın ortaya çıktığı alanlar, sürekli iş gücünün bulunduğu bölgelerdir, üretim ve yeniden üretim alanın yakın olduğu bölgelerdir. Paşabahçe işçileri, yüksek iş gücü devrine sahip olması, henüz Beykoz'a yerleşmemiş olmaları, geçmişten bu döneme aktarılan bir örgütlenme modelinin olmaması gibi nedenlerden dolayı sendikalaşmamıştır. Aynı zamanda 1946 yılında sosyalist partinin öcülüğünde başlayan sendikalaşma girişimi Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası işçilerine ulaşmamıştır [45].

Beykoz'a 1946 yılında gerçekleşen sendikalaşma hareketinin ulaşmasının nedenlerinden biri, sendika ve partilerin, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 1946 yılının aralık ayında kapatılmasıdır. 1946 yılında kurulan sendikalar kapatıldıktan sonra, 5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun yürürlüğe girer. Ancak 5018 Sayılı Kanun, sendikaların kurulmasına izin verirken işçilerin grev yapma özgürlüğünü elinden alımış ve sendikalara siyaset yasağı uygulamıştır [61].

1947 yılında Beykoz'da, sendikalaşma bakımından ilk adım atılmıştır. Paşabahçe Fabrika işçisi, gecekondulaşma ile birlikte en önemli sorunu olan barınma sorunu çözerken emek gücü devrinin azalmasını da sağlamıştır. İşçi, üretim alanına hazırlanmak için gerekli olan yenidenden üretim alanını kendisi üretmiştir. Aynı zamanda gecekondulaşmaya izin verme dönemim politikası olmuştur. Böylece üretim maliyetini azalmış olur. 1947 yılında yürürlüğe konulan 5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile devlet denetimi altında sendikalaşma başlatılmıştır. Bunun nedeni ise üretim gücünü denetim altında tutmaktır. Sendikanın ilk dönemlerinde işçiler sendikaya üye olmaya çekinirken işveren grup işçilerin sendikaya üye olması konusunda teşvik etmektedir. İstanbul Cam Sanayii İşçileri Sendikasının kurucuları ustabaşlarından oluşmakta ve bu ustabaşılar işçilerden çok işveren gruba daha yakın konumdadır [60].

Şekil 4.11 Beykoz'un 1946 yılı görünümü [57]

Beykoz'un kentleşmesinin en önemli aktörü sanayileşmedir. Beykoz'da kurulan Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, Sümerbank Deri ve Kondura Fabrikası ve Tekel Fabrikası için gerekli emek gücü Türkiye'nin değer yerleşmelerinden, özellikle kırsal yerleşmelerinden göç eden kişilerden karşılanmaktaydı. Özellikle Karadeniz bölgesinde Beykoz'a göç eden köylüler, fabrikalarda işçi sınıfına dönüşmüştür. Sanayinin Beykoz kıyılarında yer seçmesi, ilk konut alanlarının kıyı bölgesinde oluşmasına neden olmuştur.

Beykoz, 1930 yılında Paşabahçe Fabrikası kurulmadan önce ilçe olmuş ve 1935 yılındaki mevcut nüfusu 21.308 kişidir. Beykoz, bu dönmede yirmi köyden oluşmaktadır [62].

1935 yılında fabrikanın kurulması ile birlikte, Beykoz'un kentleşme süreci sanayileşme süreci ile hızlanmaktadır. Beykoz'un 1940 yılındaki nüfusu 41.492 kişi olup nüfus artışı yaşanmıştır. 1955 yılına gelindiğinde nüfus artışının devam etmiş Beykoz'un nüfusu 48.832 kişiye ulaşmıştır [58]. Sanayileşme ile birlikte yerleşimin nüfusu artmıştır. 1950 sonrasında sanayileşme ve konut politikaları doğrultusunda daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir.

4.3 1950-1980 Dönemi; Üretim ve Yeniden Üretim Alanında Sınıf Mücadelesi

1950'li yılların başlarında, Beykoz Paşabahçe Fabrikası'nın üretim süreci ve araçları bakımdan olumsuz bir durum mevcuttur. Fırın gibi üretim araçlarının bir bölümünün ekonomik ömrünü tamamlamış ve bu dönemde fabrika, teknik yatırımlar konusunda oldukça zayıftı durumdaydı. 1951 yılında bir kısım fırın yıkılır ve yenileri inşa edilmeye başlanır. Ancak üretim araçlarının yenilenmesi, üretim miktarlarında bir düşüş ve bir kısım ürünün maliyetinde artış yaşanmasına neden olur. Fabrika, 1952 yılını zararla kapatır. 1953 yılından beri fabrika, üretim miktarını arttırmaya başlar. Bu dönemde yalnızca üretim miktarını arttırmaz, aynı zamanda üretimde verimliği de arttırır [40]. Şişecam Fabrikası, 1950'li yılların ikinci yarısında da üretim miktarını arttırmıştır. Fabrika, bu dönem yeni yatırım alanları yaratmakta ve ihracata yönelik politikalar geliştirmektedir. İzlenilen yeni politikalar, üretim miktarını ve kalitesi arttırma zorunluluğunu getirmiştir. 1960'lı yılların sonlarından ve 1970'li yılların başlarına kadar geçen süreç fabrika için büyüme dönemedir. Büyüme politikası istikrarlı, verimli ve üretim süreçleri ve araçları ile uyumlu bir emek gücü zorunluluğunu beraberinde getirir [40]. 1975 yılında fabrikanın hazırladığı raporda, Türkiye'nin sanayisi sektöründe ihracat miktarının düşmesine rağmen cam ürünleri ihracatında artış yaşandığı belirtilir [40]. 1958 yılında fabrika, ilk ihracatını Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptı [59].

Fabrikanın yurtdışına yaptığı ihracata ilişkin en önemli atılımları, tanıtıma yönelik uygulamalarıdır. 1971 yılında, fabrikada cam tasarım çalışmaları yapılmaya başlanır ve Lizbon Uluslararası El Üretimi Cam Sergisi'nde fabrika ürünlerini sergiler. 1972 yılında fuarlarda tanıtımlar yapılır. Yurtiçinde gerçekleşen 8 adet fuara katılım sağlanır. 1976

yılında ise tanıtıma ilişkin olarak bir adım daha ileriye gidilir ve New York temsilciliği kurulur [59].

1950'li yıllar Türkiye için, ithal ikameci bir sanayileşme anlayışı hâkim olup ülkenin yatırımların önemli bir oranı tüketim ürünlerine yöneliktir. Büyüyen bir iç pazar var ve özel sermayeyi teşvik eden bir sanayileşme süreci bulunmaktadır. Fabrika bu koşullar sayesinde, içinde bulunduğu olumsuz koşulları değiştirebilmiştir. 1953 yılından itibaren üretim miktarı ile kar oranını arttırmıştır [52].

1995'li yıllar, fabrika için en önemli girişim makineleşme sürecidir. Makineleşme süreci, üretim miktarını ve kalitesi, çalıştırılan işçi sayısını etkileyen önemli bir dönemdir. Fabrikanın üretim miktarını ve karlılığı artmıştır. 1959 yılında, İş Bankası'nın yardımı ile üretim kapasitesi ve çeşitliliği daha fazla olan on beş ile 20 milyon adet arasında makineler alınır [52]. Paşabahçe Şişe- Cam Fabrikası, önceleri üretim miktarında bu derece artışı ve kaliteyi sağlamamasının nedeni ise dışarıdan getirilen makinelerin düşük kalite olması ve dönemin teknolojisinin gerisinde kalmasıdır. Bu dönemde ülkeler, Türkiye'nin üretiminde kaliteyi arttıracak teknolojik makineler satmak yerine ürün satmayı seçmişlerdir [63].

Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın 1950 ve 1980 yılları arasında makineleşme sürecine ilişkin yaptıkları uygulamaların bazıları şunlardır:

- 1954 yılı; 5.000 ton/yıl kapasiteli 4 adet IS otomatik üretim makine alımı,
- 1955 yılı; ilk mekanik üretimin başlangıcı,
- 1958 yılı; ilk H28 makinesi kullanımı,
- 1963 yılı; ilk mekanik pres makinesi üretimi,
- 1973 yılı; ilk sertleşmiş pres ürün üretimi,
- 1976 yılı; ilk çift damla pres makinesi ile üretimi [59].

Şekil 4.12 Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın makineleşme süreci [55]

Makineleşme süreci 1980'li yıllarda devam etti. 1982 yılında ilk bilya ve otomatik dekor baskı makinesi kullanıldı ve 1986 yılında ilk kontinü elektrik kristal fırını kullanıldı [56]. Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nda makineleşme süreci gerçekleşirken yeni bir gereksinim ortaya çıkar; daha eğitimli ve vasıflı bir emek gücü. Bu gereksinimi karşılamak için fabrika Teknik Eğitim Okulu'nu açar, bir bölüm öğrenciyi Tophane Sanat Mektebi'nde kendi için okumasını sağlar ve İşgücü Eğitim Programı başlatır. Teknik Eğitim Okulu, 1957 yılında açılır ve bu okulda 12-15 yaşlarında ilkokul mezunu otuz kadar çocuk eğitim görür. Öğrenciler eğitim esnasında teorik ve uygulamalı eğitim alırlar. Fabrika, uygulamalı dersler için bi r sınıf niteliği görmektedir. Fabrika tarafından eğitim süreci içinde belli bir oranda ücret alırlar. İşgücü Eğitim Programı, Çalışma Bakanlığı ile Milletlerarası İşbirliği İdaresi'nin işbirliği ile ilk olarak Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nda başlatılır. Tophane Sanat Mektebi'nde eğitim gören öğrencilerin bir kısmı yurtdışı staj ve eğitimlere gönderilir. Teknik Eğitim Okulu, İşgücü Eğitim Programı ve Tophane Sanat Mektebi ile makineleşme sürecinde gerekli olan vasıflı emek gücü karşılanır. Makineleşme süreci ile birlikte üretim talebinin artması, genişleme sürecinin yaşanması emek gücünde daralmaya gidilmesi yerine emek gücünün niceliksel olarak artması ile sonuçlandır. 1951 yılında 1110 işçi, 1955 yılında 1446 işçi, 1956 yılında 1517 işçi 1957 yılında 1668 işçi, 1958 yılında 1760 işçi çalıştırılmıştır [52].

Beykoz Şişe Cam Fabrikası'nın mevcut çalışma koşulları işçiler için tehlikeli bir ortam oluşturmaktadır. 1950'li yıllarda fabrikada ölümle sonuçlana kazalar yaşanmıştır. 1953 yılında yaşanan patlamada işçilerden biri ölür. 1954 yılında yaşanan patlamada ise iki kişi daha hayatını kaybeder. Fabrika iş güvenliği açısından oldukça kötü durumda ve gereken önlemleri almamaktadır. Sendikanın hazırladığı işçilerin ve iş yerlerinin durumunu gösteren 1958 yılı raporunda, havasızlıktan yangın tehlikesi yaratan ortamlar, makine ve asansörlerin çevrelerinde korumanın yetersizliği, tezgâhların sıkışıklığı gibi sorunlar belirtilmektedir. İşçilerin her zaman kötü olan çalışma koşulları, özellikle yaz aylarında daha kötü ve tehlikeli hale gelmektedir. Yaz aylarında fırınların ısısı işçileri daha da zorlamaktadır. Üretim sürecinin goble bölümünde yer alan işçiler, özellikle yüksek dereceli fırınlardan dolayı zorlanmaktadır. Fırınların yer aldığı alanlarda sıcaklığı düşürme konusunda yeteri önlemlerinin alınması da durumu daha zorlaştırmaktadır [49].

Şekil 4.13 PaşabahçeŞişe-Cam Fabrikası' nın goble işçileri [55]

Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nda ilk kez 1947 yılında, 5018 Sayılı Sendikalar Kanunu kapsamında kuruldu. Kuruluş yılı itibari ile çalışmanın bir önceki bölümünde yer alması gerekirken faaliyetlerinin 1950 sonrasında yoğunlaşmasından dolayı bu bölümde daha ayrıntılı ele alınması doğru olacaktır. Sendikalaşma ve başta 1966 grevi olmak üzere gerçekleşen grevler, Paşabahçe işçileri için bir sınıf bilinci oluşturma çabası ve kendinde sınıf olmadan kendi için sınıf olmayı öğrenme aşamasıdır. 8 Ağustos 1947 tarihinde

sendikanın ismi İstanbul Şişe ve Cam Sanayi İşçileri Sendikası olarak değiştirilir. 13 Eylül 1959 yılında sendikanın adı Türkiye Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası olur ve 30 Aralık 1962 yılında ise Türkiye Şişe Cam ve Seramik Sanayii İşçileri Sendikası adını alır. Ancak 1967 yılında sendika feshedilir ve Türkiye Şişe Cam ve Kristal Sanayii İşçileri Sendikası'na (Kristal-İş) katılım sağlar [55].

20 Haziran 1947 tarihinde 17 kurucu ile açılan sendikaya Paşabahçe Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası adı verilir. Başlangıçta sendikanın üye sayısı 300'dür. Bu dönemde sendikaların kurulmasının nedeni ise, emek gücünü denetim altına sokmak, kontrol etmektir. Sendika, fabrika sınırları içerisinde yer almaktadır. Ancak bu sendikanın özelliği, emek gücünden çok işverene yakın olmasıdır. Dönemin hükümeti olan CHP, pek çok derneği sendikaya dönüştürür ve sendika kurucuları veya üyeleri çoğunlukla CHP destekleyicisidir. Sendika kurucuları, partinin çizgisi kapsamında sendikaları örgütleme, kontrol etme ve parti çıkarları doğrultusunda hareket etme çapasındalar. Benzer eğilimler, 1950 sonrasında iktidar partisi olan Demokrat Parti (DP) için geçerli olacaktır. Bu durum işçilerin, başta işçilerin çıkarları ve haklarını destekleyen bir görünüm veren DP'yi desteklemesini kolaylaştırmış ve kısa süre içinde sendikada yer alan CHP kadroları yerine DP kadrolarının geçmesine neden olmuş ve 1950 yılı seçimlerinde sendikanın ilk yönetim kurulu başkanı olan Ahmet Topçu, DP milletvekili olması, partinin mevcut durumunu destekler. Sendikanın 1950'li yıllarda gerçekleştirdiği faaliyetler ise, başlangıçta kantin açmak, 15 vadeli kömür, soğan sağlamak, 16 işverenle birlikte kuzu bayramı düzenlemek, hasta olan işçilere sigorta tarafından ödenmeyen ilk üç günlük ücretin verilmesi gibi sosyal faaliyetlerdir. 1960'lı yıllara kadar sendikanın bu sosyal faaliyetleri devam etmiş ve henüz güçlü bir örgütlenme modeli olmaktan henüz uzaktır [55].

Ahmet Topçu'nun 1950 yılında milletvekilli olması Türkiye'de işçiler için yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Emek gücünün içerisinden gelen bir milletvekili ile sendika gelişimini de etkilemektedir. Ülkenin genelinde sendikalaşma sürecinde yaşanan dönüşümler Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası için de geçerlidir [60].

Sendikalaşma süreci, Ahmet Topçu'nun ilk işçi milletvekili olması, bunu yanı sıra semte hemşerilik bağları üzerine kurulu dayanışmanın olması sınıfın fabrikada ve Beykoz'da

toplumsal bir güç olmasını sağlamıştır. 1950 ile 1980 yılları arasında iki grev gerçekleşmiştir. Birinci grev 1966 yılında gerçekleşirken ikinci grev 1971 yılında gerçekleşmiştir.

Çizelge 4.1 1966 grevi ile 1971 grevine ilişkin temel bilgiler [61]

1966 Grevi	Başlama tarihi: 31 Ocak 1966 Bitiş tarihi: 26 Nisan 1966 Grev süresi: 85 gün
	Nedeni: Cam işçilerin ilk toplu iş sözleşmesinin işçinin yararına yönelik yeni herhangi bir maddenin yer almaması, işveren 2400 işçiden yalnızca 500 işçiye tatmin edici ücret vermesi
	Sonuç: Hükümetin, grev erteleme kararı alması
1971 Grevi	Başlama tarihi: 25 Ekim 1971 Bitiş tarihi: 21 Aralık 1971 Grev süresi: 58 gün
	Nedeni: Toplu iş sözleşmesine yönelik görüşmelerin uyuşmazlık ile sonuçlanması Uyuşmazlık nedeni olan konular: , kıdem ve ihbar tazminatları, sosyal yardımlar, prim uygulamaları ve ücret zammı
	Sonuç: Protokol imzalanarak sonuçlanır

1966 yılında olan grev, Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın işçilerinin ilk sınıf mücadelesidir. 1966 yılı grevi, cam işçisinin sınıfın gücünü gösterir. Bu grevi yalnızca Beykoz işçileri için değil ülkenin diğer işçileri için de merkezi bir rol oynadığını belirtmek gerekir. 1966 yılı grevi, Türkiye işçilerinin dayanışmasını ve gücünü gösteren simgesel bir grev ve sınıf mücadelesidir. 1966 yılı grevi ile Beykoz işçileri, hem üretim alanın da hem

de yeniden üretim alanında kendi için sınıf olmayı, haklarını kazanmak için mücadele etmeyi ve işveren karşısında daha güçlü olduğunu göstermektedir [64].

Şekil 4.14 Cam işçilerinin 1966 grevi [64]

Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam işçilerinin, kendinde sınıf olmadan kendi için sınıf olması özellikle, 1960 yılından sonra gerçekleşmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1966 yılında gerçekleşen grev ülkenin emek tarihi için önemli bir role sahiptir. Kristal-İş, 16 Ocak 1966 yılında 31 Ocak'ta greve gitme kararı alır ve işverene belirtir. 31 Ocak 1966 günü geldiğinde ise neredeyse işçilerin tümü greve katılmıştır. Grev süreci içinde yaşanan olaylar, sert bir ortam olduğunu gösterir. Türk iş, sendikalar, aydınlar, siyasi partiler, öğrenci dernekleri ve en önemli Beykoz halkının desteği güçlü bir dayanışma yaratmıştır. Semt halkın desteği mücadelenin üretim alanında sınırlı kalması yerine yeniden üretim alanına taşımasını sağlamıştır. 1966 grevi, Beykoz sınırlarının dışına taşınmış; Paşabahçe'den vapurlara binen grevci işçiler ve ailelerin, Şişecam'ın Karaköy'de yer alan merkezini ve Taksim'i izleyen güzergâhta yaptıkları yürüyüş, Petrol-İş'in organize ettiği grevcilerle erzak dayanışması konvoyunun şehir turu gibi eylemler grevin sınırlarını genişletmiştir. 47. gününde 1966 grevi, grevin önemli destekçilerinden olan Türk-İş yönetimi, işverenle protokol imzalayarak bitirmek ister. Ancak imzalanmak istenilen protokol sendika ve işçiler tarafından reddedilmekte ve bu nedenden dolayı, işçiler protokolü açıklamak için gelen Türk-İş yöneticileri saldırır ve greve devam ederler. Diğer sendikaların tavrı da işçiler ile aynı olmuş ve Türk-İş'siz bir komite kurulmuştur. Ancak

1966 grevi, sonrasında gerçekleşen grevler gibi hükümet tarafından ertelenir. Şişe-cam işçileri grevi birkaç gün daha sürdürmüş ve grev zorla bitirilmiştir [40].

1966 yılı grevinin nedeni ise; Türkiye Cam Sanayi İşverenleri Sendikası ile Cam-İş arasında imzalan toplu iş sözleşmesidir. Ayrıca bu sözleşme cam işçilerin ilk sözleşmesidir. Kristal-İş sendikası, Cam-İş sendikasının imzaladığı sözleşmenin emek gücüne yarar sağlamadığı düşünmekte ve bu sözleşmeyi kabulenmemektedir. Kristal-iş işçilerin yararını gözten yeni bir sözleşmenin imzalanmasını talep etmektedir. Ayrıca bu dönemde iki sendika bulunmaktadır. Bu durum yalnızca 1966 grevine yol açmamış, aynı zamanda sendikal gerilimi de beraberinde getirmiştir. Cam-İş sendikası tarafından imzalan sözleşme, toplu iş sözleşmesi ve dahili talimatnameden oluşmaktadır. bu sözleşme, büyük oranda dahili talimatnameden oluşmaktadır. Dahili talimatname 27 maddeden oluşurken toplu iş sözleşmesinde neredeyse hiçbir yeni bir hak yer alammaktadır. Toplu iş sözleşmesinin temel düzenlemelerin maddelerin bazıları şunlardır: işçilerin işinin değiştirlmesi, işinde değişiklik yapılması ve terfileri, ücretlere yapılacak zamlar, grev ve lokavt. Toplu sözleşmede, bu maddeler dışında işçilerin haklarını koruyan herhangi bir madde yer almamıştır. Dahili talimatnamede ise işçinin çalışma süresi, fazla mesai ve çalışma düzeni gibi pek çok madde yer almaktadır [61].

Kristal-İş sendikası, 12 Ekim1964 gününde düzenlediği kongrede 22 Ekim 1964 yılında greve başlama kararı almasına rağmen Türk-İş ile TİSK arasında imzalan protokolden dolayı grev yapılmadı. Kristal-İş sendikası, imzalanan bu sözleşmenin yenilenmesi için yasada araştırmalara başlar. Yasa da, iş yerinde bir sözleşme var iken yeniden sözleşme yapılacamayacağına dair bir hüküm bulunmamıştır. Bu durum 1 Ekim 1965 gününde Yargıtay tarafından onaylanır. Sendika, prosedür gereği işvereni toplu sözleşme için çağrı yapar, ancak işveren çağrıya olumsuz cevap verir. Kristal-İş sendikasının 16 Ocak 1966 gününde yaptığı toplantıda grev kararı alır ve 31 Ocak 1966 günü sabah saat: 05.00'de grev başlar. Cam-İş sendikası bu grevde işverenin yanında olması işçi üye sayısının azalmasına neden olur. Grev başladığında fabrikada çalışan işçi sayısı 2500 kişidir ve işçilerin 1900'ü Kristal-İş üyesidir [61].

Şekil 4.15 Cam işçileri Taksim Anıtı'nda [65]

İşverenin, grevin kanunsuz olduğu ve zamanla zayıflacağı düşünşecisi bulunmaktadır. Bu nedenden dolayı işveren, mahkemeye başvurur. Grevin örgütleyici olan Kristal-İş yönetici olmak ğzere 11 kişinin tutuklanmasını ve grev sürecinde meydana gelen maddi zararının karşılanmasını talep etmiştir. Ancak mahkeme, grevin on sekizinci gününde grevin kanunsuz olmadığı kararını alır. Grevin meşrutiyet kazanması, çok aktörlü ve güçlü bir dayanışma sergilemesi ve grevin Beykoz sınırları dışına çıkmasıdır. 1966 grevi, önce yeniden üretim alanına taşınmış sonrasında ise Boğaz'ın diğer yakasına taşınmıştır. Grevin 27. gününde Karaköy, Tophane, Fındıklı, Kabataş, Dolmabahçe ve Gümüşsuyu'da yürüyüşe başlayarak Taksime Anıtı'na çelen koyarlar. Grevin 80. gününde ise İstanbul'un kalabalık bölümlerinde sorunları ve grevin nedenleri anlatan bir bildirİ dağıtırlar. Greve destek verenler ise, Beykoz esnafı, dolmuş şoförleri, Türk-İş ve diğersendikalar, öğrencilerin, siyasi figürlerdir, diğer fabrikaların işçileri ve benzeri. Esnaf, cam işçilerininden alacaklarını erteler; Beykoz ile Üsküdar arasında hareket eden dolmuş şoförleri bir günün gelirini cam işçilerine destek amacı ile verir; Sendikalardan maddi destek gelir; gençler grev yerinde konserler, tiyatro ve folklor gösterileri düzenler. 1966 grevi, memleket sağlığını bozucu nitelikte olduğu belirtilip 19 Nisan 1966 günü grev erteleme kararı alınır. Ancak işçiler greve 26 Nisan 1966 gününe kadar sürdürür [61].

Bu dönemde gerçekleşen bir diğer sınıf mücadelesi, 1971 grevidir. 1971 grevi, Paşabahçe Fabrikası işçilerinin ikinci grevi olup 25 Ekim 1971 yılında başlamıştır. Grevin nedeni ise, toplu iş sözleşmesi yönelik görüşmelerin uyuşmazlıkla sonuçlanması ve 275 sayılı Kanun gereğince iletilen Uzlaştırma Kurulundan da bir sonuç almalalarıdır. Ayrıca, 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı ile İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün çabalarıda olumlu bir sonuç getirememiştir. Toplu iş sözleşmesinde uyuzmazlığa neden olan konular ise, kıdem ve ihbar tazminatları, sosyal yardımlar, prim uygulamaları ve ücret zammıdır. Bu grev 7 işyerinde toplam 3000 işçinin katılımı sağlanmıştır. Grev, ilk olarak Paşabahçe Fabrikası'nda gerçekleşir [66].

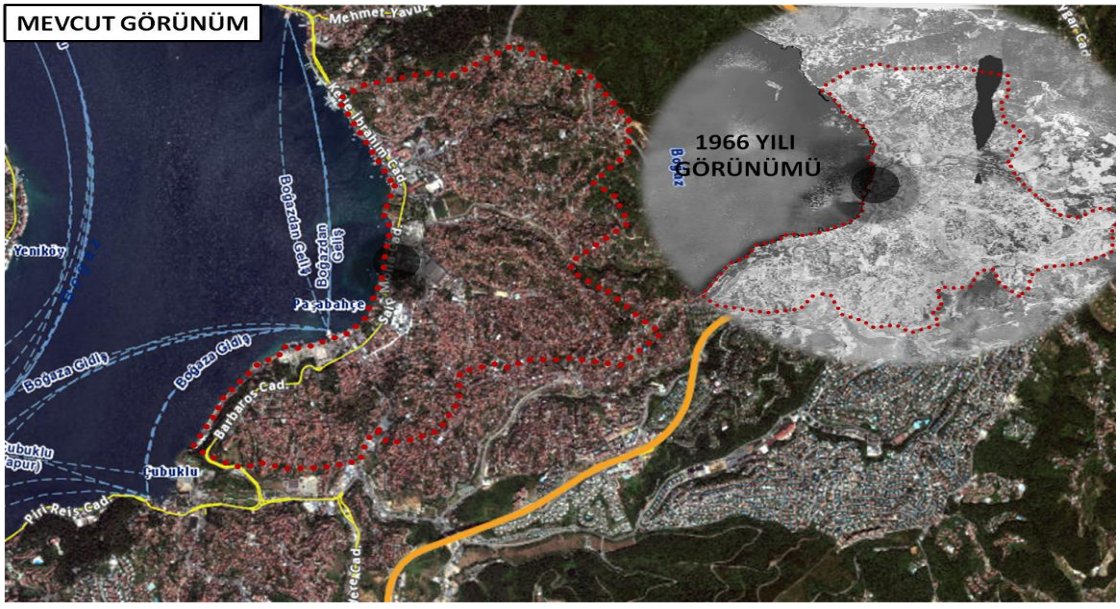

Şekil 4.16 1971 yılı grevi [65]

İşveren, 1971 grevini kırmaya yönelik pek çok uygulamada bulunmuştur. İşçilerin aileleri sigortalı hastanelerde tedavi görmek için gerekli olan vizite kâğıdını vermez; işçilerin grevden önce çalıştığı gün kadarki maaşları maaş günü gelmesine rağmen vermez; fabrika yöneticileri işçilere gözdağı vererek tehdit etmektedir. Bu uygulamaların tamamı, işçilere baskı uygulayarak grevi çözmeye çalışmaktadır. Anlaşmazlık devam ederken grevin daha da büyümüş ve 10 Kasım 1971 günü Hür Cam İş sendikası, Çayırova Cam Fabrikası'nda grev başlar. Ayrıca Topkapı Şişe Fabrikası ve Topkapı Teknik Cam Fabrikası'da greve katılır. Bu üç cam fabrikasında toplam 2400 işçi çalışmaktadır. Grev devam ederken ortam giderek daha fazla gerginleşmekte ve işveren Sıkıyönetim veya

hükümet tarafından müdahale etme beklensi ile daha katı ve uzlaşmaz bir tavır sergiler [67].

Beykoz'da gergin bir hava bulunurken grev sözcüsü olan Kadir Peker'in fabrikadan mal çıkartan kamyonun ölümüne neden olması, grev ortamını daha da gerginleştirmiştir. Bu dönemde Sıkıyönetim, işçilerin grevi sonlandırması için sık sık sendikalara ve işçilere baskı uygulamaktadır. 1971 grevi, grev sözcüsü olan Kadir Peker'in ölümünden on gün sonra, 21 Aralık 1971 günü sona erer. Grev, protokol imzalanarak sonlandırılır. Beykoz'da sınıf oluşum sürecini ve sınıf mücadelelerini anlamak için işçinin kentsel mekân ile olan ilişkisini incelemek gerekir. Beykoz'un nasıl bir işçi semtine dönüştüğünü ve bu durumun sınıf mücadelesini nasıl etkilediğini incelemek gerekir. 1950'li yıllarda Beykoz'a kitlesel göçler yaşanmış ve semtte önemli kentsel problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dönemin muhtarı, Beykoz'un yaklaşık 12 bin nüfusa yerleşim alanı olduğunu ve bu kalabalık nüfus için mevcut donatı alanları yetersiz kaldığını belirtir. İlkokul yetersiz kaldığı için fabrikanın müdür ve hademe odaları bile derslik haline getirilmiştir. Okul dışında semtte, içme suyu yetersizliği, sokakların çok dar olması, hastanenin olmaması gibi sorunlar bulunmaktadır. Hastane eksikliğinin olması işçiler ve Beykoz'da yaşayan diğer insanlar için en önemli sorunlardan biridir. İşçiler önemli bir çaba sarf etse de 1962 yılında semt hizmetine açılmıştır [52].

Şekil 4.17 Beykoz'un 1966 yılı görünümü [57]

Beykoz'da 1950'li yıllarda yaşanan kitlesel göçlerin yarattığı en önemli sorun ise barınma sorunudur. 1950'li yılarda İstanbul gibi kentlere göç eden insanlar konut sorununu gecekondular inşa ederek çözmüştür. Devlet konut sorunun çözüme kendi çözümü üretememiş, göçlerin hızına yetememiştir. Bu nedenden dolayı devlet, gecekondu oluşumlarına izin vermiştir. Gecekondulaşma, Beykoz içinde geçerli oldu ve fabrikanın arkasında yer alan tepelere doğru işçi aileleri kendi konutlarını, yani gecekondularını inşa etmiştir [52].

1950'li yıllarda sanayileşme ve kentleşme hızı birlikte hareket etmektedir. Bu doğrultuda kentlere baktığımızda ciddi nüfus artışları yaşanmaktadır. 1950'lilerde yaşanan kitlesel göçler Beykoz'un nüfusunun ciddi bir oranda artması anlamanı geldi. 1950 ile 1960 yıllarında özellikle Karadenizli insanlar göç ederken 1960 yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan da göç yaşanmıştır. Beykoz'a bu dönemde göç edenler işçi sınıf iken son dönemlerde üst gelir grubu da Beykoz'u tercih etmeye başlamıştır. Beykoz'un 1955 yılından 1980 yılına kadar geçen nüfusun değişimi şöyledir;

- 1955 yılı nüfusu; 48.832 kişi,
- 1960 yılı nüfusu; 58.317 kişi,
- 1965 yılı nüfusu; 67.758 kişi,
- 1975 yılı nüfusu; 92.767 kişi,
- 1980 yılı nüfusu; 94.101 kişi [68].

1950 ile 1980 yılları arasında Beykoz'da sınıf oluşum süreci, sınıf bilinci oluşmada önemli bir dönemdir. İlk sendika 1947 yılında ilk sendika kurulmuş, sendikanın ilk yıllardaki faaliyetleri yalnızca toplumsal içeriklidir. Ciddi mücadelelerin verildiği 1960'lı yıllar ile birlikte sınıf Beykoz'da üretim ve yeniden üretim alanında önemli bir güç olmuştur. 1960'lı yıllarda cam işçisi kendinde sınıf olmadan kendi için sınıf olmayı öğrenmiş, kendi haklarını için büyük mücadeleler vermeye başlamıştır. Bu büyük sınıf mücadelesi üretim alanından çıkmış Beykoz'daki yeniden üretim alanına, hatta kent ölçeğine taşınmıştır. 1950'li yıllarda Beykoz'un nüfusu artmış ve işçi semtine dönüşmüştür. Bu dönemde, işçilerin en önemli sorunu barınma olmuş ve gecekondular inşa edilmiştir. Beykoz'un kentsel mekân deseninde gecekondular inşa edilmiştir.

4.4 1980 Sonrası Dönem; Şişe-Cam İşçi Sınıfının Çözülme Süreci

1980 sonrası dönem darbeyle başlamış ve bu dönemdeki tüm işçi eylemleri zorla sonlandırılmıştır. Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası ve çevre yerleşimi için 1980 sonrası dönem radikal değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. 1950-1980 yılları sınıf mücadelesinin ulaştığı nokta, üretim ve yeniden üretim alanında işçi sınıfının kendi için sınıf olmayı öğrendiği, işçi sınıfın sınıf bilincini kazandığı ve semtin bir işçi semtine dönüştüğü süreci tanımlar. Ancak 1980 sonrası dönemde işveren ve siyasiler, işçi bilincini zayıflatmak ve sendikanın toplumsal ve siyasi yaşamdaki konumu zayıflatmak üzere politikalar geliştirdiği bir dönemdir.

1980 sonrası dönemde Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası ve işçileri için temelde iki dönemden bahsedilmelidir. 1980 ile 1990 yılları arasında ürüm mikatarında büyüme devam etmiş işçi sayısında artışlar yaşanmıştır. 1980 yılında üretim sürecinde yer alan işçi saysısı 2600 kişi iken 1989 yılında işçi sayısı ise 3046 kişidir [67]. 1990 yılı sonrasında fabrika küçülme sürecine girer ve küçülme süreci aşama aşama gerçekleşir. Sonuç olarak fabrika yöneticileri, 2002 yılının Temmuz ayında üretimi durdurur. Fabrika kapandığında toplam 873 işçi bulunmaktadır [69].

Çalışmanın bu bölümü 1980 Sonrası Dönem; Şişe-Cam İşçi Sınıfın Çözülme süreci olarak tanımlansa da, bu bölümde 1990'lı yılların başlarına kadar üretimde genişleme sürecini ve mekânsal ile toplumsal sonuçlarını ele alırken 1990 sonrası dönemden 2002 yılına kadar olan dönemde üretim miktarında düşüş sürecini ve mekânsal ile toplumsal sonuçlarını ele alacaktır. Ayrıca 2002 yılından günümüze kadar olan süreçte ise fabrikanın kapanması ile Beykoz'da gerçekleşen toplumsal ve mekânsal dönüşümleri ele alacaktır.

1980 yılında ilk anlatılması gereken ise darbe sonlandırılmış olan 1980 yılı grevidir. Kristal-İş ile Hürcam-iş sendikları işçilerin taleplerine ilişkin olarak 25 Ocak 1980 gününden itibaren toplantılara başlar. Toplu iş sözleşmesinde, işçi ücretinin yanı sıra farklı taleplerde bulunurlar. Bunlar; kıdem tazminarı günsayısının yasada belirtililenin üzerinde arttırılması, hak grevinin sözleşme içerisinde yer alması, çalışma sürülerinin düşürülmesi, işsizlik tazminatı, izin, disiplin, iş sağlığı ve iş güvenliği kurullarının demokratikleştilmesi ve benzeri. İşveren işçi hakları ile ilgisinin olmadığı iddia etmekte

ve uzlaşmak istemez. 28 Mayıs 1980 gününde, Paşabahçe fabrikası 2600 işçi ile greve katılır. 1980 yılı grevi sürecinde de sert bir ortam mevcut olup, ilk günden itibaren fabrikanın önünde asker ve polisler bulunmaktadır. Grevin ilk günlerinde işveren işçileri karalama çalışmalarında bulunmakta ve grevin ideolojik olduğunu belirtmektedir. Sendika ise işverene karşı verdikleri cevapta işverenin iddiasını reddeder ve iş güvenliği gibi emek güçlerinin gerektirdiği hakları kazanmak için greve gittiklerini söyler. İşveren tarafından parasal olmayan taleplerin tamamı ideolojik olarak tanımlanarak sendikal mücadele zayıflatılmak istenmektedir. Ancak ağustos ayı boyunca gerçekleşen görüşmeler sonuçlanmaz. 1980 grevi, 12 Eylül 1980 darbesi ile 107. Gününde sona ermek zorunda kalmıştır. Darbeden kısa süre önce antlaşma noktasına gelinse de işveren öncesinde darbenin olacağını öğrenmiş ve anlaşmaktan vazgeçmiştir. 1980 yılında cam işçilerinin grevi, ülkedeki diğer grevler gibi zorla sonlanmıştır [40].

1980'li yıllarda şirket, cam sektöründe dünya çapında güçlü bir rekabet ortamında yer almaya başlar. Bu dönemde fabrika, makineleşme ile otomatik üretime geçmiştir. 1990 yılı sonrasında, üretim maliyetini düşürmeye yönelik politikalar uygulamaya başlamıştır. Üretim sürecinin el imalatı bölümünün maliyetinin düşürülmesi gündeme gelir. El imalatı bölümünün düşürülmesi için ileri teknoloji ürünleri kullanılır. 1990 yılında hazırlanan şirket raporunda üretim maliyetlerini düşürmeye yönelik projelerin hazırlandığı açıklanılır [40]. Maliyeti düşürmeye yönelik bir diğer girişim ise üretim sürecini parçalayarak diğer illere aktarılması olmuştur. Aynı zamanda bu durum, işçilerinin ve sınıf mücadelesinin de parçalanıp dağılması anlamına gelir. Kırklareli fabrikası 1984 yılında, Mersin fabrikası 1996 yılında ve Eskişehir fabrikası 1999 yılında açılmıştır. Bu fabrikalar ileri teknoloji ürünleri ile çalışmaktadır. Paşabahçe fabrikasının üretim sürecinin giderek bu fabrikalara aktarıldığı görülür ve cam üretiminde Paşabahçe fabrikasının konumu giderek küçülür. Bu dönemde sendikanın, Paşabahçe fabrikasında üretimin devam edebilmesi için işçi ücretleri gibi konularda bir takım tavizler verdiği görülür [40].

1980 sonrasında şirketin diğer fabrikalarda yaptığı uygulamalara bakıldığında;

- 1980 yılı; Sinop Cam Sanayi A.Ş. kurulur ve 1981 yılında fabrika el üretimi ile soda ve kristal cam üretimi yapmaya başladığı,

- 1984 yılı; Kırklareli fabrikası ileri teknolojiler ile otomatik üretime başladığı,
- 1993 yılı; Paşabahçe fabrikasında el imalatı bölümü kapatıldığı,
- 1995 yılında Denizli fabrikasının el üretimine başladığı,
- 1996 yılı; Mersin fabrikası ileri teknolojiler ile otomatik üretime başladığı görülür [55].

Üretim sürecini dağıtarak diğere illerde yer alan fabrikalara dağıtması beraberinde fabrikanın üretim sürecindeki konumunu küçültmüştür. Küçülen fabrikada bir süre sonra toplu sözleşmeler ile işten çıkarılmalar gerçekleşmiştir. Ancak bu durum sendikanın öncülüğünde önemli grevlere sahne olmuştur. 1991 yılında imzalan toplu sözleşme ile ilk önce Sinop fabrikasından toplu işten çıkarmalar başlamış, 25 Temmuz 1991 günü Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nda 584 işçi toplu olarak işten çıkarılmıştır. Bu durum, Türkiye emek tarihinde önemli bir simge haline dönüşen ve 1966 yılında gerçekleşen grev gibi yeni bir grevin başlamasına neden oldu [40].

Bu dönemde, ülke genelinde tüm iş alanlarında işten kıramlar bulunmaktadır. İşten çıkarmalar, cam sektöründe yapılmak istendi. Bu dönemde Cam Holding' e bağlı fabrikalarda işten çıkarmalar 1500 işçiye ulaşmıştır. Ancak cam işçileri haklarını elde etme konusunda duyarlı olup, işten çıkarmalara karşı senkası tarafından güçlü ve kolay bir şekilde cam işlerini örgütlemiştir. Fabrikanın 2500 işçisi, 584 işçinin işten çıkarılmasına karşı 25 Temmuz 1991 yılında greve başlamıştır. Şarteller indirilerek üretim durdurulmuştur. Üretimde sermayedar gruba karşı, emekçi üretim gücünü kullanmış ve kendileri olmadığı sürece üretim devan edemeyceğini göstermiştir [70]. 1991 grevinin başlangında önemli bir aktör olan Soğuksu Mahallesi muhtarı, grevin başlangıcını şu şekilde anlatmıştır:

"İşten çıkarmalar yapılacaktıve arkadaşlarımızdan birinin evine bir mektup ulaştı. Bu ilk mektup idi. Sendika başkanımız bu mektubu aldı ve işverene gitti. Kaç kişi var diye sordu. Bu sayının bir anlamı yok bir kişi bile olsa biz buna karşıyız dedi. İşçiler ile konuştu ve fabrikanın şartallerini kapatıyoruz dedi. Sendika başkanının peşinden içeriye girdik. Bu sırada makinede üretim devam ediyor. Şarteli kapatınca makinedeki üretim durdu. Makinede yer alan mallar, yere düşmeye başladı ve mallar kırılmaya başladı. Bu kırılmalar, fabrika için büyük bir maliyet demekti. Harekete geçtik ve kadınlarımız, aileleelerimizi aradık. Fabrikayı işgal etmeye başladık…"

Şekil 4.18 Cam işçilerinin 1991 Grevi [71]

1991 yılında yapılan toplu sözleşmelerin sayısı kısa bir zamanda 2500 işçi sayısına ulaşmıştır. İşten çıkarılmalar otuz dokuz gün süren işçiler için başarılı bir greve neden olmuştur. Paşabahçe şirketi işten çıkarmalarının nedeni olarak emek gücünün maliyetinin yüksek olması, mevcut teknoloji ile üretimin el imalatı ve kristal bölümünde çalışılamaması şeklinde açıklamıştır. İşten çıkarılmaların duyulması ile birlikte işçiler, fabrikada üretimi durdurmuş ve güçlü bir dayanışmayı beraberinde getiren grev başlamıştır. 1991 grevi, tıpkı 1966 grevi gibi yalnızca üretim alanı ile sınırlı kalmaz, yeniden üretim alanında (Beykoz yerleşim alanı) da gerçekleşir. Yirmi bir gün süren grevde işçiler sürekli bir şekilde fabrikanın bahçesinde kalırlar. Çevrede yer alan işyerleri ve semt halkı bu grevin en önemli destekçileri olarak sürekli bir şekilde fabrika işçilerine destek olmak için gelirler. 1991 grevi, toplumsal bir olay haline gelir. Greve, diğer işçi sendikalarından da destek gelir. İşçilerin akrabaları ve diğer semt halkı grevin yirminci gününde vapurlara binerek önce Beşiktaş'a oradan da Balmumcu'da yer alan Şişecam merkezine geçmiştir [71].

Beykoz esnafının greve desteği, kepenlerin kapatılması şeklinde gerçekleşir. İşçilerin kazancını, kendi kazançları ile ilişkilendirirler. Ayrıca bu durum alanda yapılan mülakatlarda da tespit edildi. Fabrikanın işçileri, mahalle için bir gelir kaynağı olarak görülmektedir. Fabrika açık durumdayken çok fazla esnafın, alım gücü yüksek olan işçiler sayesinde var olabildiği sonucuna varıldı:

"Fabrika kapandıktan sonra burası ölü gibi sessizleşti. Esnafların gelir kaynakları elinden alındı. Çünkü işçiler buralardan gitmiş oldu. Eskiden işçiler üç vardiyalı olarak çalışırdı. İşe gelişlerde ve iş çıkışlarında mahalle işçiler ile dolup taşırdı. Esnafların iş yerlerinde de aynı kalabalık vardı."

Beykoz'un tekel işçileri, kalabalık bir yürüş ile cam işçilerine destek verir. Beykoz Belediyesi çalışanları ile Deri Kundura işçiler, cam işçilerini destek amaçlı ziyaret ederler. Tüm sendikalar, partiler, milletvekileri, demogratik kuruluşları ve daha pek çoğu cam içileri destek verir. Bu durum, işverenin giderek yalnızlaştığı ve emekçilerin karşısında gücünün zayıfladığının göstergesidir. Ayrıca, 1991 grevi yalnızca kent ölçeğine taşınmamıştır. Grev, sekizinci günününda, 1 Ağustos 1991 gününde uluslar arası bir boyuta taşınır. İsveç televizyon kanlarından bir grup, cam işçileri ile röportaja gelir ve Belçika Emek Partisi'nin yöneticileri, cam işçilerini ziyarete gelir [70].

İşveren 1991 grevini, sürekli bir şekilde kanunsuz olarak tanımlamakta ve polis zoru ile grevin sonlandırılması için mahkemeye başvurur. Aynı zamanda sendika, işçilerin örgütlüyücüsü olarak suçlanılmaktadır. Ancak grevin güçlü bir dayanışma göstermesi meşrutiyet kazanmasını sağlamıştır. Mahkeme, işverenin suçlamalarını kabul etmez ve herhangi bir polis müdahalesi olmaz [71].

1991 grevinin güçlü bir dayanışma örneği olmasının nedenleri; semtin esnaflarının kepenk kapatması, işçilere gıda desteğinin yapılması, siyasi partilerin yerel örgütlerinin desteği ve en önemlisi de semtin sakinlerinin her gün gerçekleştirdikleri yürüyüşlerdir. Bu durum cam işçilerinin sınıf mücadelesinin, hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında gerçekleştiğini gösterir. Dayanışmanın toplumsal bir güç göstergesi olması ve giderek daha da güçlenmesi sendikanın teklifinin 21. günde işveren tarafından kabul görmesini sağlamıştır. Grev, 14 Ağustos 1991 günü işçilerin zaferi ile sonuçlanır [71].

1990'lı yılların başlarından itibaren fabrika küçülmeye başlar. İş tanımı sayısını ve işçi sayısını kademeli birşeklde düşürür.1991 grevinden sonra, 1993 ile 2002 yılları arasında üretim sürecinde iş tanımı sayısında ciddi düşüşler yaşanmıştır; iş tanımı sayısı 423 iken 190'a düşürülür. Bu durum işçilerin görev kapsamını arttırırken istihdam da ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden olur. 1993 yılında tüm işyerlerinde çalışan sayısı 9.206 işçi

bulunurken, açılan üç fabrikaya rağmen işçi sayısında ciddi bir düşüş (yüzde otuz yedilik bir düşüş) yaşanmış ve işçi sayısı 5.775'e düşmüştür [40].

Çizelge 4.2 1980 grevi ile 1991 grevine ilişkin temel bilgiler [70]

1980 Grevi	Başlama tarihi: 28 Mayıs 1980 Bitiş tarihi: 12 Eylül 1980 Grev süresi: 107 gün
	Nedeni: Toplu iş sözleşmesinde işçilerin (kıdem tazminatı gün sayısının yasada belirtilenin üzerinde arttırılması, hak grevinin sözleşme içerisinde yer alması, çalışma sürülerinin düşürülmesi, işsizlik tazminatı, izin, disiplin, iş sağlığı ve iş güvenliği kurullarının demokratikleştirilmesi ve benzeri) taleplerinin işveren tarafından kabul edilmemesi
	Sonuç: 12 Eylül 1980 gününde gerçekleşen darbe ile zorla sonlandırılır.
1991 Grevi	Başlama tarihi: 25 Temmuz 1991 Bitiş tarihi: 14 Ağustos 1991 Grev süresi: 21 gün
	Nedeni: Cam işçilerinin toplu iş sözleşmesi ile işten çıkarılması, Paşabahçe Fabrikası'nda toplam 584 cam işçisi işten çıkarılmak istenir
	Sonuç: işçiler, işveren ile arasında gerçekleşen sınıf mücadelesini kazanır. 584 işçi, işe yeniden alınır.

Kristal-İş sendikasının genel başkanı Mustafa Bağçeci'nin 22 Temmuz 2002 gününde yayımlan Star Gazetesi'ndeki röportajında küçülme sürecine, sendika tarafından da izin verildiği anlaşılmaktadır. Küçülme süreci yavaş yavaş gerçekleşir ve sendikanın bu sürece onay vermesinin nedeni ise üretimin tamamen durmasını önlemektir. Gazetede fabrika

yöneticilerin 1989 yılından itibaren verimli çalışmaları için fabrikanın küçülmesi gerektiği, ancak kapanmayacağını belirtir. Sendika ise, fabrikada üretimin sürdürülebilmesi için emekli olan veya erken emekli olan işçilerin yerine yeni işçilerin alınmasına izin verir. Sendika başkanı 1989 yılındaki işçi sayısının 3046 olduğunu ve bugün 873 işçinin olduğunu belirtir ve yöneticilerden, fabrikanın kapanmayacağına dair söz aldıklarını ve gönüllü emeklilikle işten çıkarılmalara izin verdiğini belirtir [72].

Sendika ile işveren karşılıklıanlaşır ve işçilerin gönüllü olarak emekli olması için yeni düzenlemeler yapar. Yapılan düzenlemeler, kıdem tazminatına ek teşvik, SSK primlerin işveren tarafından ödenmesi, diğer iş yerlerine nakil yapılması ve benzeri düzenlemeleri kapsar. Bu şekilde emeklilik dönemi gelmeden yüzlerce Kristal-İş sendikasına üye olan işçi ayrılır. Bu dönemdeki işçi sayıları aşağıdaki gibi olup sendikanın iddasını kanıtlar durumdadır. 1989 yılında 3046 işçi, 1991 yılında 2685 işçi, 1993 yılında 2173 işçi, 1997 yılında 1387 işçi, 2000 yılında 1023 işçi ve 2002 yılında 873 işçi, fabrikada çalışmaktadır [72].

Bu dönemde PaşabahçeFabrikası'nın el üretimi bölümü 1990'lı yıllarda Denizli'de yer alan fabrikaya tasfiye edilir [72]. Ayrıca fabrikanın el imaltı bölümünü oluşturan dekor bölümü, 1980'li yılların sonlarına doğru yeniden üretim alanına taşınmış ve evlerin alt katı dekor atölyeleri şeklinde kullanılmıştır. Evlerin alt katları, üretim alanına dönüşür. Ancak bu dönemde el imalatının taşınması ile dekor atölyeleri kapanır ve bir bölümü yeni açılan fabrikalara taşınır. Literatürde dekor atölyelerine ilişkin sayısal verilere ulaşılmasada yapılan mülakatlarda dekor atölyelerin oluşumu ve kapanmasına ilişkin bilgiler edinilmiştir:

"1980'li yıllara kadar el imalatı, otomatik üretim yoğun olmadığı için kendini koruyabildir. Otomatik üretim başladığında el imalatı daha çok kristale yönlendirildi. Otomatik üretimde çalışan ile el üretiminde çalışan aynı ücreti alıyordu ve bu durum maliyeti arttırıyordu. Dolayısı ile üretilen maldan elde edilen paranınyüzde 75'i işçiliğe gidiyordu. Otomatik üretimdem kar elde edilirken el üretiminden zarar ediliyordu. Bu duruma tedbir olarak el imalatının dekor bölümü verimliliği arttırmak için dışarıya verilmeye başlandı. Başta bu bölümde fabrikanın içinde yapılmaktaydı. Ancak 1980'lerin sonlarına doğru verimliliği arttırmak için böyle bir karar alındı. Dekor atölyleri 1980'lerin

sonlarında açıldı ve burada çalışan sayısı 2000'leri buluyordu. Her atölyede 4 veya 5 kişi çalışırdı, dolayısı ile dekor atölyelerinin sayısı 400 veya 500 civarındaydı. Fabrikadan emekli olanlar dekor atölyeleri açmıştır, büyük bir istihdam kaynağı olmadı. Ancak Paşabahçe Fabrikasında el imalatı kapanınca dekor atölyeleride kapandı. Dekor atölyleri 1993 yılında kapanmaya başlamıştı. Dekor atölyelerinde çalışanların çok az sayıda yeni açılan fabrikaya çalışmak üzere gitti."

"Fabrikanın el imaltı bölümü kapanınca, cam atölyeleri iş almamaya başladı. Atölyeler kapanmaya başladı. Çoğu emekli oldu ve bir kısmı diğer fabrikalarda çalışmak için buradan ayrıldı. Burda kalanlar farklı işlerde çalışmaya başladılar ve buradan gidenler evleri başkalarına kiraladılar."

Çizelge 4.3 2002 grevine ilişkin temel bilgiler [72]

2002 Grevi	Başlama tarihi: 22 Temmuz 2002 Bitiş tarihi: 6 Ağustos 2002 Grev süresi: 16 gün
	Nedeni: Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın kapatılması
	Sonuç: Bakanlar Kurulu kararı ile "milli güvenliği bozucu nitelikte" görülür ve grev erteleme kararı alınır. Fabrika, 6 Ağustos 2002 gününde kapanır.

Fabrika yöneticileri 2000 yılı ve sonrasında uzlaşmaz bir politika sergiler. 2001 yılında işçiler işçi ücretleri, taşeron, fazla çalışma, haftalık izin gibi konularda uzlaşma sağlanamaması üzerine grev kararı alır. 2001 yılında gerçekleşen grev yalnızca 16 gün sürmüş ve 1991 grevinin aksine herhangi bir başarı sağlayamamıştır. Bakanlar Kurulu kararı ile "milli güvenliği bozucu nitelikte" görülür ve grev erteleme kararı alınır. Kristal-İş, cam üretim sürecindeki yetkisine itiraz eden şişecam yetkilileri, sendikaya 2002 yılında dava açar. Bu durum bir sonraki görüşme sürecini çok geç başlatılması anlamına geldi. Mahkeme süreci devam ederken sendikanın iş yerinde yer alan temsilciliğini kapatılır ve iş yerinde faaliyet gerçekleştirmesine ilişkin yasak kararı alınır [40]. Bu durum

sendikanın üretim alanından uzaklaşması ve işçileri örgütlemesini zayıflatmasına neden olmuştur. Diğer bir değişle, sendikal yaşamı yasaklayan mahkeme aynı zamanda işverenin yanında olduğunu göstermiş ve sınıf mücadelesini de zayıflatmıştır.

Cam üretiminde gözden çıkartılan Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası 2001 bahar aylarında bir fırını kapatır ve işçileri dönüşümlü olarak yıllık izne gönderir. 22 Temmuz 2002 yılında, şişecam yöneticilerin yaptığı açıklama ile 873 işçiyi toplu bir biçimde izne çıkardığını açıklar. Paşabahçe fabrikası fiilen üretim sürecini kapatır. 6 Ağustos 2002 gününde ise işverenler fabrikanın kapandığını duyururlar [40].

Şişecam yöneticileri fabrikayı kapatmak için nedenler sunar. Bunlar, fabrikanın kent içinde kalması, yüksek enerji, su ve çevre giderlerinin yüksek olması, maliyet arttırcı küçük fırınların varlığı, bölgenin teşviklere kapalı olması, işgücü fazlalılığı ve verimliliğin diğer fabrikalardan çok düşük olmasıdır. İşveren tarafından verimsizlik nedeni ön plana çıkartılır [72].

İşverenin verimsizlik nednei karşı, sendika ve işçiler bu durumun nedeni olarak fabrikada hazır durumda olan fabrikaların çalıştırılmaması ile ilişkilendirmektedir. Fabrikada toplam dört fırın bulunmakta ve bunlardan ikisi, çalışmaya hazır durumda olup üretim sürecine sokulmamaktadır. Çalışmayan iki fırın faal olması ile fabrikanın verimliliğini arttırılacağı savunmaktadır. Pabahçe, 500 büyük şirket içinde 2000 yılında 36. sırada iken 2001 yılında 30. sıraya yükselmiş ve bu dönemde üretimde yüzde 81 artış yaşanmıştır. Ayrıca Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam işçileri, son iki yılda zam almamayı kabul ederek üretim devam etmesine yardımcı olmak ister. Ancak fabrika yöneticileri, uyuşmaz bir politka izlemye devam eder ve fabrika kapanır [67].

Beykoz Paşabahçe örneği için, 1994 yılındandan sonra müdürlük yapan Hüseyin Bey ile 1989 yılından sonraki küçülmeye ilişkin yapılan mülakkta şöyle bilgiler edinildi:

“El üretimde maliyet çok önemlidir. Çünkü tamamen emek yoğun bir üretimdir. El üretiminde farklılık yaratabilirseniz rekabet edeblirsiniz. İşçilik maliyetine bakıldığında el üretimin maliyeti, makine müretime göre çok daha fazladır. Fabrikada 1980’li yıllara kadar el imalatı, otomatik üretim yoğun olmadığı için kendini korudu. Sonrasında el üretiminde daha çok makine ile yapılamayacak olan kristal işler yapılmaya başlandı. Başta dekor bölümü fabrikanın içinde idi. El üretimde elde edilen malın maliyetinin

yüzde 75-80'ni işçiliğe aitti. Otomatik üretimde kar elde edilirken el imalatından zarar ediliyordu. Verimliliği arttırmak için fabrika küçülme kararı aldı. 1980'lerin sonlarında, üretimin dekor bölümü dışaruya verildi ve el imalatı 1993 yılında kapandı, önce Sinop ilindeki fabrikaya taşındı. Sonrasında da Denizli fabrikasına taşındı. Ancak gerçekleşen bu küçülme yeterli olmadı. Bulundu konumdan dolayı bazı yakıtlar kullanılamıyordu, maliyet düşürülemiyordu. Fabrikada fazla işçinin çalıştırılması, ücretlerin yüksekliği maliyetin yüksek olmasına neden oluyordu. O dönemde açılan yeni fabrikalar ile Paşabahçe Fabrikası'nın maliyetikarşılaştırıldığında ucurum bulunmaktaydı. Küçültük, belirli bir noktaya geldik, ancak bir türlü istediğimiz noktaya gelemedik. Fabrika zarardan kurtulamadı. Sendika küçülmeye, işçi öıkartmaya tamamen karşı idi. Böylece 2000'li yıllara gelindi. 2000 ile 2002 yılları arasında sendika ile yaklaşık 60 adet toplantı gerçekleştirdik. Bizim teklifimiz şu oldu, bu fabrikanın bu kapasite çalışabilmesi için 400 işçiye ihtiyacımız var. İşçilerin sayısını başta 400'e karar verilmiş olsada, sonrasında bu sayı 500'e çıkarıldı. Geriye kalan 373 kişi is teşvik ve primlerle emekli olması sağlanacaktı. Ancak sendika işçi sayısının düşmesine izin verilmedi. Bu sayı kabul edilmiş olsa isi, fabrika bir süre daha üretime devam edecekti. Üretimin devam edebilmesi için işçi sayısı düşürülmesi zorunlu idi, ya da fabrika kapanacaktı. Sendika bu teklidfi kabul etmeyince kapanma kararı aldık."

Sendika, Fabrikada buluna dört fırından ikisinin açlıştırılmadığını ve iki fırın çalışıldığı takdirde verimliliğinin arttırılacağını belirtmiştir [67]. Beykoz Paşabahçe örneği için, 1994 yılındandan sonra müdürlük yapan Hüseyin Bey ile yapılan mülakkta fırınlara ilişkin bilgiler edinildi:

" Bu fırınlar çok küçük fırınlardı. Fırınlar küçük olduğu için verimlilikte çok düşüktü. Bu dönemde fırınların ikisi tamir edildi. Çalı düşürülüp fırınlar çalıştırılmaya başlanacaktı. Bu çalışan sayısı ile verimliliği arttırmak imkânsızdı. Biz, 400 işçiye kadro vereceğimiz için fırınları tamir ettirmiştik."

Fabrika kapndığında, işçilere iki alternatif sunuldu; işçilerden ayrılmak isteyenlere tazminat verileceğini, ayrılmak istemeyim cam sektöründe istihdam etmek isteyenlere de şişecamın diğer illerde yer alan fabrikalarında iş verileceği belirtilir. Emekliliği gelenler dışında 708 işçi bu hak kapsamında değerlendirilecek ve işçilere, gidecekleri illerdeki

fabrikanın sosyal hakları verilecektir. 573 işçi bu haktan yararlandı ve geriye kalan bölümü ise tazminatlarını alarak işten ayrıldılar [40].

2002 direnişi, ülkenin sendikal durumunu da sergiler; 1991 yılından 2002 yılına kadar süreçte ülkenin sendikal hareketliliği zayıflamıştır. Ülkenin sendikal hareketliliğinin gücü 1994 yılına kadar sürer, 1994 yılından sonra ise sendikanın siyasi ve toplumsal gücü zayıflamıştır. Bunun dışında sosyalist grupların etniklerinde de azalmalar mevcuttur. 1991 grevide büyükşehir ve ilçe belediyelerin, sol gruplarının, diğer sendikalarının, semt halkının büyük desteği ile güçlü bir dayanışma sergilenirken 2002 yılında dayanışmanın gücü oldukça zayıftır [40]. Mülakatlarda 1991 ile 2002 yılında gerçekleşen grev hakkında şu bilgi edindi:

"1991 yılında gerçekleşen grevin nedeni toplu sözleşmeler ile işten çıkarmalardı. Fabrikaya yeni işçi alınacak ise, ilk önce işçilerin akrabalarından seçilirdi, sonrasında başkaları alınırdı. 1991 yılından sonra emekli olanların yerine hiç kimse alınmadı. 2002 yılına gelindiğinde mevcut işçi sayısı, 1991 yılında var olan işçi sayısının üçte bir kadar olmuştu. İşçi sayısı oldukça düşmüştü. 2002 yılın nedeni ise fabrikanın kapanmasını önlemektir. Ancak fabrikanın açılması ve kapanması işverenin kararıdır. İki grev arasındaki temel fark, kapanma ve işten çıkarmadır. Ayrıca zaman içersinde işçiler, sendikaya güvenmemeye başlar. Bunun nedeni ise fabrikanın kapanmacağını söyleyen ve emekli olanların yerine yenilerin alınmamasına izin veren senkika, o günlerde fabrikanın kapanacağını söylemekteydi."

Fabrika kapandıktan sonra 7 Ağustos 2002 gününde, işveren ile işçiler arasında bir protokol imzalanır. Bu protokol, fabrikada çalışan 873 işçi için yeni düzenlemeler içermektedir. Bunlar emekli olmak, iş talebinde bulunanlar için diğer illerdeki fabrikalarda çalışmak ve iş talebinde bulunmayanlar için kıdem tazminatı almaktır. İşçilerden 2002 yılında 8 kişi, 2003 yılında 40 kişi, 2004 yılında 49 kişi ve 2005 yılında 68 kişi emeklilik hakkı kazanmıştır. Emekli olacaklar, ihbar ve kıdem tazminatları ödecek ve kıdem tazminatlarını ilave olarak teşvik ödemesi yapılmıştır. 2002-2005 yılları arasında emeklilik hakkı kazanmayan 708 işçiye ise iki seçenek sunulur. İş talebinde bulunanlar diğer fabrikalarda iş verileceği belirtilir. Bu fabrikalar; Paşabahçe Kırklareli Fabrikası, Paşabahçe Mersin Fabrikası, Paşabahçe Eskişehir Fabrikası, Tuzla Cam-İş Ambalaj,

Lleburgaz Trakya Fabrikası, Lüleburgaz Otocam Fabrikası, Anadolu Cam-Topkapı Fabrikası, Anadolu Cam-MersinFabrikası, Anadolu Cam-Çayırova Fabrikası, Çayırova Cam Elyaf, Yalıköy Maden, Mersin Soda Fabrikası, Mersin Kromsan Fabrikası'dır. Ayrıca işçiler, yeni iş yerinde çalışma koşulları kabul etmek zorunda kalır. İşveren, taşınan işçilere ev taşıma yardımı yapar. Diğer iş yerlerine gitmek istemeyenler ise hak ettiği yasal kıdem tazminatını alır [69]. Fabrikanın kapanması ile birlikte 573 cam işçisi Beykoz'dan göç etmek zorunda kalır[40].

Çizelge 4.4 Beykoz Paşabahçe Fabrikası'ndan nakillerin tahmini yerleri [69]

	CEE (CAM EV EŞYASI)	DÜZCAM	AMBALAJ VE METAL	KİMYASALLAR
LÜLEBURGAZ	100-140	90-130	-	5-10
MERSİN	35-70	20-50	30-60	80-130
ESKİŞEHİR	25-60	-	-	-
GEBZE	6	10-15	4	20-50
TOPKAPI	-	-	20-50	-
MADEN	-	-	-	5-10

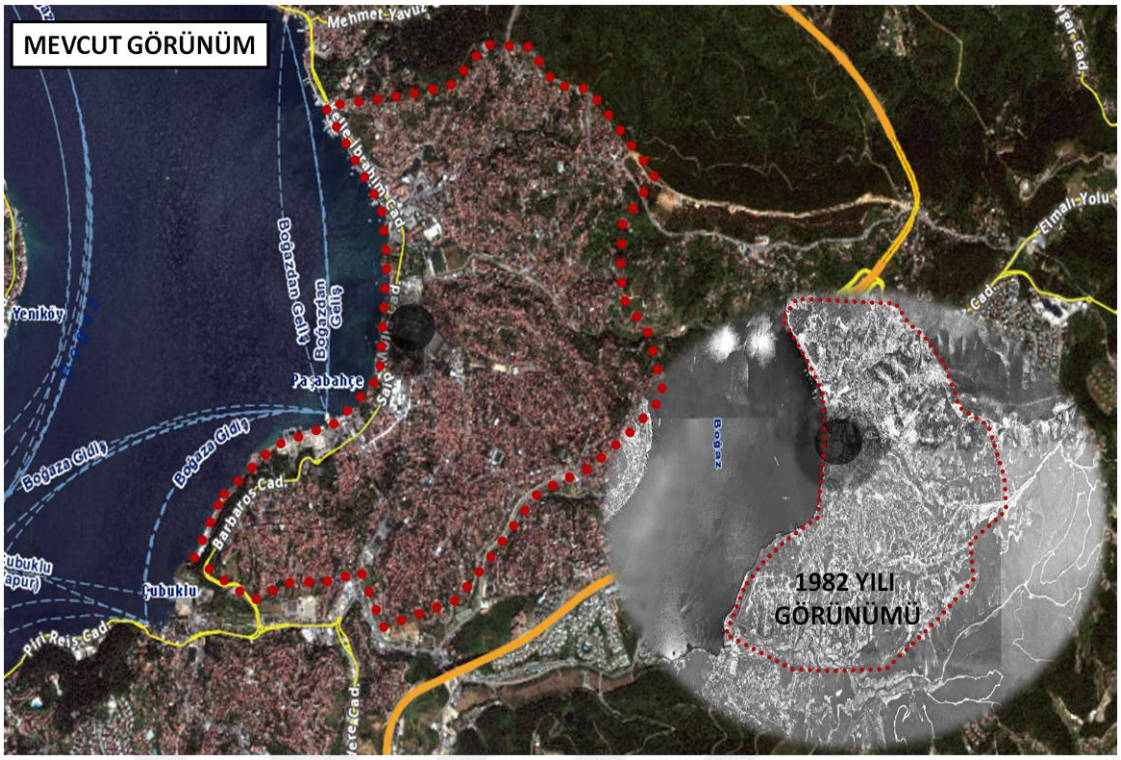
Şişe-Cam Fabrikasının kurulması ile birlikte İncirköy, Paşabahçe mahalleri başta olmak üzere Beykoz, işçi yerleşimine dönüşür. Buralarda 1950 yılından sonra işçilerin gecekonduları yer almaya başlamış. Gecekondulaşma ile birlikte işçilerin mekândaki kalıcılığı sağlanarak Beykoz işçi semtine dönüşmüştür. Ancak fabrikanın kapanması ile 573 işçi diğer fabrikalarda istihdam etmek için semtten ayrılmak zorunda kalmışlardır. Aileleri ile birlikte kitlesel göçler yaşanmıştır. Paşabahçe Şişe- Cam Fabrikası ve diğer fabrikalar (Sümerbank Beykoz Deri Kundura Fabrikası ve Paşabahçe Tekel Rakı Fabrikası) ile Beykoz işçi semti kimliğini kazanmıştır. İl olarak 2002 yılında Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, sonrasında ise 2003 yılında Beykoz Deri Kundura Fabrikası ve 2006 yılında

Paşabahçe Tekel Rakı Fabrikası kapatılarak Beykoz'un işçi semti kimliğinin kaybolmasına neden olmuştur [40].

1980 sonrasında Beykoz'un nüfus verilerine bakıldığında;

- 1980 yılında 94.101 kişi,
- 1985 yılında 136.063 kişi,
- 1990 yılında 163.786 kişi,
- 2000 yılında 216.985 kişi,
- 2009 yılında 244.137 kişi olduğu görülür [62].

Fabrika kapanana kadar olan süreçte nüfus sayısının da ciddi artışlar yaşanmış, ancak 2002 yılından sonraki nüfus artışında düşüşler gerçekleşmiştir. Beykoz, 1950'lerden önce Bekoz, kırsal bir yerleşim alanı özelliği taşımaktadır. 1950'li dönemlerde Beykoz için bir gecekondulaşma süreci başlamıştır. Gecekondulaşmanın 1970'li yıllardan sonra çık hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu artışın nedeni ise 1970'li yıllarda, özellikle 1980'li yıllarda gerçekleşen iç göçtür. 1950 ile 1960'li yılları arasında çoğunlukla Kardeniz bölgesinden, 1960 yıllı sonrasında Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden göç eden insanların yaşamak ve çalışmak için Beykoz'a göç etmişlerdir. Beykoz'un nüfus için bir çekim alanı olmasının sebebi ise Cumhuriyet ilanından sonra açılan Paşbahçe Şişe-Cam Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası ve Tekel Fabrikasıdır. Beykoz'un nüfus için bir diğer çekim gücü fabrikaların bir parçası olan çok fazla sayıda var olan atölyelerdir. Beykoz, insanlar için hem üretim alanı hem de yeniden üretim alanı olmuştur. Fabriklarda çalışanlar Beykoz'da yaşamaya başlamışlarıdır [40].

Şekil 4.19 Beykoz'un 1982 yılı görünümü [57]

1935 yılında açılan Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın yerleşim desini üzerindeki etkisi ise, 1950'li yıllardan itibaren fabrikanın hemen arkasında inşa edilen gecekonduların varlığı ile hissedilmektedir. Gecekondu alanları mülkiyet, yoğun yapılaşma, altyapı sorunları gibi pek çok kentsel sorunları beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu kentsel problemler 1980'li yıllarda da devam etmiştir. 1980'li yılların ilk yarısında gecekondu alanları yasal düzenlemeler ile birlikte meşrulaştırılır. Bu durum gecekonduların sayısının artmasına ve sahil bölümünden iç bölüme doğru orman alanlarının yok edilmesine neden olmuştur. 1987 yılında yapılan araştırma Beykoz'un yerleşim deseni hakkında bize bilgi vermektedir. Beykoz yerleşimi, kentsel karakter bakımından İl' in en az gelişim gösteren yerleşim alanından birisidir. Ayrıca İl'in sahil bölümü üst gelir grubunun yerleşim alanı iken Beykoz, bu geleneği bozan ilçedir. Beykoz alt gelir grubunun ikame ettiği bir sahil semtidir [40].

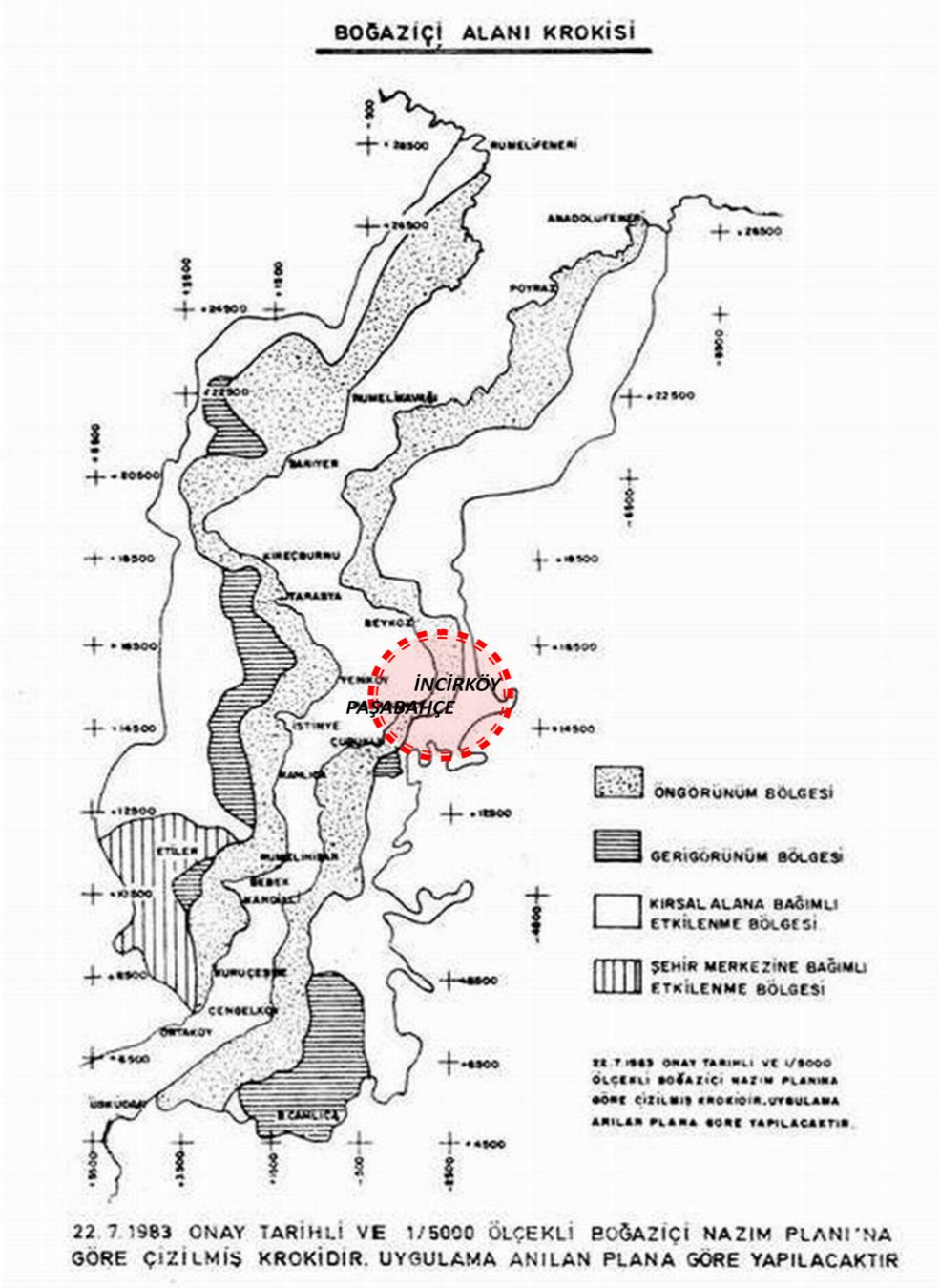
1980'li yıla gelindiğinde 12 Eylül Darbesi ile karşılaşmaktayız. Darbe ile birlikte Türkiye'nin, İstanbul ve çalışma alanı olan Beykoz'un mekânsal ve toplumsal pratiğinde radikal değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Emek gücü, 1980 yılı öncesinde üretim ve yaşam alanları ile birlikte kent merkezinde yer alırken 1980 yılı sonrasında emek

gücünün kent dışana sürülmesine ilişkin kararlar alındı ve buna ilişkin yasal düzenlemler yapıldı. Önce, üretim alanları kent mekânı dışına taşınması kararı alındı. Bu durum uzun yıllar boyunca işçiler için üretim ve yeniden üretim alanı olan alanların çözülme süreci anlamına geldi. Beykoz'da 1980 sonrası işçi sınıfının çözülme süreci başlamış olsa da bu sürecin 2000'li yıllarda tamamlanmıştır. İlk önce 2002 yılında Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, 2003 yılında Beykoz Deri Kundura Fabrikası ve 2006 yılında Paşabahçe Tekel Rakı Fabrikası'nın kapatılması ile Beykoz'un emek gücü çözülmüştür. Beykoz işçi semti olma özelliğini, fabrikların kapatılarak işçilerin Beykoz'dan gitmek zorunda bırakılması ile kaybetmiştir [73].

Beykoz, Boğaziçi alanında yer almaktadır. Fabrikanın inşa edildiği Paşabahçe Mahallesinin tamamı, fabrikanın komşu olduğu İncirköy Mahallesinin bir bölümü Boğaziçi alanı sınırları içerisindedir. Beykoz'un yerleşimi ilişkin plan kararlarını etkileyen iki önemli yasa bulunmaktadır. Birincisi konum özelliğinden dolayı 1983 yılında yürülüğe giren 2960 Sayılı Boğaziçi Kanunu olup ikincisi ise, arazi desenin özelliklerinden dolayı 1983 yılında yürürlüğe giren 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'dur. 2960 Sayılı Boğaziçi Kanunu ile 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1980 sonrası yürürlüğe girmiş olup çalışmanın "1980 Sonrası Dönem; Şişe-Cam İşçi Sınıfının Çözülme Süreci" başlığında detaylı olarak ele alınacaktır.

Fabriklarının kapatılarak emek gücünü Beykoz'dan sürülmesi ise, 1983 yılında yürürlüğe giren Boğaziçi Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Boğaziçi Kanunu kapsamında belirlenen alanlarının sanaysizleşmesine ilişkin kararlar alınmıştı. Ayrıca Beykoz'un arazi kullanımın özelliğinden dolayı 15.11.1995 günü İstanbul III No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun doğal sit ilan edilmesi ile Boğaziçi Kanunu kapsamı dışında kalan alanları koruma altına alınmıştır [50].

Beykoz'un sanayisizleşme süreci Boğaziçi Kanunu ile yasallaştırıldıktan sonra Boğaziçi sahil şeridi ve öngörünüm alanı için 1984 ve 2013 yılında imar planları hazırlanmıştır. Ancak tez kapsamında, planlar arası kademeli birliktelik ilkesi doğrultusunda, il aşamada 1980 sonrası süreçte onaylanan üst ölçekli planlara yer verildi ve sonrasında ise Boğaziçi sahil şeridi ve öngörün alanı için hazırlanan imar planları ele alındı.

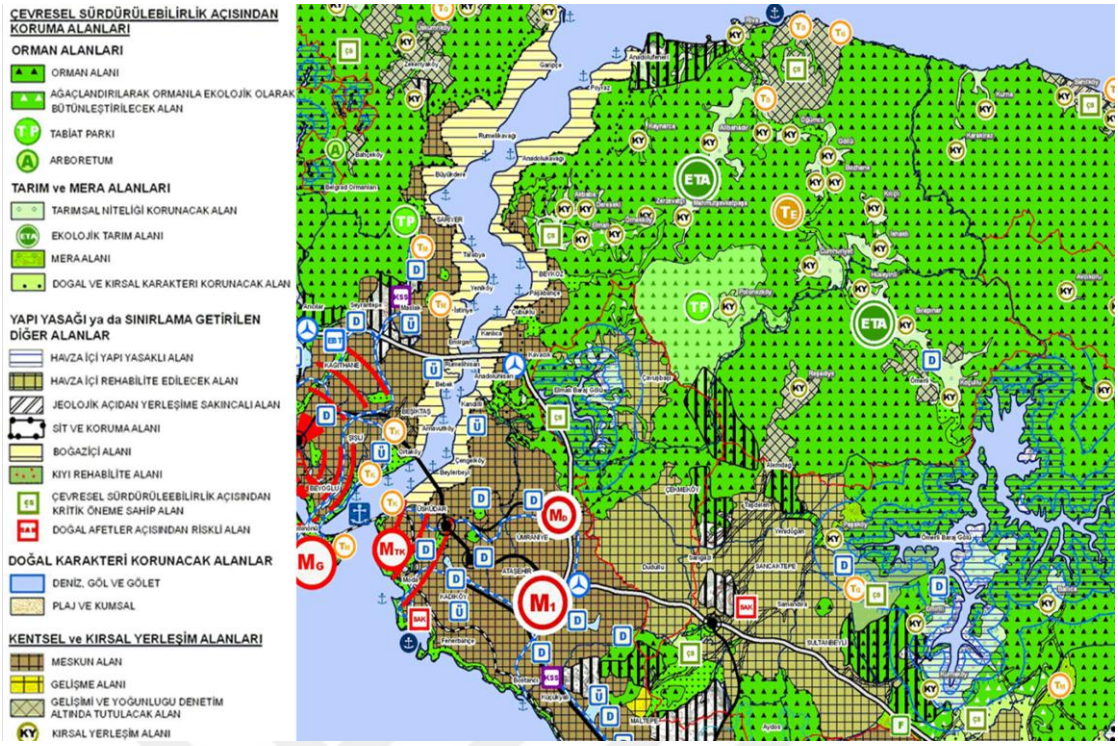
Şekil 4.20 Beykoz'un Boğaziçi alanı içerisindeki konumu [74]

20 Ekim 1995 yılında 1/50.000 Ölçekli İstanbul Metropoliten Alan Bölge Nazım İmar Planı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafınca onaylanmıştır. Bu planda, Beykoz'un yerleşim sınırı içerisinde yer alan mahalleler düşük yoğunluklu konut alanı kullanımına ayrılmış. Alibahadır Köyü ve Riva Deresi arasında kalan alan ise kentsel hizmet alanı kullanımına ayrılmıştır. Konut alanlarının yoğunluk değeri ise alt ölçekli planlar ile belirlenecek ve kalan diğer alanlar planlarda orman alanı kullanımına ayrılmıştır. Ayrıca bu planlarda içme suyu havzası olarak belirlenen alanlar dışında kalan tüm alanlar

1/25.000 Ölçekli Nazım İmar Planı ile 1/5.000 ölçekli Nazım İmar Planı yapılınca kadar yürürlükte olan mevzuat ile nazım plan kararlarının geçerli olduğu hükmüne de yer verilmiştir. Ancak 1/50.000 Ölçekli İstanbul Metropoliten Alan Bölge Nazım İmar Planı, 15.11.1995 günü İstanbul III No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 7755 Sayılı kararı ile iptal edilmiştir. Bu karar ile Boğaziçi Alanının sınırları içerisinde yer alan Sarıyer ve Beykoz doğal sit alanı ilan edilmiştir. Planın tamamı ise 6. İdare Mahkemesi tarafından yetkisizlik kararı ile iptal edilmiştir [50].

İstanbul İli için hazırlanan 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, 15 Haziran 2009 gününde onaylanmış ve 17 Temmuz 2009 gününde askıya çıkarılmış. Çevre Düzeni Planı'nda Beykoz İlçesi, Boğaziçi alanı yapı yasağı ya da sınırlama getirilen alanlar ile orman alanı, kırsal yerleşim, ekolojik tarım, yeşil ve spor alanı gibi çevresel sürdürülebilirlik açısından koruma alanları kapsamında değerlendirilmektedir 18 Kasım 1983 gününde Boğaziçi alanının kendine özgü karakterini korumak için Boğaziçi Kanunu yürürlüğe girdi. Boğaziçi Kanunu ile alana ilişkin sanayisizleşme kararı alınmış ve 2009 yılında onaylanan Çevre Düzeni Planı'nda Boğaziçi alanının sanayisizleştiği ve yapı yasağı ya da sınırlama getirilen alanlar lejantı ile tanımladığı görülmektedir. Ayrıca Kanunun bir diğer amacı nüfus ve yapılaşma yoğunluğunun artmasını önlemektir. Ancak 1980 sonrasında Beykoz'da yapılaşmanın arttığı görülmektedir [40].

2009 yılı onaylı 1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı, Beykoz için " Doğal ve kültürel değerler ile potansiyellerin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve öncelikle yerel işgücünün istihdam edildiği bir ekonomik model ile kalkındırılması" vizyonunu belirlemiştir [50].

Şekil 4.4 İstanbul İl'in 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı [76]

18 Kasım 1983 gününde Boğaziçi alanının kendine özgü özelliğini korumak için Boğaziçi Kanunu yürürlüğe girdikten sonra Beykoz Öngörüm için 1984 yılında Boğaziçi Doğal ve Tarihi Sit Değerlerini İçeren 1/5.000 ölçekli Nazım İmar Planı hazırlanmış ve 2013 yılında da Boğaziçi Sahil Şeridi ve Öngörünüm Bölgesi Uygulama İmar Planı (1/1.000 Ölçekli) plan hazırlanmıştır.

Boğaziçi Kanunu kapsamında alınan kararların 1984 yılında onaylanan planda uygulanmıştır. Plan hükümlerinde Boğaziçi alanında sanayi alanlarının kaldırılması, bu alanların turizm alanı olarak kullanılması ve plan sınırları içerisinde nüfus yoğunluğunu arttıracak herhangi bir tesisin yapımına izin verilmeyeceği yer almaktadır;

1. Plan hükümlerin "Genel Hükümler" başlığı altında Boğaziçi alanı, rekreasyon, turizm ve konut alanı kullanımına ayrılmıştır [76].

2. Boğazi alanı, Kanun kapsamında nüfus yoğunluğunun artışının engellenmesi kararı alınmış ve plan hükümlerinde nüfus yoğunluğunun arttışına neden olabilecek ve kentsel ölçekte olan hiçbir tesisi ve donatıya izin verilmeyeceğine yer verilmiştir. Bu alanda yer alack tesis veya donatı alanları yalnızca bulunduğu yere hizmet götürecek şekilde olacaktır [76].

3. Plan hükmlerinde açık bir şekilde sanayi alanlarının Boğaziçi alanında yer almayacağı belirtilmiş olup sanayi alanlarına ilişkin vaziyet planları yürürlükten kaldırılmış olup "Yürürlükten Kaldıırlan Planlar ve Boğaziçi Nazım Planı İle Aynen veya Tadilen Kabul Edilen Planlar" başlığı altında sanayisizleşme ilişkin alınan kararlar görülmektedir [76].

4. Plan hükümlerinin "Sanayi Tesisleri" başlığı altında Boğaziçi alanında topluma ve çevreye zararlı etkileri olan faaliyetlerinin kaldırılması kararı ile sanayi tesislerinin yapılması yasaklanmıştır. Boğaziçi alanında mevcutta var olan sanayi tesisleri bir plan kapsamında taşınacağı da belirtilmiştir [76].

5. Plan hükümlerinin "Turizm-Konaklama Alanları" başlığı altında plan kararlarına aykırı olan sanayi ve depolama tesileri taşındıktan sonra bu alanların turizm konaklama kullanıma tahsis edildiğine ilişkin karar alınmıştır [76].

2013 yılında da Boğaziçi Sahil Şeridi ve Öngörünüm Bölgesi Uygulama İmar Planı Hükümlerinde sanayi alanlarına ilişkin herhangi bir kararın mevcut olmadığı ve sanayi kelimesi ibaresi de geçmediği tespit edilmiştir. Bu durum Boğaziçi alanda sanayi alanlarının tasviye edilmesine ilişkin kararların 1983 onalı planda alınması ve bu alandaki sanayi tesislerinin kent dışına taşınması ile ilgilidir. Boğaziçi alanında boşalan sanayi ve depolam tesileri, turizm tesis alanları şeklinde kullanılmakta veya kullanılabilir [76].

İstanbul İli, Beykoz İlçesi, Beykoz I. Bölge, 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı ve Beykoz I. Bölge 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca 30.12.2014 tarihinde onaylanmıştır. İmar planları Boğaziçi öngörünüm dışında kalan ve Beykoz Gümüşsuyu, İncirköy, Soğuksu, Çubuklu ve Rüzgarlıbahçe mahallerinin bir bölümü kapsmaktadır. 1/5.000 ölçekli Nazım İmar Planı ve 1/1.000 ölçekli Uygulama İmar Plan Açıklama raporunda "Beykoz ilçesi doğal sit alanında, kirletici vasfı olan büyük ve orta ölçekli hiçbir sanayi tesisi kurulamaz." hükmü yer almaktadır [76].

1980 yılı sonrasında hazırlanan planlarda sanayi alanının kaldırılmasına, nüfus yoğunluğunun artmasına neden olacak herhangi bir tesisin veya donatı alanının açılmaması kararı alınmıştır. Ayrıca 1983 yılında yürürlüğe giren Boğaziçi Kanunu ve 1995 yılında doğal sit alanı tescili de bu plan kararlarını destekleyici niteliktedir. Ancak bu

kararlara rağmen 1980 sonrasında Beykoz'da yapılaşmanın arttığı görülmektedir [40].

Şekil 4.22 Beykoz'un 2002 yılı görünümü [57]

1984 ile 2002 yılı uydu resimlerine bakıldığında, Beykoz'un tepelere doğru ilerlediği görülmektedir. Yapılaşma deseni incelendiğinde gecekondularının dışında site şeklinde yapılaşmanın da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. 1993 yılında inşaata başlanmış olan ve 2002 yılında inşaatı biten Beykoz Konakları, 2002 yılından sonra inşa edilen lük konut sitelerindendir [77].

Beykoz Paşabahçe ve yakınında yer alan İncirköy, Çubuklu ve Gümüşsuyu gibi mahalleler uzun yıllar boyunca işçilerin ikame ettiği mahalleler iken fabrikaların kapanması ile bu işçi semti özelliğini aşama aşama yitirmiştir. 1980'li yıllarda Boğaziçi alanının kendine özgü karakterini korumak için Boğaziçi Kanunu çıkartılmıştır. Kanununa göre, Boğaziçi alanının nüfus ve yapılaşma yoğunluğunun artmasını önleme, sanayisizleşme gibi kararalar alınmıştır. Kanuna göre, Boğaziçi alanında yer alan sanayi yapıları, depo, tersane ve benzeri yapıların 1985 yılının sonuna kadar başka alana aktarılması ve bu alanda yeni sanayi yapılarının yer almaması kararı alınmıştır. Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası ve Beykoz'da yer alan diğer fabrikaların kapanması bölgenin sanayisizleşme kararının da bir uygulamasıdır. Ancak bölgenin nüfus ve yapılaşmasının artmasını

önlemek kararının gerçekleşmediğini görülür; pek çok gecekondu yapısının yıkılarak yerine apartman yapılarının inşa edilmiştir. Sonrasında ise bölgede üst gelir grubunun bu alana çeken lüks konutlar inşa edilmiştir [40].

1980 yılları, bir önceki dönemin aksine işçilerin çözülme sürecinin yaşandığı dönemdir. 1950 ile 1980 yılları arasında işçi sınıfının mücadelesi güçlenmiş ve mücadelenin yerleşim alanına da taşındığı görülür. 1980 sonrasında grev erteleme gibi benzeri uygulamaların meşrulaştırması, sendikaların siyasi ve toplumsal yaşamdaki gücünün zayıflaması, üretimin parçalanarak şirketin başka illerde kurulan fabrikalarına taşınması işçilerin konumunu zayıflatmıştır. 1991 yılında, işveren toplu sözleşmeler ile işçileri işinden çıkartmak istemiştir. Ancak 1991 grevi güçlü bir dayanışma örneği olmuş, sınıf mücadelesine siyasiler, büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyeleri, sol gruplar, diğer sendikalar ve semt halkı destek tarafından görmüş ve bu şekilde sınıf mücadelesinin üretim alanından çıkıp önce semte ve sonrasında tüm iline taşınmasını sağlamışlardır. 1991 de gerçekleşen sınıf mücadelesi başarı ile sonuçlanmıştır. Ancak 2001 ile 2002 yıllarında aynı dayanışma gücü sergilenememiş ve mücadelenin yalnızca üretim alanı ile sınırlı kalmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde grev erteleme kararı gibi yasal düzelmeler ile sendikanın gücü ve işçiler zayıflatılmıştır. 2001 yılında grev ertelenmiştir. İşveren tarafından grevin yasal olmadığı ve sendika suçlu gösterilerek işçiler ve sendika mahkemeye verilmiştir. Sendikanın faaliyetleri mahkeme süreci devam ederken Yargıtay tarafından görev ve faaliyetleri yasaklanması işçilerin en önemli temsilcisi ve örgütleyicisi olan sendikanın gücünü, yani işçinin gücünü zayıflatmıştır. 2002 yılında Paşabahçe Fabrikası kapatılmış, işçilerin bir bölümü tazminat alarak iş yerinden ayrılmıştır. 572 işçi ailesini de alarak şirketin diğer illerinde yer alan fabrikalarda çalışmak için Beykoz'dan ayrılmıştır. 2002 yılında Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın kapanması ile sanayisizleşme sürecine giren semt, 2003 yılında Beykoz Deri Kundura Fabrikası ve 2006 yılında Paşabahçe Tekel Rakı Fabrikası'nın kapatılması ile sanayisizleşme sürecini tamamlamıştır. Fabrikaların kapanması ile birlikte sanayisizleşen semt, işçilerin çalışma kaynağının da gitmesi anlamına gelmektedir. Bu durum işçilerin yeni üretim alanlarına göç etmesini ve Beykoz giderek işçi semti olma kimliğini yitirmesine neden olmuştur.

İl olarak 2002 yılında Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, sonrasında ise 2003 yılında Beykoz Deri Kundura Fabrikası ve 2006 yılında Paşabahçe Tekel Rakı Fabrikası kapatılarak Beykoz'un işçi semti kimliğinin kaybolmasına neden olmuştur [40].

4.5 Sonuç

1950'li yıllarda İstanbul, bir işçi sınıf kenti olarak tanımlanamaktadır. 1950'li yıllarda işçiler diğer kentlerden İstanbul kentine göç etmeye başlarlar. 1960'lı yıllarda işçiler, bir sınıf olarak hareket etmeyi öğrenirler ve 1970'li yıllarda örgütlü bir toplumsal güç haline gelirler. Göç eden işçiler, Haliç, Yedikule, Eyüp, Beykoz'da kurulu olan fabriklarda çalışırlar ve etrafında kendi konut alanlarını, gecekondularını inşa ederler. 1980'li yıllara gelindiğinde devletin, sermayenin işçilere ve yeniden üretim alanlarına bakış açısı değişir. Devlet, işçilerin kentsel mekândan tasfiye edilerek toplumsal bir güç olmasını zayıflatmaya çalışırlar ve bu ve buna benzer politikalar geliştirme başlamıştır. Kapitalist sınıf ve devlet işbirliği ile işçileri kentsel mekândan uzaklaştırırarak sınıf bilincinin yarattığı güçü zayıflatırlar. Bu durum İstanbul kenttinin toplumsal ve mekânsal yapısında değişimlere neden olmuştur. Sermayenin sanayi üretiminden yapılı çevrenin üretimine akmasına neden olmuş ve bu durumda işçilerin yaşadığı konut alanları ve üretim alanları, sermayenin hedefi haine gelmiştir [77]. İstanbul'un önce bir işçi sınıfı kenti kimliğini kazanması ve 1980 yılı sonrasında kaybetmesi süreci Beykoz'un deneyimlediği bir durumdur.

Çalışmanın "Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası ve Çevresinin Kapitalist Kentleşme ve Toplumsal Sınıf Deneyimi" bölümünde kapitalist üretim biçiminin üretim alanı olarak Paşabahçe Fabrikası açılması ile kapanması ile Beykoz'un yerleşim ve mekânsal örüntüsü üzerindeki etikleri ele alınmıştır. Türkiye, Cumhuriyet ilanından sonra kapitalist üretim sisteme eklemleme sürecine girmiş ve hızlı bir şekilde sanayileşmiştir. İstanbul başta olmak üzere pek çok kentin kapitalist üretim biçimine eklemlemed sürecinde sanayileşmiştir. Beykoz İlçesi, sanayileşme sürecinde önemli sanayi alanlarından biridir ve 1935 yılında Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası açılmıştır. Fabrikanın açılması ile Beykoz'un, özellikle İncirköy ve Paşabahçe Mahalleleri olmak üzere Gümüşsuyu, Soğuksu, Çiğdem Mahallelerinin mekânsal ve toplumsal örüntüsünde yavaş yavaş değişimler yaşanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde Beykoz'da gerçekleşen sosyo-

mekânsal dönüşümler dönemlere ayrılarak ele alınmıştır. Yaşanan dönüşümlerin boyutunu anlamak için aynı zamanda fabrikanın açılmadan önce var olan mekânsal ve toplumsal örüntüsü ele alındı. Bu tarihsel dönemler şu şekildedir;

1. Paşabahçe Şişe- Cam Fabrika Kuruluşu Öncesinde Toplumsal ve Mekânsal Örgütlenme,
2. 1935-1950 Dönemi; Fabrikanın Kuruluşu ve Şişe Cam İşçi Sınıfının Oluşum Süreci,
3. 1950-1980 Dönemi; Üretim ve Yeniden Üretim Alanında Sınıf Mücadelesi,
4. 1980 Sonrası Dönem; Şişe-Cam İşçi Sınıfının Çözülme Süreci.

Fabrikanın açılma ile kapanması arasında geçen düreç aşağıda yer alan tabloda özetlenmiştir;

Çizelge 4.5 Paşabahçe Fabrikası ve çevre yerleşiminin toplumsal ve mekansal deneyimleri

Beykoz'un üretim alanına dönüşmesinde ön hazırlık süreci	**1935 Yılı Öncesi; Paşabahçe Şişe-Cam Fabrika Kuruluşu Öncesinde Toplumsal ve Mekânsal Örgütlenme**
	- Osmanlı döneminde Beykoz'un sanayi alanı olarak seçilmesi - Cam sektörünün Edirnekapı dolaylarından Beykoz'a taşınması
1935 Yılı	**Fabrika'nın üretime başlaması**
Beykoz'un işçi semti olma süreci	**1935-1950 Dönemi; Fabrikanın Kuruluşu ve Şişe-Cam İşçi Sınıfının Oluşum Süreci**
	- Fabrikanın kurumsallaşma süreci - Beykoz'un üretim alanına dönüşümü - Yeniden üretim alanının oluşumu-Gecekondulaşma sürecinin başlaması, ilk konut alanları kıyı bölgesinde oluşumu

Çizelge 4.5 Paşabahçe Fabrikası ve çevre yerleşiminin toplumsal ve mekansal deneyimleri (devam)

	- Nüfus artışı yaşanır; Beykoz'un 1935 yılı nüfusu 21.308 kişi olup 1950 yılında bu sayı 37.122 kişiye ulaşmıştır. Nüfusta 15.814 kişilik bir artış yaşanır. - İlk sendikal oluşum; 1947 yılında emek gücünü denetleyebilmek ve kontrol edebilmek için hükümet sendikaların kurulmasına izin verir.
Beykoz'un işçi semti olma süreci	**1950-1980 Dönemi; Üretim ve Yeniden Üretim Alanında Sınıf Mücadelesi**
	- Üretimde büyüme/genişleme süreci - İşçi sayısı artar; 1951 yılı işçi sayısı 1110 kişi iken 1980 yılında işçi sayısı 2600 kişiye ulaşır. - Nüfus artışı yaşanır; Beykoz'un 1950 yılı nüfusu 37.122 kişi olup 1980 yılında bu sayı 114.812 kişiye ulaşmıştır. Nüfusta 77.690 kişilik bir artış yaşanır. - Fabrikada makineleşme sürecinin başlaması - İşçilerin çalışma koşulları ağır ve tehlikeli - Sendikanın yapısında radikal dönüşümler yaşanır; bir önceki dönemde sendika yöneticileri işçiden çok işveren yakın olup bu dönemde bu ilişki tam tersi yönde ilerlemiştir. - 1966 yılı grevi; cam işçilerin ilk sınıf mücadelesi - 1971 Grevi

Çizelge 4.5 Paşabahçe Fabrikası ve çevre yerleşiminin toplumsal ve mekansal deneyimleri (devam)

Beykoz'un işçi semti olma süreci	**1980 Sonrası Dönem; Şişe-Cam İşçi Sınıfının Çözülme Süreci**
	1. 1980-1990 Dönemi; üretim sürecinde genişleme/büyüme süreci - Nüfusta artış yaşanır; ; Beykoz'un 1980 yılı nüfusu 114.812 kişi olup 1990 yılında bu sayı 163.786 kişiye ulaşmıştır. Nüfusta 48.974 kişilik bir artış yaşanır. - İşçi sayısı artar; 1980 yılı işçi sayısı 2600 kişi iken 1989 yılında işçi sayısı 3046 kişiye ulaşır. - Fabrikada makineleşme süreci ile otomatik üretime geçilir - 1980 Grevi; en uzun süren grev olup 1980 darbesi ile sonlandırılır. - 1983 yılında yürürlüğe giren Boğaziçi Kanunu ile Boğaziçi öngörünüm içerisinde kalan alanlar için sanayisizleşme kararı alınır.
	2. 1990-2002 Dönemi; üretim sürecinde daralma/küçülme süreci - 1991 grevi, Paşabahçe Fabrikası'nda 584 işçinin çıkarılması ile grev başlar ve grev sonucunda bu işçiler yeniden işe alınır. - Fabrikanın üretim sürecindeki konumu kademe kademe küçülür. - Emekli olan işçiler yerine yeni işçiler alınmaz ve işçilerin gönüllü emekli olunması için düzenlemeler yapılır. - İşçi sayısında düşüşler yaşanır; 1989 yılı işçi sayısı 3046 kişi iken 2002 yılında işçi sayısı 873 kişiye düşer.

Çizelge 4.5 Paşabahçe Fabrikası ve çevre yerleşiminin toplumsal ve mekansal deneyimleri (devam)

	- El imalatı bölümü Denizli'ye taşınır. Fabrikanın işkolu sayısı düşürülür. - 1995 yılında Beykoz'un doğal sit alanı kabul edilmesi ile öngörünüm dışında kalan yerler için sanayisizleşme kararı alınır.
2002 yılı	**Fabrika kapatılır.**
Beykoz'un işçi semti kimliğini kaybetmesi	- Fabrika kapandıktan sonra işçiler ve işveren arasında imzalanan protokol doğrultusunda, 165 işçi emekli olur, 135 işçi kıdem tazminatı alarak gönüllü olarak işten ayrılır, 573 işçi ise işverenden yeni iş talep eder ve şirketin diğer fabrikalarında çalışmaya başlar.

Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası kurulmadan önce, Osmanlı Döneminde Beykoz, sanayileşme açısından girişimler bulunmaktaydı. Ancak bu dönemde, sanayileşme girişimleri ciddi bir değişikliğe neden olmadığı görülür. Osmanlı döneminde, özel sermayedar ve emekçi grubu genellikle yabancı kişilerden oluşmaktadır. Yerli sermayedar tarafından oldukça az sayıda fabrika açılmıştır. Osmanlı döneminde cam sanayisi, İstanbul odaklı gelişmiş ve fabrikalar açılmıştır. Önceleri cam sanayi Edirnekapı dolaylarında gelişirken sektör için Beykoz'un daha uygun olduğu kararı alınmıştır. Beykoz'da açılan fabrikalarda çalışan işçiler yabancı uyruklu işçiler olmuştur. Bu dönemde açılan fabrikalar, yüksek maliyetler, yabancı mallar ile rekabet baskısı, bilgi ve deneyim eksikliği gibi sorunlardan dolayı kapanmıştır [40].

1935 yılında İş Bankası tarafından özel sermayenin ürünü olarak Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası açılmıştı. Fabrika'nın açılması ile Beykoz'un mekânsal ve toplumsal yapısında radikal dönüşümler yaşanmaya başlanmış ve en sonunda Beykoz, bir işçi semtine dönüşmüştür. Ancak, Beykoz'un işçi semti olması fabrika açılır açılmaz gerçekleşmez, belli bir süreç içerisinde gerçekleşir. 1950'li yıllar itibari ile işçiler fabrikanın etrafında

gecekondularını inşa ederek işçi mahallelerini oluşturmuşlardır. Fabrikanın hemen arkasında yer alan İncirköy, Paşabahçe, Gümüşsuyu, Soğuksu ve Çiğdem Mahalleleri, işçilerin yeniden üretim alanı olmuştur.

Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası ve Beykoz Semti, Türkiye İşçi sınıfı oluşumunda ve sınıf mücadelesinde önemli bir örnek teşkil ettiği için seçilmiştir. Birinci Sanayi Planı kapsamında açılan fabrika, ülkenin pek çok yerinden nüfus çekerek ciddi nüfus artışları yaşanmıştır. Sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin birlikte hareket ettiği göstemiştir. 1935 yılından 1950 yılına kadar geçen süreç, fabrika için kurumsallaşma süreci olarak kabul edilir. Başlangıçta vasıflı ve vasıfsız emek gücü eksikliği gibi sorunlara çözüm bulmaya çalışmaktadır. Fabrika vasıflı personel eksikliğini Avrupa kökenli işçilerden ve Bulgaristan göçmenlerinden sağlamıştır. Ayrıca bir grubu da yurt dışına staja yollayarak vasıflı personellere dönüştürmüştür. Vasıfsız emek gücünü ise, özellikle Karadeniz Bölgesi'nden göç eden kişilerden sağlamıştır. Yabancı ustalar geçici olarak çalıştırılmıştır, kısa süreli sözleşmeler imzalanır ve sözleşmenin süresi dolunca yenilenmezdi. Bunun nedeni ise vasıflı ve vasıfsız Türk işçilerini eğitmek ve fabrikada çalışan işçileri Türkleştirerek üretim maliyetini düşürmektir [52]. 1935 yılı sonrasında fabrika, yüksek işgücü devri sorunu ile uğraşmak zorunda kalır. Bunun dışında var olan diğer sorunlar ise; hammadde, yakıt ve benzeri. Savaş yıllarında çıkartılan Milli Koruma Kanunu ile 1945 yılından sonra fabrikanın üretim miktarı artmıştır. 1949 yılında fabrikada çalışan işçi sayısı 1500'dür. Beykoz'da yüksek işgücü devrinin olması sendikal gelişimi olumsuz etkilemiştir. İstanbul'da sendikal gelişimlerin yaşandığı yerler sürekli işgücünün olduğu (üretim ve yeniden üretim alanları) yerlerdir. Ayrıca 1946 yılında sosyalist partinin önceliğinde gerçekleşen sendikalaşma hareketi Beykoz'a ulaşmadığı görülür. 1947 yılında 5018 Sayılı Kanun Kapsamında devlet eliyle sendikalaşmaya gidilir ve Beykoz'da ustabaşılarından oluşan yönetim kurulu ile ilk sendika açılır. Bu dönemde gecekondulaşma ile yüksek işgücü devri azalmış ve sendikal oluşumu hızlandırmıştır. İşçiler, üretim ve yeniden üretim alanında sömürülmekte ve işçilerin yeniden üretim alanında kendisini işçi olarak tanımlamaktadır [52].

1950'li yılların başında üretim araçlarının bir bölümünün ekonomik ömrünü tamamlaması ve üretim araçlarının yenilenmesi ile üretim miktarında düşüş yaşanması ile sonuçlanmıştır. 1953 yılından sonra üretim miktarında yeniden bir artış yaşanmıştır.

1960'lı yıllara doğru ihracata yönelik de üretim yapılmaya başlanır. 1950'li yıllar fabrikanın üretim miktarını ve verimliliğini arttırmak için makineleşme süreci girer. Başlangıçta makineleşme süreci, diğer yerlerde olduğu gibi istihdamda bir daralmaya neden olmaz. Bunun nedeni ise ülkede cam eşya tüketiminde ciddi bir artış yaşanmasıdır [40].

1950 ile 1980 döneminde işçiler, iş güvenliği açısından önemli sorunlar yaşar. Fabrikalarda gerçekleşen kazalarda işçilerin öldüğü kaydedilmiştir. 1947 yılında kurulan sendika, 1966 yılına kadar işçilerin çalışma koşullarını düzenlemek için önemli bir mücadele sergilememiştir. Devlet eliyle kurulan 1947 Sendikasının görevi işçileri denetim altında tutma ve işveren için bir tehlike olmasını önlemektir. 1966 yılında gerçekleşen grev ile işçiler kendinde sınıf olmadan kendi için sınıf olma yoluna girdiği görülmektedir. Bu sınıf mücadelesi, işçilerin sınıf bilinci ile hareket ettiğinin göstergesidir. 1966 grevi üretim alanı ile sınırlı kalmamış, önce semt ölçeğine oradan da kent ölçeğine taşınmıştır. Yeniden üretim alanına taşınan grev büyük bir dayanışma örneğidir. Semt sakinleri, diğer sendikalar, sol grupları işçilere destek verir [59]. 1980 yılına geldiğimizde işçiler güçlü bir dayanışma örneğini yeniden sergilerler. Ancak 1980 darbesi diğer fabrikalarda gerçekleşen grevler gibi, Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nda gerçekleşen grev zorla bastırılmıştır. 1950-1980 döneminde işçiler barınma sorununu gecekondular inşa ederek çözmüştür [52].

Şekil 4.23 Fabrikanın arkasında yer alan gecekondu alanı [57]

İşçiler, Beykoz'u yalnızca belli dönemlerde belli ücretlerde çalışıp sonrasında memleketlerine döneceği geçici bir yaşam alanı olarak görmezler. Beykoz, onlar için sürekli bir yaşam alanına dönüşürler. Devlet, konut sorununa yetişemediği için gecekondulaşmaya izin vermiş ve Beykoz'da, fabrikanın arkasında ve tepelere doğru 1-2 katlı gecekondu yapı birimleri çoğalmıştır.

Çalışmanın 1980 sonrası dönemİ, şişe-cam işçi sınıfının çözülme süreci olarak tanımlanmıştır. Ancak 1980 sonrası dönemde iki süreci görürüz; 1980'li yılların sonlarına kadar üretim miktarında ciddi artışlar yaşanmıştır. Bu dönemde işçi sayısında da artışlar yaşanmıştır [55].

Şekil 4.24 Beykoz'da yer alan gecekondu mahalleleri

1990'lı yıllarda ise, fabrika yöneticileri, üretim maliyetleri düşürmek ister ve makineleşme politikalarını hızlandırır. Aynı zamanda 1980 sonrası dönemde fabrikanın üretim bölümlerinin aşama aşama şirkettin diğer illerde açtığı fabrikalara taşındığı ve el imalatın da önceleri taşındığı sonrasında terk edildiği görülür. Paşabahçe Şirketi, 1991 yılında toplu sözleşmeler ile işçileri işten çıkarır ve işten çıkarmalar grev ile sonuçlanır. 1991 grevi, 1966 yılında gerçekleşen grev gibi toplumsal bir olaya dönüşür ve büyük bir dayanışma örneğine dönüşür. Grev kentsel ölçeğe taşınır ve 1991 grevi işçilerin başarısı ile sonuçlanır [55]. Ancak 1991 yılından sonra, sendikanın siyasi ve toplumsal gücü yavaş yavaş zayıflar. Aynı süreç sol gruplar için de geçerli olur. Ayrıca mahkemenin grev erteleme kararını yasallaştırması da sendikanın gücünü azaltmıştır. 2001 yılında işçi sayısının azalması, ücretler, fazla mesai gibi koşullardan dolayı greve gitme kararı alınır, ancak bu grev başarı ile sonuçlanmaz ve fabrika 2002 yılında kapanır. 2001 grevine ilişkin mahkeme, grev erteleme ve mahkeme sürecinde sendikanın tüm faaliyetleri durdurma

kararını almıştır [66]. Bu durum devlet eliyle sendikanın üretim alanından uzaklaşması, işçilerin örgütlü bir model çerçevesinde hareket etmesini engelleme ve sınıf mücadelesinin zayıflatılması anlamına geldi.

Paşabahçe Fabrikası'nın ve işçilerinin hikayesi, fabrikanın 1935 yılında açılması ile başlamış olsada sınıf olduklarını ve sınıf bilinci ile hateket ettiklerini ilk 1966 yılında gerçekleşen grev ile göstermişlerdir. Beykoz, üretim ve yeniden üretim alanlarının iç içe olmasından dolayıbir işçi semtine dönüşmüştür. Ancak fabrikanın kapanması ile birlikte bu özelliğini kaybeder. Cam işçileri fabrikanın kapanması için 2002 yılında da mücadele etmiş olmalarına rağmen bu süreci durduramamışlardır. Beykoz, fabrikanın açılması ile kapanması arası geçen zamn diliminde cam işçilerin beş adet grevine tanıklık etmiştir. Bu grevler, tarihsel olarak aşağıda özetlenmiştir;

Çizelge 4.6 Paşabahçe Fabrikası'nda gerçekleşen grevlere ilişkin temel bilgiler

1966 Grevi	Başlama ve bitiş tarihi: 31 Ocak 1966 ve 26 Nisan 1966 Grev süresi: 85 gün
	Nedeni: Cam işçilerin ilk toplu iş sözleşmesinin işçinin yararına yönelik yeni herhangi bir maddenin yer almaması, işveren 2400 işçiden yalnızca 500 işçiye tatmin edici ücret vermesi
	Sonuç: Hükümetin, grev erteleme kararı alması
1971 Grevi	Başlama ve bitiş tarihi: 25 Ekim 1971 ve 21 Aralık 1971 Grev süresi: 58 gün
	Nedeni: Toplu iş sözleşmesine yönelik görüşmelerin uyuşmazlık ile sonuçlanması Uyuşmazlık nedeni olan konular: kıdem ve ihbar tazminatları, sosyal yardımlar, prim uygulamaları ve ücret zammı
	Sonuç: Protokol imzalanarak sonuçlanır

Çizelge 4.6 Paşabahçe Fabrikası'nda gerçekleşen grevlere ilişkin temel bilgiler(devam)

1980 Grevi	Başlama ve bitiş tarihi: 28 Mayıs 1980 ve 12 Eylül 1980 Grev süresi: 107 gün
	Nedeni: Toplu iş sözleşmesinde işçilerin (kıdem tazminatı gün sayısının yasada belirtilenin üzerinde arttırılması, hak grevinin sözleşme içerisinde yer alması, çalışma sürülerinin düşürülmesi, işsizlik tazminatı, izin, disiplin, iş sağlığı ve iş güvenliği kurullarının demokratikleştirilmesi ve benzeri) taleplerinin işveren tarafından kabul edilmemesi
	Sonuç: 12 Eylül 1980 gününde gerçekleşen darbe ile zorla sonlandırılır.
1991 Grevi	Başlama ve bitiş tarihi: 25 Temmuz 1991 ve 14 Ağustos 1991, Grev süresi: 21 gün
	Nedeni: Cam işçilerinin toplu iş sözleşmesi ile işten çıkarılması, Paşabahçe Fabrikası'nda toplam 584 cam işçisi işten çıkarılmak istenir
	Sonuç: işçiler, işveren ile arasında gerçekleşen sınıf mücadelesini kazanır. 584 işçi, işe yeniden alınır.
2002 Grevi	Başlama ve bitiş tarihi: 22 Temmuz 2002 ve 6 Ağustos 2002, Grev süresi: 16 gün
	Nedeni: Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın kapatılması
	Sonuç: Bakanlar Kurulu kararı ile "milli güvenliği bozucu nitelikte" görülür ve grev erteleme kararı alınır. Fabrika, 6 Ağustos 2002 gününde kapanır.

Sanayileşme ve kentleşme süreci birlikte hareket eder. Sanayileşme politikaları insanların kentsel mekândaki konumu veya ülkenin hangi kentinde ve kentin neresinde ikame edeceğini belirler. Bu durumu Beykoz çalışması kapsamında ayrıntılı ele almak için Beykoz nüfus verileri ile fabrikada çalışan işçi sayılarından yararlanılabilir.

Çizelge 4.7 Paşabahçe Fabrikası'nın yıllara göre işçi sayısı

Yıl	İşçi Sayısı (kişi)
1935	26 memur ve 385 işçi [40]
1938	İş gücü gereksinimine göre 700-750 veya 800-850 [40]
1949	1500 [52]
1951	1110 [52]
1955	1446 [52]
1956	1517 [52]
1957	1668 [52]
1958	1760 [52]
1962	2400 [61]
1966	2500 [61]
1971	2200 [66]
1980	2600 [40]
1989	3046 [67]
1991	2685 [67]
1993	2173 [67]
2000	1023 [67]
2001	Haziran ayından 915 işçi bulunurken Aralık ayında 889 işçiye düşer [69]
2002	873

İşçi sayısının kentsel mekânda artışı mekânsal desende var olan izlerden de belli olur. Gecekondu mahallelerin oluştuğu dönemlerde işçi sayılarında önemli artışlar yaşanır. Aşağıda yer alan tabloda bu durum görülebilir;

Çizelge 4.8 Beykoz'un nüfus verileri ve fabrikanın işçi sayısı

Yıl	Nüfus (Kişi)	Cam İşçi Sayısı (Kişi)
1935	21380	385
1951	37812 (1950 yılına ait nüfus verileri)	1110
1980	114812	2600
1989	163786 (1990 yılına ait nüfus verileri)	3046
2000	172292	1023
2002	200572 (2007 yılına ait nüfus verileri)	873

1935 yılı ile 1989 yılı arasında işçi sayılarında artış ayaşanırken Beykoz'un nüfusunda artışlar yaşanmıştır. Ancak 1989 yılından sonra işçi sayılarında düşüş yaşanmasına rağmen nüfusun arttığı gözlenmektedir. Bunun nedeni ise Beykoz'da yeni yerleşim alanlarının orta çıkmasıdır. 1988 yılında açılan 2. köprü ile Beykoz'un nüfusu artmıştır [78]. Bu durum mahalle muhtarları ile yapılan mülakatta da tespit edildi ve Beykoz'da yeni yerleşim alanların ortaya çıkarken Paşabahçe Fabrikası'nın çevre yerleşimin, bu nüfus artışından etkilenmediği tespit edildi. Paşabahçe muhtarı, bu konu hakkında şöyle bir açıklama yapımıştır:

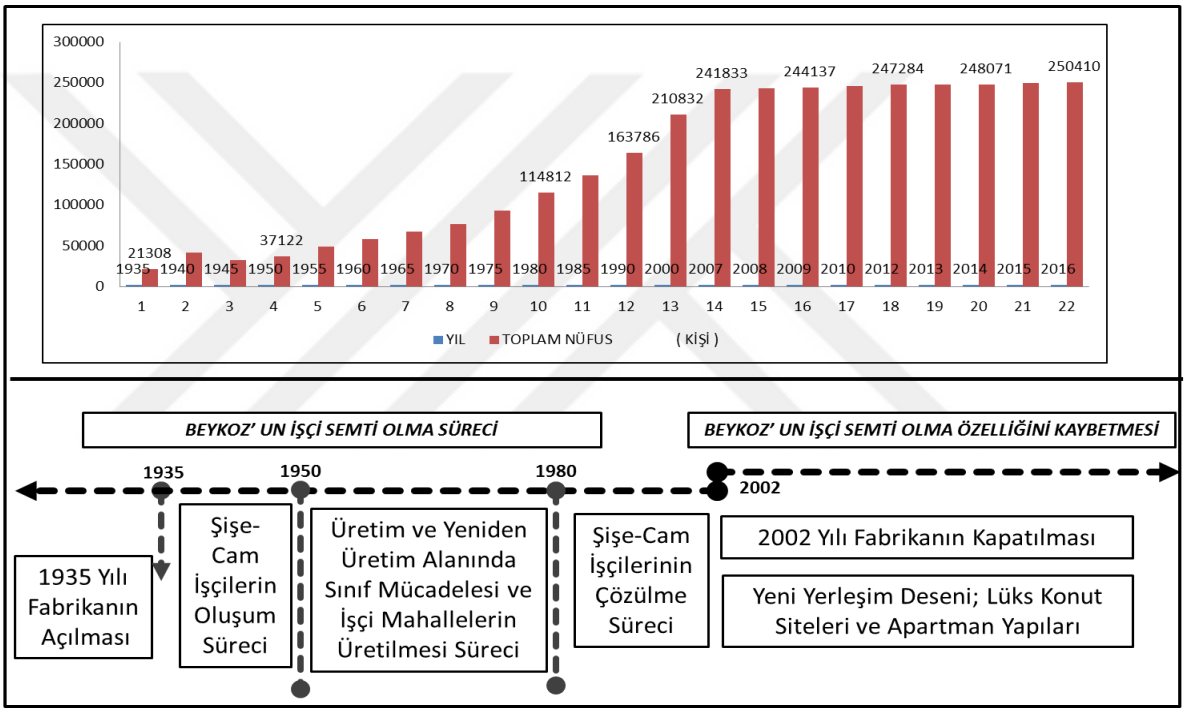
"Çavuşbaşı diye bir yer yoktu. Çavuşbaşı Mahallesi Beykoz'a bağlı değildi, 2009 yılında Beykoz' bağlı bir mahalle oldu. Kavacık yerleşimi ikinciköprü ile beraber ortaya çıktı. Bu dönemde Paşabahçe, İncirköy ve yakın yerleşim alanları etkilenmedi ve pek fazla nüfusu artmadı."

Çizelge 4.9 Beykoz nüfus verileri [68]

YILLARA GÖRE NÜFUS VERİSİ	***YIL***	***TOPLAM NÜFUS (KİŞİ)***	***KENTSEL NÜFUS (KİŞİ)***	***KIRSAL NÜFUS (KİŞİ)***	***NÜFUS ARTIŞ HIZI***
1	1935	21308	15103	6205	veri yok
2	1940	41492	veri yok	veri yok	%21,30
3	1945	32812	veri yok	veri yok	-%20.91
4	1950	37122	veri yok	veri yok	%15,23
5	1955	48832	36859	11973	%31,54
6	1960	58317	45679	12638	%19,42
7	1965	67758	51689	16069	%16,18
8	1970	76385	612006	15179	%12,73
9	1975	92767	76804	15963	%25,48
10	1980	114812	94101	20711	%26,31
11	1985	136063	118697	17366	%19,69
12	1990	163786	142075	21711	%21,26
13	2000	210832	172291	38541	%16,41
14	2007	241833	200572	41261	%9,86
15	2008	243454	219960	23494	%0,67
16	2009	244137	220008	24126	%0,28
17	2010	246136	221542	24594	%0,81
18	2012	247284	222075	25209	%0,46
19	2013	248056	248056	veri yok	%0,31
20	2014	248071	248071	veri yok	%0,006
21	2015	249727	veri yok	veri yok	%0,66
22	2016	250410	veri yok	veri yok	%0,27

Fabrikanın açılması ile Beykoz, diğer illerden nüfus çeker. Fabrikan kapanana kadar ciddi nüfus artışlarının yaşandığı görülür. 1935 yılının nüfusu 21.308 kişi olup 1950 yılına kadar 15.814 kişi bu nüfusa eklemlenmiş ve 1950 yılında Beykoz nüfusu 37.122 kişi olmuştur. 1980 yılına gelindiğinde ciddi bir nüfus artışın yaşandığı görülür. 1950 ile 1980 yılında

nüfusta yaşanan artış 77.690 kişidir. Bu dönemde Paşabahçe Şişe-Cam İşçilerinin gecekondularını inşa ederek Beykoz'da işçi mahallelerini üretmişlerdir. 1980 ile 2000 yılı nüfus sayımlarına göre nüfusta 96.020 kişi artışı yaşandığı ortaya çıkmıştır. Bu dönem yaşanan nüfus artışı, diğer dönemlerden daha fazla olup sonrasında böyle bir artış yaşanmamıştır. 2000 yılı nüfusu ise 210.832 kişidir. Fabrika kapandığı yıl olan 2002 yılı nüfus verilerine ulaşamadığı için iki yıl içinde ciddi bir nüfusun yaşanmadığı kabul edilmiş olup 2007 ile 2000 yılları arasında nüfusta 31.001 kişi artmış olup 2007 nüfusu 241.833 kişidir. 2016 yılının nüfusu ise 250.410 kişi olup 2007 ile 2016 yılları arasında nüfusta 8.207 kişi artmıştır [68].

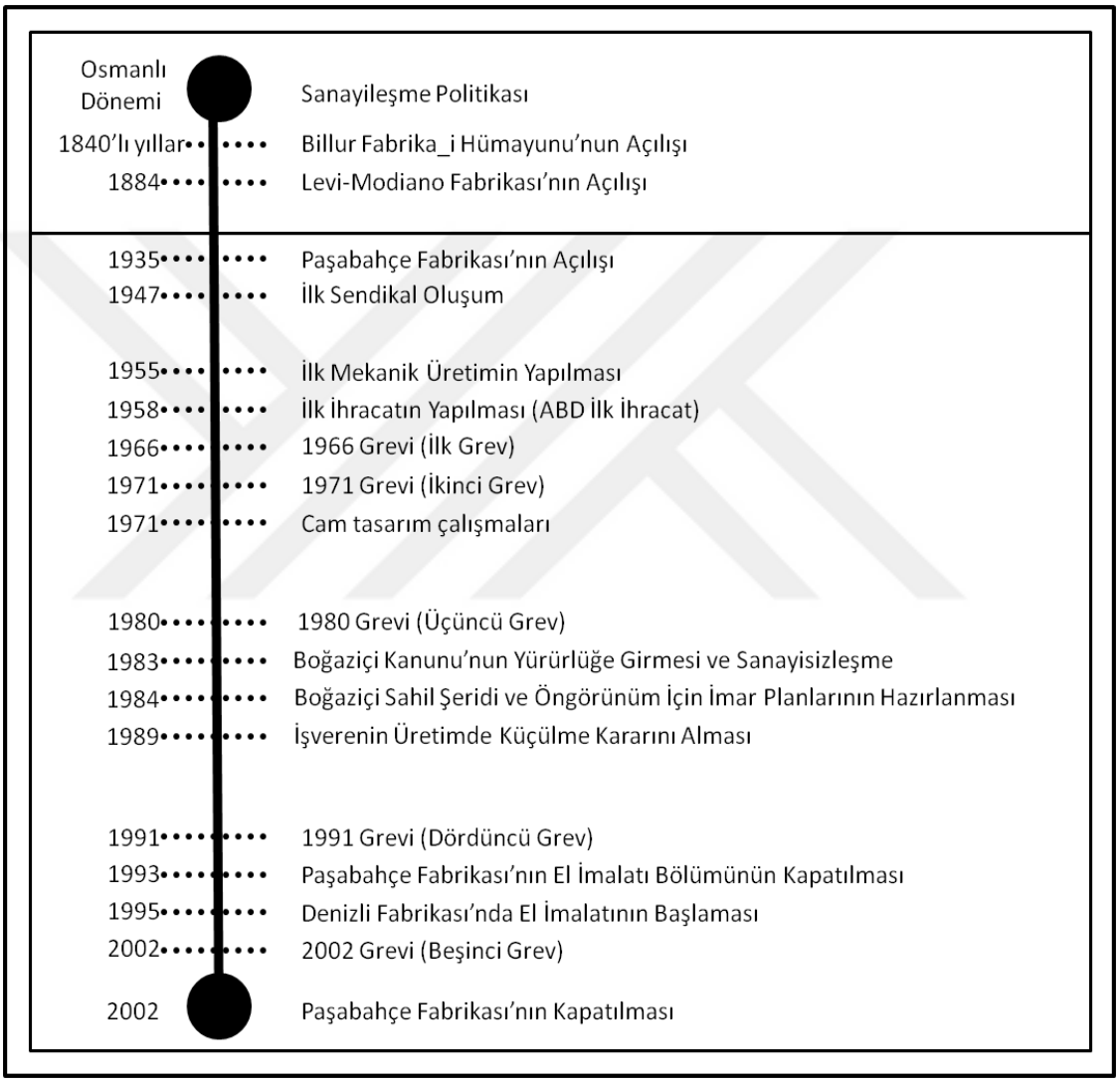

Şekil 4.25 Beykoz nüfus verileri ile tarihsel sürecin karşılaştırılması

2002 yılından sona fabrika kapanır ve Beykoz İşçi semti olma özelliğini yitirir. 1984 yılında yürürlüğe giren Boğaziçi Kanunu ile Boğaziçi alanının sanayisizleşmesi ve nüfus ve yapı artışlarını önleme kararlar alınmıştır. 2002 yılında Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, 2003 yılında Beykoz Deri Kundura Fabrikası ve 2006 yılında Paşabahçe Tekel Rakı Fabrikası kapatılmış ve Beykoz sanayisizleşmiştir. Fabrika kapandıktan sonra 572 işçinin, şirketin diğer illerde yer alan fabrikalara taşınmıştır. İşçiler aileleri ile birlikte yeniden göç etmek zorunda bırakılmıştır. 2002 yılı nüfus verilerinin bulunmadığı için 2000 yılı TUİK verilerinden yararlanmış olup 2000 yılı hane halkı büyüklüğü 4.01'dir. Bu rakamlar

ortalama 2300 kişinin Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın kapanmasından dolayı Beykoz'dan ayrıldığını gösterir. Özetle Beykoz, 2002 yılından sonra işçi semti olma özelliğini yitirmiştir [68]. Beykoz'un Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın açılması ve kapatılması ile birlikte edindiği toplumsal ve mekânsal pratikler aşağıdaki dönemsel olarak tablolaştırılmıştır:

Çizelge 4.10 Paşabahçe Fabrikası için önemli tarihler

1983 yılında Boğaziçi Kanunu yürülüğe girdikten sonra hazırlanan imar planlarında bölge için sanayisizleşme kararı alınırken bölgenin nüfusunu arttırmaya yönelik herhangi bir uygulamaya izin verilmeyeceği belirtişmiştir. Ancak geçmiş ile günümüz uydu görüntüleri incelendiğinde yeni yerleşim alanlarının oluştuğu görülmüştür. 2000 yılından sonra toplu konutlar inşa edilmiştir [50]. Yapılan mülakatlarda fabrika kapandıktan sonra, Beykoz'da ikame edenlerin bir bölümünün toplu konutlarda çalışmaya başladığı anlaşılmıştır.

Beykoz, 1935-2002 yılları arasında sanayi işçilerinin yaşam alanı iken, bugün Beykoz'lular hizmet sektöründe çalışmaktadırlar.

Şekil 4.26 Beykoz'un mevcut görünümü [57].

Beykoz'da yapılan mülakatlar ile semtte yaşayanlardan fabrika kapanmadan önce ve kapandıktan sonra Beykoz'da yaşanan mekânsal ve toplumsal dönüşümler hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Mülakat sonuçlarına geçmeden önce fabrikanın mevcut durumu hakkında bilgi vermek gerekir. Fabrika, atıl durumda bırakılmış olup bazı bölümlerinin yıkıldığı görülmektedir.

Şekil 4.27 Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası'nın güncel görünümü

•**Tanışıklık ve yabancılaşma;** fabrikanın açılması ile oluşan işçi mahallelerinde akrabalık ve hemşerilik ilişkilerinden kaynaklı tanışıklık yoğun bir şekilde bulunmaktadır.

Fabrikanın kapanması ile tanışıklığın azalmış, akrabalık ve hemşerilik bağları zayıflamış ve semtte insanların birbirine yabancılaşmaya başlamıştır:

“Gecekondularda dayanışma vardı, tanışıklık vardı. Birinin cenazesi olsa herkes giderdi düğünü olsa herkes giderdi. Ama şimdi kimse kimseyi tanımıyor. Dayanışma azaldı. Mahalleye yeni insanlar geldi ve hiçbirini tanımıyorum. Onlarda dışarıda çalışmakta ve insanların birbirini tanıyacağı zamanı yok.”

“Beykoz’ da insanlar eskiden birbirlerini tanırdı, şimdi ise aynı mahallede yaşadığımız ama tanımadığımız insanlar var. İnsanlar eskiden Beykoz’ da aynı iş yerinde veya yakın fabrikalarda çalışırdı. Şimdi hepimiz farklı yerlerde çalışıyoruz, birbirimiz tanıyacağımız zamanımız olmadığı için birbirimizi pek tanımıyoruz. İnsanların tüm günü yollarda geçiyor çalışmak için.”

Beykoz’da fabrikada ve fabrikanın dışında insanların birbirini tanıdığı ve bu durum, semtte insanlar arasında dayanışmanın olduğunu gösteriri. Ancak fabrikanın kapanması ile insanların toplumsal yaşantısında da önemli değişimler yaşanmış insanların birbirine yabancılaşmaya başladığı anlaşılmaktadır.

•**İşyeri ve Konut İlişkisi;** semtte iş sahasının yok olması ile birlikte mahalle sakinleri yaşamlarını idame ettirebilecekleri ve yeni işler bulabilmek için Beykoz’un dışına çıkmak zorunda kalmışlardır:

“Fabrikanın kapanması aynı zamanda Beykoz için iş sahasının da yok olması anlamına geldi. Babam bizleri fabrika sayesinde büyüttü. Tabii bu durum yalnızca şişecam fabrikasının kapanması ile gerçekleşmedi, buralardaki tüm fabrikalar kapandı. Şu an insanlar iş bulabilmek ve çalışmak için Beykoz dışına çıkmak zorundadır. Beylikdüzü’ne, Sarıyer’ e giden var. Ben çalışmak için Sarıyer’e kadar gidiyorum.”

“İş sahası yok burada. Eskiden insanlar burada çalışır ve burada yaşarlardı. Ama şimdi insanlar, İstanbul’un her yerine sadece çalışmak için gidiyor. Karşıya giden de var. İnsanlar maaşlarının bir bölümünü yollarda harcıyor. İnsanlar buralarda yoksullaştı.”

“İşçiler gittikten sonra insanların alım gücü oldukça düştü, eskiden insanların alım gücü oldukça yüksekti. Eskiden, fabrika açıkken insanlar maaşını alıp evlerine dönerlerdi, artı

bir masrafları olmazdı. İnsanlar bir şeyleri satın alabilirdi. Ama şimdi insanlar çalışmak için başka yerlere gidiyorlar, masraflar arttı ve alım gücü düştü."

- **Fabrika kapandıktan sonra işçilerin ve semtin durumu**; fabrika kapandıktan sonra 573 işçi ailesi alıp şirketin diğer illerde yer alan fabrikalarına çalışmak için Beykoz'dan ailesi ile birlikte ayrılır. Bu durum yapılan mülakatlarda ile doğrulandı.

"Fabrika kapandıktan sonra, insanlar Eskişehir, Denizli ve Mersin'e taşındılar, oradaki fabrikalarda çalışmak için. Şirket yöneticileri, işçilere iki seçenek sundu. İster tazminatınızı alırsınız ister diğer illerdeki fabrikalarda çalışmayı kabul edersiniz. Pek çok kişi diğer fabrikalarda çalışmayı kabul etti ve oralara göç ettiler. Emekliliği yakın olanlar ise tazminatı aldı."

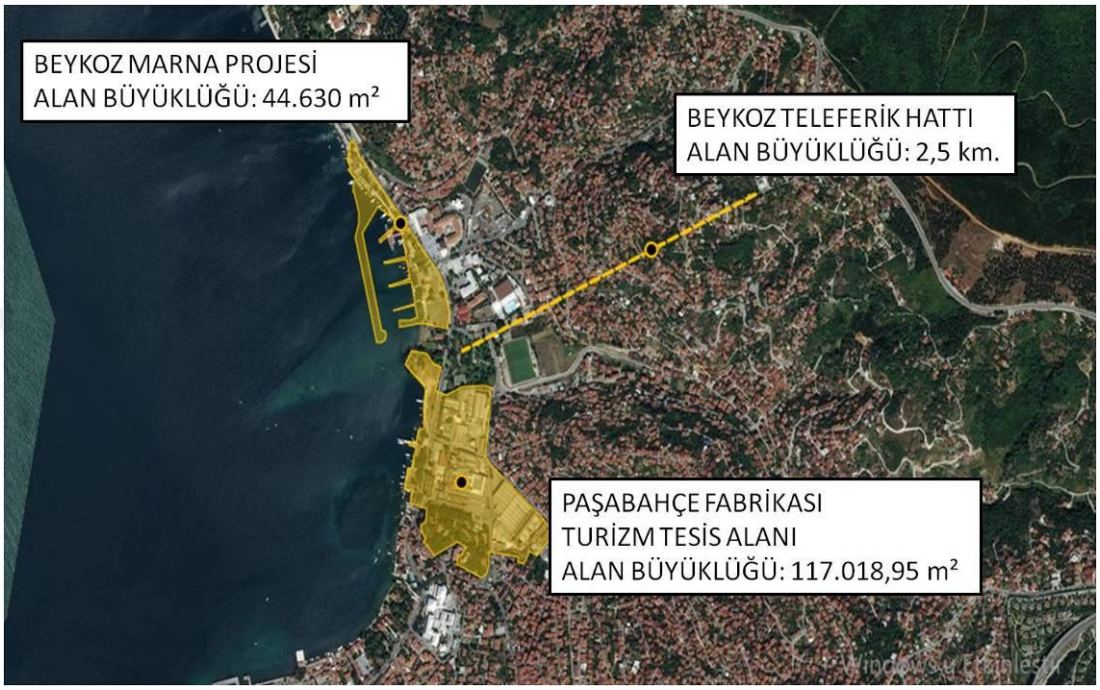
"Teknolojinin fabrikalara girmesi ile birlikte önce istihdamda bir azalma gerçekleşti. 1989 yıllarında bura da gelir seviyesi oldukça iyi idi. Buraları önceleri köy gibi bir yerdi ve zamanla fabrika sayesinde de kentin içine dâhil oldu. Fabrika kapandıktan sonra İncirköy ve Paşabahçe' de cam işçiliğine ilişkin herhangi bir atölye, mağaza kalmadı."

"Fabrika kapandıktan sonra emekliliğine az kalan bir grup emekli oldu ve çoğu memleketine döndü. Bir grup ise farklı illerdeki işletmelere gitti."

- **Fabrikanın ve Beykoz'un Geleceği Hakkında Edinilen Bilgiler;** 1980 sonrasında çıkarılan yasal düzenlemler ve plan kararları doğrultusunda fabrikanın turizm tesis alanına ayrılacağı anlaşılmaktadır. Belediyede yapılan görüşmede de bu durumu destekleyici bilgiler edinildi. Ayrıca bu durum, Beykoz'a yeni bir toplumsal ve mekânsal pratiği de beraberinde getireceği anlaşılmaktadır;

"Bu ilçeye kimlik kazandıranlar işçilerdi. Fabrikalar açık iken Beykoz, fabrikadan yükselen siren sesleri zamanın sabah, öğle ve akşam olduğunu anlardu. Ancak işçiler gitmek zorunda kaldı. 1983 tarihinde yürürlüğe giren Boğaziçi Kanunu sanayi alanlarının Boğaziçi alanından taşınmasına neden oldu. Planlarda bu kanun kapsamında değiştirildi. Paşabahçe Fabrikası turizm tesis alanı olarak kullanımına ayrılacak ve ve Paşabahçe İskelesi için ise bir marina projesi düşünülmektedir. Ayrıca bu durum Beykoz'un yeni bir kimlik kazanmasına neden olacaktır. Bu durum, Beykoz için yeni istihdam alanlarının üretilmesi anlamına gelecektir. Beykoz'un Boğaziçi alanında yer alan diğer ilçeler gibi hızlı bir şekilde değişmemesinin nedeni ise mülkiyet yapısı ile ilgilidir. Paşabahçe

Fabrikası'nın etrafında yer alan mahallerin parselleri oldukça küçük boyuttadır. Parsellerin küçük olması, mütaihhitlerin kat karşılığında bu alanlarda inşaat yapmasını olumsuz etkilemiştir. iNsanların gelir seviyelerin düşük olmasını konut alanlarında ciddi bir iyileşme yapılmasını da engelemiştir. Bu alanlarının turizm tesis alanı olması Beykoz sakinlerinin gelirkaynaklarını arttıracak ve konut alanlarını da etkileyecektir."

Şekil 4.28 Beykoz'da yapılması planlanan projeler ve yerleri [50].

Beykoz Şişe-Cam Fabrikası'nın açılması ile özellikle İncirköy, Paşabahçe Mahalleleri cam eşyaların üretildiği atölyeler ile semt cam sektörü ile bütünleşmiştir. Cam sektörü, Beykoz'un toplumsal, ekonomik ve mekânsal yapısını radikal bir şekilde değiştirmiştir. Ancak kapanması da yine önemli bir değişime neden olmuştur. Artık Beykoz cam sektörü ile ilişkilendirilememekte ve Fabrikanın etrafında cam üretime ilişkin herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Fabrika, mevcutta atıl durumda bırakılmaktadır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde ise çalışmanın kuramsal bölümü ile mekânsal bölümü karşılaştırılması olarak ele alınacaktır.

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın bu bölümünde, Beykoz Paşabahçe örneği ile çalışmanın kuramsal ve kavramsal bölümü karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın kuramsal ve kavramsal bölümünde, kapitalist kentin ve toplumun, üretim ve yeniden üretim sürecinde nasıl örgütlendiği ele alınmıştır. İlk üretim sürecinde sanayi, kent merkezinde yer seçmiş ve kentsel mekân ve toplumu örgütlemiştir. İlk birikim sürecinde kentler gelişmeye ve büyümeye başlamış, işçi ve kapitalist sınıf ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfı, sınıf bilinci ile hareket etmeyi öğrenmiş ve kapitalist sınıf ile bir sınıf mücadelesi içersine girmiştir. Yeniden üretim sürecinde ise kapitalist üretim biçimi, içine girdiği krizleri aşmak için kenti ve toplumu yeniden örgütlemiştir.

Çalışmanın "Beykoz Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası ve Çevresinin Kapitalist Kentleşme ve Toplumsal Sınıf Deneyimi" bölümünde, kapitalist üretim biçimin üretim ve yeniden üretim sürecinde toplumsal mekânı nasıl örgütlediği ele alınmıştır. İlk birikim sürecinde Paşabahçe Fabrikası Beykoz'da kurulmuş ve diğer illerden Beykoz'a göç edenler birer cam işçisi olmuştur. İlk birikim sürecinde cam işçileri, fabrikanın etrafında kendi yaşam alanlarını üretmişlerdir. Sınıf bilincini kazanarak, toplumsal bir sınıf olarak hareket etmeyi öğrenmiş, örgütlenmiş ve kapitalist sınıf ile sınıf mücadelesi içerisine girmiştir. 1980'li yıllardan itibaren Paşabahçe Fabrikası ve işçileri bir yeniden üretim sürecine girmiştir. Fabrikanın, Boğaziçi alanında kalması ve kent ile bütünleşmesi ile, üretim alanının kentsel mekandan tasfiyesi kararı alınır. Ancak 1980'lerin sonlarına kadar fabrikanın üretim miktarında ve işçi sayısında önemli artışlar yaşanır. 1989 yılından sonra fabrika, kentsel mekânın içersinde kalır, el imalatı yeni makineler ile arka plana atılması ve üretimde el imalatının üretim maliyetinin yüksek olması nedeniyle fabrika küçülme kararı alır. Üretim miktarı ve işçi sayısı giderek azalır ve 2002 yılında fabrika kapanır.

Paşabahçe fabrikası kapandıktan sonra, Beykoz'da yer alan diğer fabrikalarda kapanır ve Beykoz sanayi alanı olma özelliğini kaybeder. Beykoz artık bir işçi semti değildir.

Çalışmanın bu bölümünde, 1935 yılında üretime başlayan ve 2002 yılında üretimi sonlandırılan Paşabahçe Fabrikası ile Beykoz'un toplumsal ve mekânsal örgütlenmesi Marx, Lefebvre, Castells ve Harvey'in kuramsal çalışmaları doğrultusunda değerlendirilecektir. Beykoz Paşabahçe örneği, süreç analizi ile dört döneneme ayrılarak ele alınmıştır. 1935 yılı öncesi, Beykoz cam sektörü için seçilmiş olup ön hazırlık süreci kabul edilmiştir. 1935-1950 dönemi ve 1950-1980 dönemi, ilk birikim süreci olup, cam işçileri ve yaşam alanları oluşmuş, sınıf bilinci ile hareket etmeyi öğrenen cam işçileri 1966 yılında ve 1971 yılında greve gitmiştir. 1980 yılından sonra yeniden üretim sürecine girmiştir. İlk birikim süreci, özellikle Marx ve Lefebvre'nin kuramsal çalışmaları ele alınmışken, yeniden üretim süreci ise özellikle Castells ve Harvey'in kuramsal çalışmaları ile ele alınmıştır.

Yaptığı çalışmalar ile Marx, sınıf sözcüğünün devrimsel bir anlam taşımasını sağlamıştır. Marx, toplumsal sınıfların kendi tarihini yazan bir güç ve insanlık tarihinin toplumsal pratiklerin bir ürünü olmasını sınıf kavramının tarihsel bir boyutu olarak görmüştür. 1935 yılında fabrika kurulmuş ve Paşabahçe cam işçilerin toplumsal ve mekânsal deneyimi başlamıştır.

Fabrikanın kurulması, Beykoz için yeni toplumsal ve mekânsal örüntülerin üretilmesi anlamına gelmiştir. Beykoz, bir üretim alanına dönüşmüştür. Beykoz, kırsal bir yerleşim olma özelliğini aşama aşama kaybetmeye başlamış ve kentleşme sürecine girmiştir. Paşabahçe üretim alanı, Beykoz'da iki yeni toplumsal yapının orta çıkması anlamına neden olmuştur. Artık bu kentsel mekânda, cam işçileri ve fabrika yöneticileri yaşamaya başlamıştır.

Marx, işçi ve kapitalist sınıfı, üretimdeki konumları ve üretim araçları ile ilişkilendirerek anlatmıştır. Kapitalist sınıf, üretim araçlarına ve sürecine hâkim olan, ancak üretici olmayan ve nicel olarak küçük oranda olan grup şeklinde tanımlamıştır. Marx, işçi sınıfını ise üretim araçlarını kullanan, üreten ve nicel olarak büyük bir oranda olan grup şeklinde tanımlamıştır artmıştır [32]. Marx'ın sınıf tanımından Paşabahçe örneği incelendiğinde, cam işçileri üreten grup olup hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında (yaşam alanını) nicel olarak kapitalist sınıftan çok daha büyük bir oranı oluşturmaktadır.

Paşabahçe'nin işvereni, üretici grup değil, sermayedar grubu oluşturmaktadır. Ayrıca cam sermayedarı, Beykoz'da yalnızca üretim alanında varlıklarını ortaya koyabilmişlerdir. Paşabahçe cam işçileri emek güçleri, belli bir ücret karşılığında kapitalist sermayedar olan İş Bankası yöneticilerine satmışlardır.

Beykoz'un bir önceki tarih sahnesinde işçi sınıfının ve kapitalist sınıfının varlığından söz edilemez. Fabrikanın kurulması ile Beykoz işçi ve kapitalist olmak üzere iki toplumsal yapıya sahip olmuştur. Sonrasında ise, cam işçileri Beykoz'da, özellikle Paşabahçe ve İncirköy Mahalleleri başta olmak üzere Gümüşsuyu, Soğuksu ve Çiğdem Mahalleleri'nde yaşam alanlarını inşa etmişlerdir. Cam işçileri, üretim alanının yakınında, Türkiye tarihinde önemli bir mekânsal deseni olan gecekondulaşma düzeni şeklinde inşa etmişleridir. Fabrikada çok az sayıda var olan lojmanlar ise kapitalist sermayenin temsilcileri olan yöneticilerin yaşam alanı olmuştur.

Marx, işçi sınıfının kendinde sınıf olma durumundan kendi için sınıf olma durumunu, sınıf mücadelesinde kazanacağı sınıf bilinci ile gerçekleşeceğini belirtmiştir. İşçi sınıf, kapitalist sermayenin bir parçası haline gelirken sömürüldüğünü fark etmiş ve bu durum, işçinin sınıf bilincini kazanmasına neden olur [32]. Cam işçilerinin kendinde sınıf olma durumundan kendi için sınıf olması 1960'lı yıllardan sonra gerçekleşmiştir. 1966 grevi, bu durumun gerçekleştiğini göstermiştir. Kapitalist sermayedar tarafından sömürülen cam işçileri, üretim ve yeniden üretim alanında sınıf bilincine kavuşmuş ve sınıf mücadelesine başlamıştır. İşçi sınıfı, başta 1966 grevi olmak üzere gerçekleştirdiği sınıf mücadelesi içerisinde kendi için sınıf olmayı öğrenmiştir. Şişe-Cam Fabrikası'nın kapitalist sermayedarı ile işçi sınıfı arasında gerçekleşen sınıf mücadelesi üretim alanı ile sınırlı kalmamıştır. Grev, mahalle ölçeğine hatta kentsel ölçeğe taşınmış, Türkiye emek tarihinde önemli bir toplumsal olay haline gelmiştir. 1966 grevinden sonra, cam işçileri dört adet daha grev gerçekleştirmiştir: 1971 grevi, 1980 grevi, 1991 grevi ve 2002 grevi. Bu grevlerin tamamında cam işçileri, kendi için sermayedar grup ile bir sınıf mücadelesine girmiş ve bir sınıf olarak hareket etmişlerdir.

Lefebvre her üretim biçiminin kendi mekânı ve toplumunu ürettiğini söylemiştir. Her toplum, tarihsel süreç içerisinde edindikleri toplumsal pratikler ile farklı mekânsal desenler üretmiştir. Ayrıca Lefebvre belli bir tarihsel süreç içerisinde bir toplumun mekânsal örüntüsü ile başka bir toplumun mekânsal örüntüsü aynı olamayacağını

belirtmiştir. Çünkü farklı toplumsal pratiklere sahip olmuşlardır. Lefebvre, sanayileşme ve kentleşme sürecinin birlikte hareket ettiğini söylemiştir. Sanayileşme süreci ile kentsel mekâna göç eden insanlar, mekânın gelişmesine ve büyümesine neden olmuştur [18]. Beykoz, sanayileşmeden önce kentsel karaktere sahip olmayan bir yerleşim yeridir. Paşabahçe Fabrikası'nın açılması ile mekânda ve toplumda dönüşümler gerçekleşmiştir. Beykoz, işçi semtine dönüşmüş ve cam işçileri burada kendi mekânını üretmiştir. Cam işçileri, gecekondu alanlarını üretmişlerdir. Paşabahçe Fabrikası gerekli olan emek gücünü bu alana çekmiş ve hızlı bir şekilde nüfus artışına neden olmuştur. Beykoz'un kentleşme süreci, sanayileşme süreci ile birlikte başlamıştır. Paşabahçe Fabrikası'nın üretim miktarı arttıkça, emek gücü ihtiyacı da artmıştır. Daha fazla emek gücü daha fazla konut alanı anlamına gelmiştir. 1950'lerden sonra, Beykoz'un gecekondulaşma süreci arttı. Kısacası göç eden nüfus, Lefebvre'nin tanımladığı içe ve dışa doğru genişleme sürecini başlatmıştır. Beykoz, yavaş yavaş kentsel karakter edinmiştir. Beykoz'un sahil kesiminden tepelere doğru büyüme süreci başlamıştır.

Fabrikanın kapatılması ile mekânın ve toplumun, sanayileşme üzerine kurulu toplumsal pratiğin sonlandırmış oldu. Kapitalist sermayenin üretim alanını başka mekânlara çekmesi Beykoz'un işçi semti olma özelliğini yitirmesi neden olur. Gecekondu mahallerinin hemen bitişiğinde kapitalist sermayenin inşa ettiği üst gelir grubuna hitap ettiği lüks konut siteleri bulunmuştur. Gecekondu alanları, sahilde yer alan yalılar ile Beykoz'un tepelerine doğru inşa edilen lük konut siteleri arasında sıkışmıştır. Bugün, Beykoz'da kapitalist sermayenin, üretim ve yeniden üretim sürecinde ürettiği iki farklı toplumu ve mekânı görülmektedir: Gecekondu alanları ve lüks toplu konutları.

Castells, kapitalist üretim biçiminin kentini kolektif tüketim alanı olarak tanımlamıştır. Castells, kolektif tüketim alanlarını işçi sınıfının üretimi sürdürebilmesi için gerekli olan yeniden üretim alanı ve kentsel mekânda gerçekleşen sınıf mücadelesi kolektif tüketim araçlarını edinme mücadelesi olduğunu belirtmiştir [34]. Bu durumda Paşabahçe, İncirköy Gümüşsuyu, Soğuksu ve Çiğdem Mahalleleri, kapitalist üretimin ertesi güne devam edebilmesi için kolektif tüketim alanıdır. Paşabahçe Fabrikası'nın işçileri, buralarda ertesi güne hazırlanır.

Castells, kapitalist üretim biçiminin çelişkilerinin neden olduğu sınıf mücadelesi, kentsel toplumsal hareketler şeklinde gösterdiği belirtmiştir. Ayrıca Castells, sınıf mücadelesinin kentsel mekânda tüketim araçlarının eşitsiz şekilde dağılımından kaynaklandığını savunmuştur [34]. Paşabahçe örneğinde cam işçileri ve işveren arasında gerçekleşen mücadeleler 1966, 1971, 1980, 1991 ve 2002 grevleri şeklinde kendini göstermiştir. Bu grevler ile cam işçileri, kolektif tükenme araçlarını edinme mücadelesi içerisindedir. Ancak 2002 grevi, yalnızca kolektif tüketim araçlarını edinme mücadelesi değildir. Aynı zamanda üretim alanının Beykoz'da kalmasını sağlama, işçi olmayı ve Beykoz'un işçi semti olma özelliği sürdürebilme mücadelesidir. 2002 yılında fabrikanın kapanması ile bu mücadele de işçiler, olumsuz sonuç edinirler. İşçiler, Beykoz'u terk edip yeni üretim alanlarına göç etmek ve buralarda işçi olmaya sürdürmek zorunda kalırlar.

Harvey, kapitalist sermaye birikim süreçleri ile kentleşme süreçlerini beraber ele almış ve bu ilişkiyi sermayenin döngüleri üzerinden ortaya koymuştur. Harvey, sermaye birikim süreci yatırım yapamadığı noktada krize girdiğini ve bu krizi çözmek için kentsel mekân ve toplumu yeniden ürettiğini belirtmiştir. Harvey, kapitalist sermayenin birinci döngüsünü temel yatırım ve tüketim malları olduğu belirtmiştir. Bu süreçte işçiler, kentte üretim alanı yakınında ikame ederler ve işçi mahallelerini oluşturmuştur. Harvey, birinci döngüde yatırım yapamayacak hale gelen sermaye aşırı birikim krizine girdiğini ve ikinci döngüye kaydığını, sermayenin ikinci döngüde kentsel mekâna yatırım yaparak krizi aştığını belirtmiştir. Sermayenin kentsel mekânda yatırım yaptığı ilk alanlar ise işçilerin üretim ve yeniden üretim alanı olmuştur [37]. Ancak Beykoz'da kapitalist sermaye üretimi, alandan çekmiş olsa da henüz, işçi mahallelerini bir yatırım aracı olarak kullanmamıştır. Aynı durum fabrika için de geçerlidir. Bugün fabrika atıl durumda bırakılmıştır. Kapitalist sermayenin yapılı çevreye yaptığı yatırımlar, işçi gecekondularının hemen bitişiğinde inşa ettiği lüks konut siteleridir. Ancak Beykoz, Boğaziçi alanında tek kalan gecekondu alanı olup, kapitalist yatırım için önemli bir potansiyel olma özelliği taşımaktadır.

KAYNAKLAR

[1] Lefebvre, H., (1998). Mekanın Üretimi, Metis Yayınları, İstanbul.

[2] Elden, S., (2004). Understanding Henri Lefebvre, Continuum, London.

[3] Harvey, D., (2006). Sosyal Adalet ve Şehir, Metis Yayınları, İstanbul.

[4] Aslanoğlu, R., (1998). Kent, Kimlik ve Küreselleşme, Asa Kitabevi, Bursa.

[5] Online EtymologyDictionary, Class, https://www.etymonline.com/search?q, 5 Eylül 2007.

[6] Beneton, P., (1991). Toplumsal Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul.

[7] Öngen, T., (1994). Prometheus'un Sönmeyen Ateşi-Günümüzde İşçi Sınıfı, Alan Yayıncılık, İstanbul.

[8] Bottomore, T., (2002). Marksist Düşünce Sözlüğü, İletişim Yayınları, İstanbul.

[9] Engels, F., (1997). İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, Sol Yayınları, Ankara.

[10] Wood, E. M., (2001). "İlişki ve Süreç Olarak Sınıf", Praksis, 1: 92-119.

[11] Thompson, E. P., (1994). Teorinin Sefaleti, Alan Yayınları, İstanbul.

[12] Göker, E., (2001). "Durkheim'ın Sol Eli: Pierre Bourdieu'nün Muhalefeti", Praksis, 3: 228-251.

[13] Mumford, L., (2007). Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

[14] Harari, Y. N., 82016). Hayvanlardan Tanrılara Sapiens, İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi, Kolektif Kitap, İstanbul.

[15] Chide, G., (2007). Kendini Yaratan İnsan, İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi, Varlık Yayınları, İstanbul.

[16] Lefebvre, H., (2013). Kent Hakkı, Sel Yayıncılık, İstanbul.

[17] Şengül, H. T., (2001). " Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekanı", Praksis, Kent ve Kapitalizm Özel Sayı, 2: 9-32.

[18] Lefebvre, H., (2013). Kentsel Devrim, Sel Yayıncılık, İstanbul.

[19] Pirenne, H., (2011). Ortaçağ Kentleri, İletişim Yayınları, İstanbul.

[20] Urry, J., (1999). Mekânları Tüketmek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

[21] Gottdiener, M. ve Budd, L., (2005). Key Concepts in Urban Studies, Sage Publications, London.

[22] Giddens, A., (1999). İleri Toplumların Sınıf Yapısı, Birey Yayıncılık, İstanbul.

[23] Gottdiener, M., (2001). "Mekanın Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru", Praksis, Kent ve Kapitalizm Sayısı: 248-269.

[24] Knox P. ve Pinch, S., (2010). urban Social Geopraphy, Pearson Education Limited, London.

[25] Hall, T., (2006). Urban Geopraphy, Third Edition, Routledge and The Taylor & Francis, E-Library, London.

[26] Savage, M. ve Warde, A., (1993). Urban Sociology, Capitalism and Modernity, Macmillan Press, London.

[27] Kurtuluş, H., (2005). İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

[28] Özuğurlu, M., (2002). "Sınıf Çözümlenmesinin Temel Sorunsalları", Praksis, 8: 29-50.

[29] Güllüpınar, F., (2012). "Kent Sosyolojisi Kuramcıları Üzerine Bir Literatür Değerlendirilmesi", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 3: 1-29.

[30] Açıkgöz, Ö., (2000). "Sosyolojinin Problemli Bir Konusu Olarak, Sosyal Sınıf Kavramı Üzerine Önemli Sosyologların Düşünceleri ve Yorumlar", Sosyoloji Konferansları Dergisi, 26: 281-308.

[31] Harvey, D., 82001). "Sınıf İlişkileri, Sosyal Adalet ve Farklılık Politikası", Praksis, 2: 173-203.

[32] Giddens, A., (2014). Sosyoloji Başlangıç Okumaları, 4. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.

[33] Öngen, T., (2002). "Marx ve Sınıf", Praksis, 8: 9-28.

[34] Gottdiener, M., (1985). The Social Production of Urban Space, Universty of Texas Press, Austin.

[35] Castells, M., (2014). Kent, Sınıf, İktidar, Phoenix Yayınevi, Ankara.

[36] Şengül, H. T., (2000). "Radikal KentKuramları zerineEleştirel Bir Değerlendirme: Alternatif Bir Yaklaşıma Doğru", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 33, 1: 27-58.

[37] Harvey, D., (2016). Kent Deneyimi, Sel Yayınları, İstanbul.

[38] Harvey, D., (2015). Sermayenin Mekanları, Sel Yayınları, İstanbul.

[39] Harvey, D., (2002). " Sınıfsal Yapı ve Mekansal Farklılaşma Kuramı", 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi, Ankara.

[40] Koçak, M. H., (2014). Camın İşçileri: Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

[41] Şengül, H. T., (2009). Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar, WALD Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.

[42] Türkdoğan, O., (1988). Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi, Matbaa, Ankara.

[43] Makal, A., (2007). "Cumhuriyet'ten 21. Yüzyıla Türkiye'de Çalışma İlişkileri", Güncel Politika Tartışmaları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara.

[44] Üstün, M. (2002). "Türkiye İşçi Hareketi Üzerine Bazı Gözlemler", Praksis, Sınıf Tartışmaları, 8: 27-47.

[45] Güzel, M. Ş., (1996). Türkiye İşçi Hareketi, Kaynak Yayınları, Ankara.

[46] Ataay, F., (2001). "Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu", Praksis, Kent ve Kapitalizm Özel Sayısı, 2: 97-123.

[47] Doğan, A. E., (2001). "Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu", Praksis, Kent ve Kapitalizm Özel Sayısı, 2: 97-123.

[48] Boratav, K., (2004). Türkiye İktisat Tarihi, İmge Yayınevi, Ankara.

[49] Boratav, K., (2016). 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, İmge Yayınevi, Ankara.

[50] Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Beykoz l. Bölge 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Nazım İmar Planı ve 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Uygulama İmar Planı http://www.csb.gov.tr/iller/istanbul/index.php?Sayfa=duyurudetay&Id=31114, 18 Ekim 2017.

[51] Seyitdanlıoğlu, M., (2009). "Tazminat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 28, 46: 53-69.

[52] Koçak, M. H., (2009). Paşabahçe Semtinde İşçi Sınıfının Oluşumu Cam İşçi Hareketinin Gelişimi ve Yönelimleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

[53] Devlet Planlama Teşkilatı, (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

[54] Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, (2011). Cam Sektörü Raporu, Yayın No: 1, Ankara.

[55] Şafak, C., (2008). "İşçi Hareketi Tarihinden Paşabahçe'de İlk Sendika (1947)", Toplumsal Tarih, 179: 32-41.

[56] Şişecam, Tarihçe, http://www.sisecam.com.tr/tr/hakkimizda/tarihce, 23 Ekim 2017.

[57] Haritamap, Beykoz, http://www.google.com.tr/maps/place, 23 Ekim 2017.

[58] Küçükermen, Ö., (1998). İstanbul'da 500 Yıllık Sanayi Yarışı: Türk Cam Sanayii ve Şişecam, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş., İstanbul.

[59] Paşabahçe, Tarihçe, http:77www.pasabahce.com.tr/tr/hakkimizda/tarihce, 23 Ekim 2017.

[60] Koçak, M. H., (2012). "Paşabahçe Şişe-Cam'ın İlk Yılları: Milli Fabrika Rejimi", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2: 15-47.

[61] Aydın, Z. ve Çelik, A., (2008). Paşabahçe 1966 Gelenek Yaratan Grev, TÜSTAV Yayınları, İstanbul.

[62] Şahin, V., (2013). "Nüfus Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme: Beykoz'da Nüfus Artışının Seyri ve Meansal Dağılışı", Marmara Coğrafya Dergisi, 28: 319-330.

[63] Aslan T. ve Yazar T., (2013). "Biçimlerin Temel İlkeleri Bağlamında Simge Olarak Geleneksel Türk Cam Snatı ve Gelişimi", International Journal of Social Science, Cilt 6, 3: 829-854.

[64] Evrensel, İşçiler Var, İki Yüz Yıldır Beykoz'da, https://www.evrensel.net/haber/42410/isciler-var-iki-yuz-yildir-beykozda, 25 Ekim 2017.

[65] Kristal-İş Sendikası Eğitim Dairesi,(2012). Dünden Bugüne Fotoğraflarla Kristal-İş, Boran Matbaa ve Reklam Sanatları, İstanbul.

[66] Şafak, C., (2008). 1971 Cam Grevleri, Mart Matbaacılık Sanatları, İstanbul.

[67] Kristal-İş Sendikası, (2004). 14. Genel Kurul Olağanüstü Bir Dönemden Belgeler 2000-2004, Mart Matbaacılık, İstanbul.

[68] Türkiye İstatistik Kurumu, Nüfus ve Demografi, http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist, 19 Ağustos 2017.

[69] Kristal-İş Sendikası, (2002). "07 Ağustos 2002 Yılında İmzalanan Protokol",İstanbul.

[70] Kristal-İş Sendikası, (1992). Paşabahçe Direnişi, ARTI Yayımcılık ve Tanıtım Ltd., İstanbul.

[71] Bianet Bağımsız İletişim Ağı, Paşabahçe İşçileri 1991'de Direndi, http://bianet.org/bianet/siyaset/11933-oasabahce-iscileri-1991de-de-direndi, 23 Ekim 2017.

[72] Kristal-İş Sendikası, (2004). 14. Genel Kurul Olağanüstü Bir Dönemden Haberler-Yorumlar 2000-2004, Mart Matbaacılık, İstanbul.

[73] Koçak, H. (2011). "İstanbul Emeksizleştirilirken", Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 44: 41-48.

[74] Mevzuat Bilgi Sistemi, (1983). 2960 Sayılı Boğaziçi Kanunu, Yayın No: 18229, Ankara.

[75] Şehir Plancılarının Bilgi Paylaşımı ve Tartışma Platformu, 1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı, http://www.planlama.org/index.php/haberler/guncelhaberler/1180-1100000-oelcekli-stanbul-cevre-duezeni-plan-ve-plan-raporu, 13 Kasım 2017.

[76] Beykoz Belediyesi, (1984). Boğaziçi Doğal ve Tarihi Sit Değerlerini İçeren 1/5000 Ölçekli Nazım Plan Raporu, Yayın No: 1/274, İstanbul.

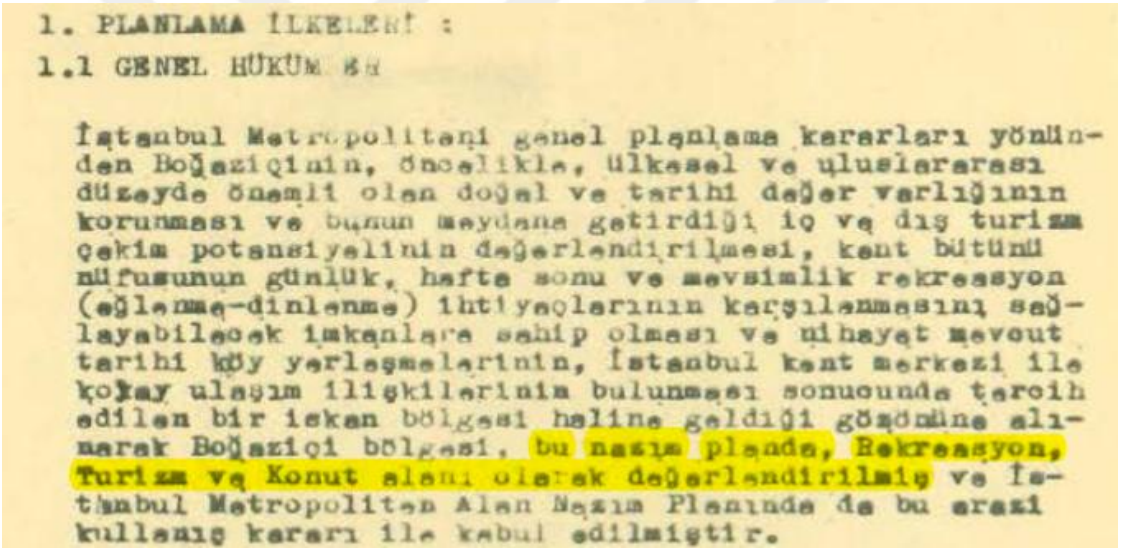
[77] Emlak Ansiklopedisi, Beykoz Konakları, http://emlakansiklopedisi.com/wiki/beykoz-konakları, 26 Ekim 2017.

[78] Ersoy, D. ve Şahin, İ., İstanbul Boğazı'ndaki Köprülerin Etkileri Üzerine, http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/3196.pdf, 16 Aralık 2017.

EK-A

1984 YILINDA ONAYLANAN NAZIM İMAR PLANI

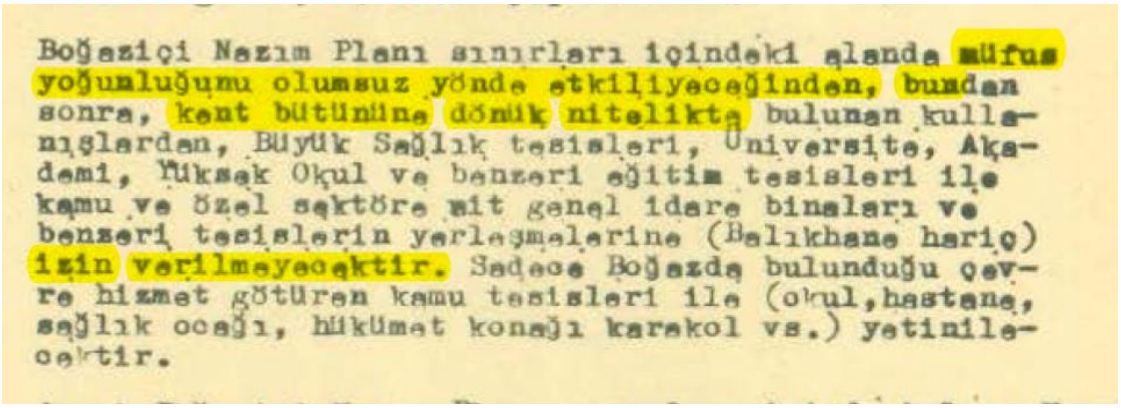
1984 yılında onaylanan Boğaziçi Doğal ve Tarihi St Değerlerini İçeren 1/5000 Ölçekli Nazım Plan Raporu'nun 4,6,8,9 ve 10. sayfalarda yer alan plan hükümleridir.

1. PLANLAMA İLKELERİ :

1.1 GENEL HÜKÜMLER

İstanbul Metropolitanı genel planlama kararları yönünden Boğaziçinin, öncelikle, ülkesel ve uluslararası düzeyde önemli olan doğal ve tarihi değer varlığının korunması ve bunun meydana getirdiği iç ve dış turizm çekim potansiyelinin değerlendirilmesi, kent bütünü nüfusunun günlük, hafta sonu ve mevsimlik rekreasyon (eğlenme-dinlenme) ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayabilecek imkanlara sahip olması ve nihayet mevcut tarihi köy yerleşmelerinin, İstanbul kent merkezi ile kolay ulaşım ilişkilerinin bulunması sonucunda tercih edilen bir iskan bölgesi haline geldiği gözönüne alınarak Boğaziçi bölgesi, bu nazım planda, Rekreasyon, Turizm ve Konut alanı olarak değerlendirilmiş ve İstanbul Metropoliten Alan Nazım Planında da bu arazi kullanış kararı ile kabul edilmiştir.

Boğaziçi Nazım Planı sınırları içindeki alanda nüfus yoğunluğunu olumsuz yönde etkiliyeceğinden, bundan sonra, kent bütününe dönük nitelikte bulunan kullanışlardan, Büyük Sağlık tesisleri, Üniversite, Akademi, Yüksek Okul ve benzeri eğitim tesisleri ile kamu ve özel sektöre ait genel idare binaları ve benzeri tesislerin yerleşmelerine (Balıkhane hariç) izin verilmeyecektir. Sadece Boğazda bulunduğu çevre hizmet götüren kamu tesisleri ile (okul, hastane, sağlık ocağı, hükümet konağı karakol vs.) yetinilecektir.

1.2. YÜRÜRLÜKTEN KALDIRILAN PLANLAR :

Boğaziçi Nazım Planı hudutları içindeki onanlı sanayi sahaları planı ve mevcut sanayi tesislerinin inkişaflarını öngören onanlı vaziyet planları iptal edilmişlerdir.

İptal edilen sanayi sahası ve sanayi tesislerine ait vaziyet planı alanlarında, Boğaziçi Nazım Planı arazi kullanış kararları ve yapılanma hükümleri geçerli olacaktır.

Boğaziçi Nazım Planı hudutları içinde bulunan özel mülkiyetli korulardaki onanlı mevzii imar planları iptal edilmiş mişlerdir.

1.3. BOĞAZİÇİ NAZIM PLANI İLE AYNEN VEYA TADİLEN KABUL EDİLEN PLANLAR :

Boğaziçi Nazım planının onanmasından önce yürürlükte bulunan 1/5000 ve 1/1000 ölçekli imar planları; (sanayi ve depolama sahaları planları ile özel mülkiyetli korularda mevcut mevzii imar planları hariç olmak üzere) üzerlerinde yapılmış değişiklik planları ile birlikte aynen veya kısmen değiştirilerek kabul edilmişlerdir.

1.5. SANAYİ TESİSLERİ :

Boğaziçi, Metropolitan alanın merkezi bir yöresinde ve kentin bütününe hizmet edecek büyük bir park ve rekreasyon alanı olarak kabul edilmekte ve bu nedenle toplumu ve çevreye zararlı etkileri olan faaliyetlerden arındırılması amaçlanmaktadır.

Bu durumda, İstanbul Metropoliten alan arazi kullanış kararlarında ilke olarak, Boğaziçi bölgesi bu mekanda ya oturan, dinlenen ve eğlenen insanları ve doğal değerleri

14.

en aktif şekilde etkileyen sanayi tesisleri için yasaklanan ve ancak bazı zararsız türlerde kısıtlı ve şartlı uygulama yapılabilecek bir bölge olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle hazırlanacak uygulama planları ile sadece ekmek Fabrikası, simit, börek, lahmacun, pasta fırınları ve fabrika ölçeğinde olmayan, yoğurt, dondurma ve sütlü tatlı imalathaneleri ile yakın çevresine hitap edecek olan kuru temizleme atölyeleri yapılabilir.

Boğaziçi Nazım planı hudutları içerisinde bunun dışında hiç bir şekilde yeniden sanayi sahası , taşocağı, kömür ocağı, açılamaz ve işletilemez. İşletme müsaadesi alanların mevcut işletme müsaadesinin bitmesi sonunda faaliyetleri men edilecek veya bu alandaki sanayi tesisleri bir program çerçevesinde tasfiye edilecektir.

EK-B

BEYKOZ'UN DOĞAL SİT ALANI KARARI

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
İSTANBUL III NUMARALI KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA KURULU
KARAR

Toplantı Tarihi ve No: 15.11.1995 - 381
Karar Tarihi ve No. : 15.11.1995 - 7755 - 4 -

Toplantı Yeri
İSTANBUL

ruma Kurulu kararları disiplini içerisinde gözetip, tahribini önleyebilecek, imar ve orman mevzuatı dışında, etkin bir yasal olarak bulunmamaktadır.

5- Konuyu bütün bu planlama ilkeleri ve yasal boyutlarıyla değerlendiren Kurulumuz, yetki bölgesi içerisinde bulunan Beykoz ve Sarıyer İlçe ve mücavir alan sınırlarında, Boğaziçi SİT alanı sınırları dışında kalan ve esasen Boğaziçi SİT alanındaki gerigörünüm bölgelerinin de doğal değerler bütünselliği açısından devamı konumunda bulunan ve bu bölgeleri doğrudan etkilemekte olan, gerek ormanlık ve diğer yeşil doku içeren korunması gerekli doğal varlıklarla kaplı, gerekse Karadeniz kıyı kuşağı ve buna bağlı değerlerle yine korunması gerekli doğal zenginlikleri içeren ve ekli haritada sınırları belirtilen bölgeleri, yukarıda özetlenen tahribatın daha fazla sürmemesi ve bölgenin doğal ve kültürel değerlerinin korunarak gelecek kuşaklara aktarılması için, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yasası'nın kapsamı içerisinde ve bu yasanın 8. ve 17. maddelerindeki yetkilerine dayanarak, "Doğal SİT" olarak tesbit, tescil ve ilan etmektedir.

Bu çerçevede;

a) Beykoz İlçe Belediyesi mücavir alanı ve ilçe sınırlarında kalan, 29.07.1980 tasdik tarihli 1/50000 ölçekli İstanbul Metropoliten Alan Nazım Planında korunması gerekli doğal bölgeler olarak belirlenen, doğusu Beykoz İlçesi (Şile ve Ümraniye) sınırı, kuzeyi Karadeniz, kuzeyi ve batısı Boğaziçi SİT sınırı ve güneyi ise yine Beykoz İlçesi (Üsküdar ve Ümraniye) sınırı ile çevrili bölgenin, "İstanbul Kuzey Kesimi-Karadeniz Kuşağı-I.No'lu Doğal SİT Alanı" olarak tesbit, tescil ve ilanına,

BATUR (Afife)
BAŞKAN

ÖDEKAN (Ayla)
BAŞKAN YARDIMCISI

EKİNCİ (Oktay)
ÜYE

ÖNEL (Hakkı)
ÜYE

ZEREN GÜLERSOY (Nuran)
ÜYE

GÖKIRMAK (Nihat)
İst.Büyk.Şeh.Bld.İmar Md.

16.11.1995 ŞB.LD.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Eylem YAĞIZ

Doğum Tarihi ve Yeri : 18 Nisan 1989 ve İzmir

Yabancı Dili : İngilizce

E-posta : eylemyagiz@hotmail.com ve yagizeylem@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Lisans	Şehir ve Bölge Planlama	Yıldız Teknik Üniversitesi	2012
Lise	Fen Bilimleri	İzmir İnönü Lisesi	2007

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Firma/Kurum	Görevi
2014-devam ediyor	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Hakkari İl Müdürlüğü)	Şehir Plancısı